

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

**ETNO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİYLE AFGANİSTAN
TÜRKMENLERİ: DEMOGRAFİK VE KÜLTÜREL BİR
YAKLAŞIM**

Nuryağdı SOYER

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN

ARALIK - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ETNO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİYLE AFGANİSTAN
TÜRKMENLERİ: DEMOGRAFİK VE KÜLTÜREL BİR
YAKLAŞIM**

DOKTORA TEZİ

Nuryağdı SOYER

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

“Bu tez 21/12/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	Başarılı
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	Başarılı
Prof. Dr. İran HAŞLAK	Başarılı
Doç. Dr. Recep YILIDZ	Başarılı
Doç. Dr. Adem BÖLÜKBAŞI	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Nuryağdı SOYER

21/12/2023

ÖN SÖZ

Bu tezin çalışılması sürecinde, tez konusunun ve metodolojisinin belirlenmesi sürecinde, saha çalışması öncesinde ve sonrasında sürekli desteklerini benden esirgemeyen, tüm çalışmam boyunca bana yardımcı olan tez danışman hocam Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN'a teşekkür ederim. Aynı şekilde tez izleme komitesinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN ve Prof. Dr. İrfan HAŞLAK'a değerli katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

Çalışmam süresi boyunca bana cesaret veren, her zaman fikirleri, yorumları ve önerileriyle benim yanımda duran ve deneyimlerini ve zamanını benimle paylaşan değerli dostum Dr. Abdolnasser DORDIPOOR hocama sonsuz teşekkür ederim.

Eğitim hayatıma başladığım günden itibaren zor ve yoğun zamanlarımda yanımda olan ve her zaman bana moral verip destek olan aileme, doktora çalışmam süresince beni yalnız bırakmayıp destekleyen eşime sonsuz şükranlarımı sunarım. Bu yüzden bu tezi zorluklara rağmen benim eğitimime destek olan babam, annem ve eşime adıyorum.

Nuryağdı SOYER

21/12/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	ix
HARİTA LİSTESİ.....	x
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Kimlik.....	6
1.1.1. Sosyal Kimlik	6
1.2. Kimlik ve Kültür.....	8
1.2.1. Kültürün Temel Öğeleri	10
1.2.2. Manevi Kültür	11
1.2.2.1. Semboller	11
1.2.2.2. Dil	11
1.2.2.3. Normlar (inançlar)	12
1.2.2.4. Değerler	13
1.2.3. Maddi Kültür	13
1.2.3.1. El Sanatları.....	13
1.3. Kültürleşme	14
1.4. Entegrasyon	15
1.5. Etnisite.....	20
1.5.1. Etnisite Kavramı.....	20
1.5.1.1. Etnik Grup.....	21
1.5.1.2. Azınlık Gruplar	22
1.5.1.3. Etnik Dayanışma ve Etniler Arası Çatışma	22
1.5.2. Etnisite Kuramları	24
1.5.2.1. İlkçi (Primordiyalist) Kuramlar	25
1.5.2.2. İnşacı (Konstrüktivist) Kuram	26
1.5.2.3. Araçsalcı (Instrumentalist) Kuram.....	27

1.5.2.4. Etno-sembolcü Kuram	28
1.5.3. Afganistan'daki Etno-kültürel Gruplar.....	29
1.5.3.1. Peştunlar.....	30
1.5.3.2. Tacikler	30
1.5.3.3. Hazaralar	31
1.5.3.4. Özbekler	32
1.5.3.5. Kızılbaşlar	32
1.6. Afganistan'da Ulusal Kimlik Sorunu	33
1.7. Afganistan Türkmenlerinin Demografisi.....	35
1.7.1. Türkmenlerin Nüfusu	36
1.7.2. Türkmenlerin Etnik Kökeni.....	38
1.7.2.1. Türkmen Sözcüğünün Menşei	39
1.7.2.2. Türkmenlerin Fiziksel Görünüşleri.....	41
2. BÖLÜM: AMPİRİK BULGULARIN YORUMLANMASI	42
2.1. Araştırmanın Yöntemi	42
2.2. Araştırmanın Bulguları.....	44
2.2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri	45
2.3. Türkmenlerin Tarihi	48
2.3.1. Mangışlak: Türkmenlerin Eski Yerleşim Yeri	50
2.3.2. Afganistan: Türkmenlerin Yeni Yerleşim Yeri.....	50
2.3.2.1. Afganistan Türkiye İlişkileri.....	52
2.3.2.2. Afganistan'ın Kuzey Sınırlarının Belirlenmesi.....	53
2.3.3. Komünistlerin Baskısı ve Türkmenlerin Afganistan'a Göçü	54
2.3.4. Kuzey Afganistan Bölgesi.....	57
2.3.4.1. Türkistan Vilayeti	58
2.4. Afganistan Türkmenlerinin Yerleşim Yerleri.....	59
2.4.1. Faryab Vilayeti	62
2.4.1.1. Andkhoy İlçesi	63
2.4.1.2. Devletabad İlçesi.....	64
2.4.2. Cevizcan Vilayeti	64
2.4.2.1. Akça İlçesi	66
2.4.2.2. Karkın ve Hamyab İlçeleri.....	67
2.4.3. Belh Vilayeti.....	67
2.4.3.1. Şordepe İlçesi.....	68

2.4.3.2. Devletabad İlçesi.....	69
2.4.3.3. Kelder İlçesi	69
2.4.3.4. Çarbölek ve Çimtal İlçeleri	70
2.4.4. Kunduz Vilayeti	70
2.4.4.1. İmam Sahip İlçesi	72
2.4.4.2. Kala-i Zal İlçesi.....	72
2.4.5. Herat Vilayeti	72
2.4.6. Badgis Vilayetinin Marçak Köyü ve Bağlan Vilayetinin Çeşme-i Şir Bölgesi	73
2.5. Afganistan Türkmenlerinin Boy ve Aşiretlerinin Mekansal Dağılımı	74
2.5.1. Faryab Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı	75
2.5.2. Cevizcan Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı	76
2.5.3. Belh Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı	76
2.5.4. Kunduz Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı.....	77
2.5.5. Herat, Badgis ve Bağlan Vilayetleri	77
2.6. Toplumsal Tabakalaşma: Yaşulılar ve Mollaların Toplumdaki Rolü	78
2.6.1. Tabakalaşma	78
2.6.2. Yaşulılar ve Mollaların Toplumdaki Rollerini	80
2.6.2.1. Yaşulılar (Aksakallar)	80
2.6.2.2. Mollalar	82
2.6.2.3. Mevlevi	83
2.6.2.4. Kâri	84
2.6.2.5. Halife.....	84
2.7. Afganistan Türkmenlerinin Aile Yapısı	85
2.7.1. Evlilik	86
2.7.2. Aile	88
2.8. Dini İnanç Ve Pratikler.....	90
2.8.1. Ramazan Ayı	93
2.8.2. Tasavvuf	94
2.9. Kültürün Önemli Bir Bileşeni Olarak Dil	94
2.10. Eğitim Biçimi	100
2.11. Ekonomik Faaliyetler	104
2.11.1. Tarım	107
2.11.2. Hayvancılık	108

2.11.2.1. Koç Katımı ve Koyunların Üremesi	109
2.11.3. El Sanatları	110
2.11.3.1. Türkmen Halısı	110
2.11.3.2. Keçecilik	112
2.11.3.3. Takılar	113
2.11.4. Ticaret.....	113
2.11.5. Ekonomi ve Göç	114
2.12. Beslenme ve Geleneksel Yemekler	115
2.13. Spor ve Oyun Etkinlikleri.....	119
2.13.1. Oğlak Oyunu	120
2.13.2. Güreş	121
2.14. Kültürel Gelenekler	124
2.14.1. Doğum ve Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar	125
2.14.1.1. Doğum Öncesi	125
2.14.1.2. Doğum Sırası	126
2.14.1.3. Doğum Sonrası.....	126
2.14.2. Düğünler.....	127
2.14.2.1. Sünnet Toy (sünnet düğünü).....	127
2.14.2.2. Üylenme Toy (evlenme düğünü)	129
2.14.2.3. Kecebe.....	131
2.14.3. Bayramlar	132
2.14.3.1. Ramazan Bayramı	132
2.14.3.2. Kurban Bayramı.....	132
2.14.3.3. Nevruz Bayramı	133
2.14.4. Ölüm ve Cenaze Gelenekleri.....	134
2.15. Giyim Kuşam ve Geleneksel Kıyafetler	135
2.16. Müzik ve Geleneksel Müzik Aletleri	138
2.16.1. Geleneksel Müzik Aletleri.....	141
2.16.1.1. Dutar	141
2.16.1.2. Gijak.....	141
2.16.1.3. Tüydük	142
2.16.1.4. Gopuz ve Teprek (ağız kopuzu ve def).....	142
2.17. Siyasi Kazanımlar.....	143

SONUÇ	150
KAYNAKÇA.....	156
EK	163
ÖZ GEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

AUIBK : Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu

K : Katılımcı

M.Ö : Milattan Önce

M.S : Milattan Sonra

TDK : Türk Dili Kurumu

Vd : ve diğerleri

Vb : ve benzeri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri	47
Tablo 2: Türkmenlerin Hangi Boy ve Aşiretleri Afganistan'ın Nerelerinde/ Hangi İl/ İlçe ve Köylerinde Yaşarlar? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	75
Tablo 3: Afganistan Türkmenleri Arasında Yaşlıların ve Mollaların Toplumdaki Rollerini Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	80
Tablo 4: Afganistan Türkmenlerinin Aile Yapısı Nasıldır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	86
Tablo 5: Afganistan Türkmenlerinin Dini İnanç ve Pratikleri Nasıldır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	90
Tablo 6: Afganistan Türkmenleri Etno-Kültürel Kimliklerinin Önemli Bir Unsuru Olan Dillerini Korumak İçin Neler Yapmışlardır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	95
Tablo 7: Afganistan Türkmenlerinin Eğitim Biçimleri Nasıldır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	101
Tablo 8: Afganistan Türkmenlerinin Ekonomik Faaliyetleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	105
Tablo 9: Afganistan Türkmenlerinin Beslenme Tarzları ve Geleneksel Yemekleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	115
Tablo 10: Afganistan Türkmenlerinin Geleneksel Spor ve Oyun Etkinlikleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	119
Tablo 11: Afganistan Türkmenlerinin Kültürel Gelenekleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	125
Tablo 12: Afganistan Türkmenlerinin Giyim Kuşam Tarzları ve Geleneksel Kıyafetleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	135
Tablo 13: Afganistan Türkmenlerinin Geleneksel Müzikleri Nasıldır ve Müzik Aletleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	138
Tablo 14: Afganistan'ın Siyasi Yapısında Türkmenlerin Etno-Kültürel Kimliklerini Korumak Adına Elde Ettiği Kazanımlar Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri	144

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Türkmenlerin Boy ve Aşiretlerinin Mekansal Dağılımı Kategorisi Altında Olan Kodlar	74
Şekil 2: Yaşulıların ve Mollaların Toplumdaki Rollerini Kategorisi Altında Olan Kodlar	80
Şekil 3: Aile Yapısı Kategorisi Altında Olan Kodlar	85
Şekil 4: Dini İnanç ve Pratikler Kategorisi Altında Olan Kodlar	90
Şekil 5: Dilin Korunması İçin Yapılan Çabalar Kategorisi Altında Olan Kodlar	95
Şekil 6: Eğitim Biçimleri Kategorisi Altında Olan Kodlar	100
Şekil 7: Ekonomik Faaliyetler Kategorisi Altında Olan Kodlar	104
Şekil 8: Beslenme Tarzı Ve Geleneksel Yemekler Kategorisi Altında Olan Kodlar ..	115
Şekil 9: Spor ve Oyun Etkinlikleri Kategorisi Altında Olan Kodlar	119
Şekil 10: Kültürel Gelenekler Kategorisi Altında Olan Kodlar	124
Şekil 11: Giyim Kuşam Tarzı ve Geleneksel Kıyafetler Kategorisi Altında Olan Kodlar	135
Şekil 12: Müzik Ve Geleneksel Müzik Aletleri Kategorisi Altında Olan Kodlar	138
Şekil 13: Siyasi Kazanımlar Kategori Altında Olan Kodlar	144

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Kuzey Afganistan’da Bir Türkmen Köyündeki Kümbet Evler.....	61
Fotoğraf 2: Geleneksel El Dokuma Türkmen Halısı.....	112
Fotoğraf 3: Deve Yününden Eğrilip Örölmüş Türkmen Saçağı	118
Fotoğraf 4: Türkmen Göreşi.....	122
Fotoğraf 5: Kecebe	131
Fotoğraf 6: Deve Derisinden Elle Dikilmiş Türkmenkûş	137

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Afganistan'daki Etnik Gruplar Haritası	33
Harita 2: X. Asırlarda Oğuzların Yaşadığı ve Göç Ettiği Bölgeler Haritası.....	49
Harita 3: Afganistan Haritasında Kuzey Afganistan Bölgesi	59
Harita 4: Faryab Vilayeti İlçeleri Haritası..	62
Harita 5: Cevizcan Vilayeti İlçeleri Haritası.....	65
Harita 6: Belh Vilayeti İlçeleri Haritası	68
Harita 7: Kunduz Vilayeti İlçeleri Haritası	71

ÖZET	
Başlık: Etno-kültürel Özellikleriyle Afganistan Türkmenleri: Demografik ve Kültürel Bir Yaklaşım	
Yazar: Nuryağdı SOYER	
Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	
Kabul Tarihi: 21/12/2023	Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 162 (ana kısım) + 4 (ek)
Afganistan, zengin etnik ve kültürel çeşitliliğiyle bilinen bir topluma sahiptir. Çoğunluğu 1920-30’lu yıllarda Orta Asya’dan göç edip Afganistan’ın kuzey bölgelerine yerleşmiş olan Türkmenler de bu etnik gruplardan biridir. Bu çalışmada Afganistan’ın Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz vilayetlerinde yoğun olarak yaşayan Türkmenlerin etno-kültürel özellikleri incelenmiştir. Ana toplumlarından ayrılıp kuzey Afganistan’a yerleşen Türkmenler bu ülkede bir etnik azınlık haline gelmiştir. Afganistan gibi çok etnili bir ülkeye yerleşmiş olan Türkmenler etno-kültürel özelliklerini ve geleneksel kimliklerini muhafaza etmek için gereken mekanizmalar ve stratejileri geliştirmeye çalışmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Afganistan Türkmenlerinin, etno-kültürel kimliklerini ve etnik grup özelliklerini ne ölçüde koruyabildiklerini tespit etmektir. Çalışma etno-kültürel ve betimleyici bir saha araştırması olduğu için ağırlıklı olarak nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Afganistan Türkmenleri oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin çoğunluğu Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz vilayetlerinden seçilmiştir. Öncelikle araştırmanın konusuyla ilgili dokümanlar incelenmiş ve ardından sahada gözlem ve mülakat teknikleri kullanılarak birinci elden veriler toplanmıştır. Uygulanan bireysel ve odak grup görüşmelerinde önceden belirlenen gevşek yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuştur. Çalışma boyunca araştırma alanında doğup büyüyen ve çeşitli olumsuz şartlardan dolayı bölgeyi terk etmek zorunda kalan Türkmen katılımcılarla görüşülerek veri toplanmıştır. Araştırma sürecinde Yaşulı denilen aksakallar, din alimleri, öğretmenler, esnaf ve akademisyenler gibi kaynak kişiler olarak nitelenebilecek kültürel bilgi ile donanımlı katılımcıların yanı sıra işçiler ve kadınlar gibi köylerde yaşayan katılımcılar ile de görüşülmüştür.	
Anahtar Kelimeler: Afganistan Türkmenleri, Etno-kültürel Kimlik, Kültürel Özellikler, Etnik Grup, Sosyoloji	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Ethno-cultural Characteristics of Turkmens of Afghanistan: A Demographic and Cultural Approach	
Author of Thesis: Nuryağdı SOYER	
Supervisor: Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	
Accepted Date: 21/12/2023	Number of Pages: xii (pre text) + 162 (main body) + 4 (add)
Afghanistan has a society known for its rich ethnic and cultural diversity. The Turkmens, most of whom immigrated from Central Asia in the 1920s-30s and settled in the northern regions of Afghanistan, are one of these ethnic groups. In this research, the ethno-cultural identities of the Turkmens living in the provinces such as Faryab, Jawzjan, Balkh and Kunduz were examined. The Turkmens, who left their mother society and settled in northern Afghanistan, have become an ethnic minority in this country. Turkmens, who settled in a multi-ethnic country like Afghanistan, tried to develop necessary institutions, mechanisms and strategies to preserve their traditional identities. The aim of this research is to determine to what extent the Turkmens of Afghanistan can preserve their cultural identity and ethnic group status. Since our research is an ethno-cultural and descriptive field research, mainly qualitative method was used. The universe of the research is composed of Turkmens of Afghanistan. The sample of the study was selected from the provinces of Faryab, Jawzjan, Balkh and Kunduz, where Turkmens live intensely. First of all, the documents related to the subject of the research were examined, and then first-hand data were collected by using observation and interview techniques in the field. In the individual and focus group interviews we conducted; loosely structured open-ended questions were asked. During the study, data were collected by interviewing Turkmen participants who were born and grew up in the research area and had to leave the region due to various adverse conditions. During the research process, participants equipped with cultural knowledge, which we can call resource persons such as elders, religious scholars, teachers, tradesmen and academics, as well as participants living in villages such as workers and women, were interviewed.	
Keywords: Turkmens of Afghanistan, Ethnocultural Identity, Cultural Characteristics, Ethnic Group, Sociology	

GİRİŞ

Afganistan, zengin etnik ve kültürel çeşitliliğiyle bilinen bir Orta Asya ülkesidir. Ülke, tarih boyunca çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapmış ve farklı kültürel miraslara sahne olmuştur. Afganistan'da çeşitli etnik/kültürel/bölgesel/mezhepsel gruplar bir arada yaşamakta ve Türkmenler, ülkenin bu zengin etnik ve kültürel mozağının önemli bir parçasıdır. Afganistan Türkmenleri, Orta Asya'daki soydaşları olan diğer Türk gruplarıyla aynı kökene sahiplerdir. Afganistan'daki Türkmen nüfusunun büyük çoğunluğu, tarih boyunca çeşitli dönemlerde yaşanan göçler sonucu ülkenin kuzey bölgelerine yerleşmişlerdir. Afganistan Türkmenleri, ülkenin kuzeyinde Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz bölgelerinde yoğun olarak yaşayan bir etnik gruptur. Türkmenler, tarih boyunca Orta Asya steplerinden göç ederek Afganistan'a yerleşen Türk kökenli bir topluluktur. Dil olarak Türkmence konuşmakta ve Sünni mezhebe mensuplardır. Afganistan Türkmenleri yüzyıllar boyunca bölgede yaşanan siyasi ve sosyal değişimlere maruz kalmışlardır. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edildiği dönem, mücahitlerin arasında yaşanan iç savaş dönemi, Taliban yönetimi ve sonrasındaki karmaşık siyasi süreçler Türkmen toplumunu da olumsuz etkilemiştir.

Araştırmanın Konusu

Afganistan, toplumunu etno-kültürel grupların oluşturduğu ve dolayısıyla da kültürlerin ve dillerin iç içe geçtiği ve çeşitli alt kültürlerin bir arada yaşadığı bir ülkedir. Bu gruplardan biri de büyük çoğunluğu ülkenin kuzey bölgelerinde yerleşmiş olan ve kendilerine özgü dilleri, kültürleri, gelenekleri ve yaşam tarzları olan Türkmenlerdir. Bu araştırma, Afganistan Türkmenlerin etno-kültürel kimliklerinin özelliklerine odaklanmaktadır. Kuzey Afganistan'ın kendine özgü coğrafi bağlamında Türkmen topluluğunun özgün özelliklerinin, kültürel uygulamalarının ve sosyal dinamiklerinin analizini yapmak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu araştırma, Türkmenlerin kökenlerini, tarihsel arka planlarını, kültürel geleneklerini ve sosyo-ekonomik yönlerini keşfederek, bölgedeki Türkmenlerin etno-kültürel kimliği ve deneyimleri hakkındaki anlayışın derinleşmesine katkı sunmaktadır.

Çalışma asimilasyon, kültürleşme ve entegrasyon süreçlerine odaklanarak kuzey Afganistan'daki Türkmenlerin etno-kültürel kimliklerinin muhafaza edilmesi konusunu

incelemektedir. Bu araştırma bölgedeki Türkmenlerin, çok etnili Afgan toplumu arasında, kimliklerini elden vermeme ve asimile olmama çabalarının ne ölçüde başarılı olduğunu sosyal, kültürel ve ekonomik faktörler üzerinden değerlendirmektedir.

Araştırmanın Amacı

Türkmenler Afganistan'da Özbeklerden sonra en büyük Türk topluluğunu oluşturmaktadır. Türkmenlerin Afganistan topraklarına göç etmesi 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. 1917 Ekim Devrimi'nden kaynaklanan sosyo-politik ve dini zorluklardan dolayı atavatanlarını terk etmek zorunda kalan bir grup Türkmen Afganistan topraklarına yerleşmiştir. Bu Türkmenler günümüzde Türkmenistan toprakları içinde kalan bölgeden ayrılarak kuzey Afganistan'a yerleşmiş ve yeni ülkelerinde bir azınlık grup haline gelmiştir. Azınlık haline gelen Türkmenlerin bulundukları ülkede kimliklerini muhafaza etme konusunda zorluklarla karşılaşmaları söz konusu olmaktadır. Türkmenler bir taraftan bölge sakinleriyle içe içe yaşayarak entegre olmaya çalışırken öte yandan kendi kökenlerinde var olan kültürel geleneklerini ve yaşam tarzlarını devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte, Afganistan Türkmenleri, yeni yerleşim yerlerinde bu iki kültürün unsurlarını sentezleyerek, kendilerine özgü yeni bir etno-kültürel kimlik inşa etmiştir. Bu durumda, çalışmanın temel amacı Türkmenlerin bu etkileşim sürecinde inşa ettikleri ve benimsedikleri etno-kültürel özelliklerini günümüze kadar muhafaza edip edemediklerini tespit etmektir. Dolayısıyla araştırmanın problemini, "Afganistan gibi çok etnili bir toplumda azınlık bir etnik grup olan Türkmenler, kültürel kimliklerini ve etnik grup özelliklerini koruyabilmişler midir?" sorusu oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak aşağıdaki soruların cevapları bulunmaya çalışılmıştır.

Etno-kültürel Kimlik:

Afganistan Türkmenleri etnik ve kültürel kimliklerini koruma konusunda başarılı olmuşlar mıdır?

Asimilasyon:

Afganistan Türkmenleri, asimilasyona direnme konusunda ne ölçüde başarılı olmuşlardır?

Kültürleşme:

Afganistan Türkmenleri diğer etnik gruplarla hangi kültür öğelerinde kültürleşme deneyimlerine sahiptir?

Entegre Olma:

Afganistan Türkmenleri Afganistan’da yaşayan diğer etnik gruplarla ne ölçüde entegre olmuşlardır?

Araştırmanın Önemi

Afganistan’da bulunan alt kültürlerin her birinin Afgan toplumu kültürünün oluşmasında önemli katkıları vardır. Ülkedeki başlıca etnik gruplardan biri olan Afganistan Türkmenleri de ülke kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin, el dokuma Türkmen halıları, Türkmenlerin ürettiği astragan kürk yapımında kullanılan karakul kuzularının postu ülkenin en çok ihraç ettiği ürünlerden bazılarıdır. Afganistan Türkmenlerinin etno-kültürel özelliklerini doğrudan konu edinen bilimsel çalışmalar yeterince yapılmadığı için Türkmenlerin Afganistan toplumunun kültürüne katkıları da ya hiç bilinmemekte ya da başkaları tarafından sahiplenilmektedir. Bunların sonucu olarak Afganistan’da Türkmen varlığı hem yurt içinde hem de dünyada yeterince bilinmemektedir. Türkiye kütüphanelerinde de Afganistan Türkmenleri ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmaların sayısı çok azdır. Çalışma Türkmenlerin tanıtılması açısından hem bireysel araştırmacılar hem de TİKA gibi ilgi alanı yurtdışı Türkler olan kurumlar için önemli bir kaynak oluşturacağı için önem arz etmektedir. Araştırmanın, Afganistan Türkmenlerinin yeterince bilinmemesi, yanlış anlaşılması, hak ettikleri saygıyı görmemesi gibi ciddi bir eksikliği gidermeye katkıda bulunması hedeflenmektedir. Çalışma aynı zamanda Afganistan’da yaşayan etno-kültürel topluluklar hakkında yapılacak araştırmalara da katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma etno-kültürel ve betimleyici bir saha araştırması olduğu için ağırlıklı olarak nitel yöntem kullanılmıştır. Sosyologlar, etno-kültürel çalışmaları inceleyerek, insanların kültürel geçmişlerini, davranışlarını, sosyal rollerini ve ilişkilerini nasıl etkilediğine dair iç görüş kazanmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, kültürel kimlik, ayrımcılık, eşitsizlik

ve sosyal entegrasyon gibi konuların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Genel olarak, sosyolojik araştırmalardaki etno-kültürel yaklaşım, insanların etnik kökenlerinin ve kültürlerinin ne olduklarını, başkalarıyla nasıl etkileşim kurduklarını ve toplumun bu faktörlere dayalı olarak onlara nasıl davrandığını, nasıl şekillendirdiğine bakmaktadır. Etno-kültürel araştırma kültürel veya sosyal bir konuyu tanımlamak için bir yaklaşımdır. Bu tür çalışmalar antropolojik ve sosyolojik araştırmalara dayanan çeşitli yaklaşımları kapsamaktadır. Birinci elden, doğal, sürekli gözlem ve belirli bir sosyal ortama katılım ile karakterize edilmektedir. Bu yaklaşımın amacı, bir etnik grubun kendi sosyal ve kültürel dünyalarına nasıl baktığını ve bu dünyalara nasıl katıldığını daha derinden anlamaktır. Araştırmacı, grubun gözlemlenebilir davranışını, adetlerini ve yaşam biçimlerini, grup davranışına ilişkin uzun süreli gözlemler yoluyla inceler. Araştırmacılar, katılımcı gözlemci olarak hareket etmekte ve insanların günlük yaşamlarına katılmaktadır. Veri kaynakları eserler, gözlemler, hikayeler, röportajlar, ritüeller, mitler ve kültürel temaları içerir.

Araştırmanın evrenini, çoğunluğu 19. yüzyılın başlarında günümüz Türkmenistan topraklarından Afganistan'ın kuzey bölgelerine göç edip daha önce de bu topraklarda yaşamakta olan Türkmenlerin arasında yerleşmiş bulunan tüm Afganistan Türkmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, Afganistan Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz vilayetlerinden ve bu vilayetlerden son zamanlarda göç edip Türkiye'ye yerleşmiş bulunan katılımcılar oluşturmaktadır. Çalışma süresi boyunca bu dört vilayetten ve Türkiye'ye yerleşmiş bulunan 40 katılımcı ve ayrıca Badgis vilayetinin Murgab ilçesine bağlı Marçak köyünden 3, Herat'ın merkezinde yaşamakta olan Türkmenlerden 4 ve Bağlan vilayetinin Çeşme-i Şir bölgesinden 3 katılımcı olmak üzere toplamda 50 katılımcı ile mülakat yapılmıştır.

Öncelikle araştırmanın konusuyla birinci dereceden ilgili olan dokümanlar incelenerek değerlendirilmiş ardından sahada gözlem ve mülakat teknikleri uygulanarak birinci elden veriler toplanmıştır. Planlanan bireysel ve odak grup görüşmelerinde önceden belirlenen yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuştur. (Ek 3). Ayrıca araştırma alanında doğup büyüyen ve çeşitli olumsuz şartlardan dolayı bölgeyi terk eden katılımcılarla görüşülerek veri toplanmıştır. Araştırma sürecinde iki grup katılımcı ile görüşülmüştür: Kaynak kişiler olarak nitelendirilebilecek kültürel bilgi ile donanımlı Yaşulılar ve köylerde yaşayan insanlar. Yaş ulular ve kültürel bilgi ile donanımlı yaşlı kişilere ulaşmak

için kartopu örneği yöntemi kullanılmıştır. Afganistan gibi muhafazakâr bir toplumda kadınlarla görüşmek ve onlarla mülakat yapmak kolay olmamaktadır. Bu sorun, farklı bölgelerde bulunan tanıdık, okumuş, devlet memuru, öğretmen, üniversite öğrencileri ve yaşlı kadınlar gibi ulaşılması mümkün olan kadınlar aracılığı ile aşılmıştır.

Çalışmanın bilimsel araştırma etik değerlerine uygunluğu Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 03.11.2021 tarihli ve 39 sayılı toplantısında alınan "01" nolu kararı ile belirlenmiştir (Ek 1). Görüşme tekniği, veri toplama aracı olarak kullanılırken, görüşme soruları etik değerler çerçevesinde hazırlanmış ve görüşmeler bu bağlamda gerçekleştirilmiştir. İlk olarak katılımcılara çalışmanın kapsamı ve amacı açıklanmış ve muhtemel riskleri ve faydaları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca katılımcılara, herhangi bir neden aramaksızın istedikleri zaman katılımı reddetme veya geri çekilme özgürlüğüne sahip oldukları bilgisi verilmiştir. Katılımcılara, gizlilik ve anonimlik şartlarına riayet edileceği, kimliklerinin özenle korunacağı, yanıtlarının akademik amaçlar dışında başka herhangi bir amaçla kullanılmayacağı ve onların izni olmadan herhangi bir kişi veya kurum ile paylaşılmayacağı garantisi verilmiştir. Katılımcılar üzerine düşen sorumlulukları anladığını beyan etmiş ve gönüllü olarak onam formunu imzalamışlardır. Çalışma Şubat 2022'den Mayıs 2023 tarihine kadar 15 aylık bir sürede Afganistan'dan göç edip Türkiye'nin İstanbul, Bursa, Tokat ve Konya gibi illerine yerleşmiş olan Türkmen katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde gerçekleştirilmiştir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Afganistan Türkmenleri, ülkenin Herat, Badgis, Faryab, Cüzcan, Belh, Kunduz, Bağlan ve Kabil vilayetlerinde yerleşmişlerdir. Araştırmanın evrenini, bu bölgelerde yaşayan Türkmenler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise günümüzde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Faryab, Cüzcan, Belh ve Kunduz vilayetlerinden seçilmiştir. Araştırmanın konusu 1920-30'lu yıllarda Türkmenistan'dan Afganistan'a göçlerinden sonra, Türkmenlerin yeni yerleşim yerlerinde inşa ettikleri etno-kültürel kimliklerinin özellikleri ile sınırlı tutulmaktadır.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Afganistan Türkmenleri en az bir asırdır bu coğrafyada yerleşik olarak yaşamaktadır. Türkmenler bu süre boyunca çeşitli etnik gruplarla kültürel temasa geçmiştir. Bu araştırmanın amacı, bu uzun sürede farklı etnik gruplarla bir arada yaşayan Türkmenlerin etno-kültürel kimliklerini muhafaza edip edemediklerini tespit etmektir. Kimlik koruma konusu kültürleşme, asimilasyon ve entegrasyon teorilerine dayandırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Kimlik

Kimlik sosyologlar için önemli kavramlardan biridir. Kimlik kavramı, İngilizcede “identity” kelimesiyle ifade edilmektedir. Kimlik yeni bir terimdir. Popüler bir sosyal bilim terimi olarak ancak 1950’lerde kullanılmaya başlanmıştır. 1930’ların başlarında yayınlanmış olan Sosyal Bilimler Ansiklopedisi’nde, “identity” diye bir kavram bulunmamakta, ona en yakın terim olan “identification” (özdeşleşme) ifadesi yer almaktadır. “Kimlik kelimesinin İngilizce karşılığı olan “identity” kelimesi Latin kökenli “aynı” anlamına gelen “idem” kökünden gelmekte ve 16. yüzyıldan beri İngilizcede kullanılmaktadır” (Gleason, 1983: 910). Kimlik kavramı özellikle de 20. yüzyılın sonlarına doğru çok ilgi görmeye başlamış ve bu kavramla ilgili farklı disiplinlerde çokça akademik çalışma yapılmıştır. Kimlik çeşitli disiplinler tarafından ele alındığından bu kavramı her yönüyle araştırmak sosyolojinin sınırlarını zorlamaktadır. Kimlik, felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve siyaset teorisi gibi çok sayıda disiplinin odağında yer almıştır.

Sosyolojide kimlik çok yönlü bir kavram olup birçok yönden ele alınabilir. Geniş anlamda kimlik, insanların “kim oldukları” ve onlar için neyin anlamlı olduğuna dair düşünceleri ile ilgilidir. Vignoles’e (2017: 2011) göre kimlik, insanların “Sen kimsin?” sorusuna nasıl cevap verdiklerini ifade eder. Kimlik “üniter” ya da “çoklu”, “gerçek” veya “inşa edilmiş”, “sabit” ya da “değişken”, “kişisel” veya “toplumsal” ve birbiriyle görünüşte çelişen birçok daha farklı açılardan tanımlanmıştır.

1.1.1. Sosyal Kimlik

Sosyal kimlik teorisi, sosyal psikolojide, bireysel ve toplumsal kimlikler arasındaki etkileşimi incelemekte ve bireylerin hem kişisel kimliğe hem de sosyal kimliğe sahip

olduğunu öne sürmektedir. “Kişisel kimlik, yetenekler ve ilgi alanları gibi ayırt edici özelliklerden oluşurken; sosyal kimlik, cinsiyet, ırk, vb. demografik sınıflandırmalar ya da dinsel, eğitimsel ya da sosyal bir örgüt üyeliğini kapsamaktadır” (143; Turner, 1982). Kimlik kavramı, psikolojide “ben kimim?” sorusuna cevap vermekte ve birey odaklı kişilik özelliklerin bir koleksiyonu olarak tanımlamaktadır. Tajfel, kimliği kişisel kimlik ve toplumsal kimlik olarak iki kısma ayırmakta ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin olduğunu belirtmektedir. Kimliğin bireysel ve toplumsal olarak ayrılan bu iki boyutu birbirinden farklı ama birbiriyle yakından ilişkilidir. Belk’e göre (1988) artık pek çok araştırma, insanların "benliklerini" yalnızca bireysel fiziksel ve psikolojik özellikleriyle değil, aynı zamanda diğerleri, gruplar veya sosyal kategoriler, maddi nesneler ve yerlerle nasıl tanımladıklarını da araştırmakta ve bu da genişletilmiş bir benlik kavramıyla sonuçlanmaktadır.

Kimlik, bireye kendisini ötekilerden ayırıp kendini tanımlama ve kim olduğunu değerlendirme seçeneği sağlamaktadır. Birey, kimliği aracılığıyla kendisinin ve ötekilerin kim olduğunu tanımlamaktadır. “Kimliğin birbiriyle ilişkili iki boyutu vardır. Birisi ‘kişisel’ diğeri ise ‘toplumsal’ boyuttur. ‘Kişisel kimlik’, en kısa anlamıyla, içinde olduğu dünyaya yönelik yaklaşımını, bu dünyadaki konumunu belirleyen inanış ve aidiyetlerini ifade etmektedir. Her birey özgün bir iç dünyaya, belirli bir benliğe ve öznelliğe sahiptir” (Vatandaş, 2020: 237). Kişisel kimlik, bireyin bir araya toplanmış tüm sosyal kimliklerini (ayrıca alt kültürlerle üyeliği veya müzik zevkleri gibi bireyi benzersiz kılacak diğer şeyleri) içerir. İnsanlar sosyal bir varlık olması, bir gruba ait olma ihtiyacı duyması, yardımlaşma ve benzeri durumlar sebebiyle diğerleriyle etkileşime geçmek istemektedir. Sosyal kimliğin temelinde bu eğilimler yatmaktadır. İngiliz sosyal psikolog Henri Tajfel ve meslektaşları tarafından 1970’lerde geliştirilmiş olan sosyal kimlik kuramı, insanların kendilerini ve başkalarını algılama ve sınıflandırma yollarını ele alarak, grup ilişkilerinin bireysel davranışları etkileme potansiyeline nasıl sahip olduğunu açıklamaktadır. Tajfel’e göre (1982: 2), sosyal kimlik, "bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır. Sierra ve Mcquitty’nin Tajfel’den alıntılararak aktardıklarına göre (2007: 104), sosyal kimlik kuramı üç varsayıma dayanmaktadır; (1) İnsanlar kendilerini sosyal gruplar çerçevesinde tanımlar ve değerlendirir, (2) Bir sosyal grubun statüsü, kişinin sosyal kimliğinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğunu belirlemektedir ve

(3) Grup dışı üyeler, başka bir grubun prestijini değerlendirmek için referans çerçevesini belirler. Sosyal kimlik kısaca bireyin herhangi bir sosyal gruba üyeliği anlamına gelir. Bu üyelik bireyin kendisi tarafından tercih edilmiş olabileceği gibi doğuştan atanmış bir üyelik de olabilir.

“Sosyal kimlikler öğrenci, anne, Anglikan, evsiz, doktor, Asyalı, evli ve benzerlerini içerebilir. Birçok birey, birden fazla özelliği içeren sosyal kimliğe sahiptir. Bir kişi aynı anda anne, doktor ve Hristiyan olabilir. Çoklu sosyal kimlikler, insanların hayatlarının birçok boyutunu yansıtır. Bir dizi ortak hedefe, değere veya deneyime dayanan paylaşılan kimlikler, toplumsal hareketler için önemli bir temel oluşturabilir. Feministler, çevreciler, milliyetçi hareketlerin destekçileri, ortak bir kimliğin güçlü bir anlam kaynağı olarak kullanıldığı durumlara örneklerdir” (Giddens, 2005).

Kişi sosyal kimliğinin bir gereği olarak hem bir iç grubun hem de bir dış grubun üyesidir. İç grup bireyin kendini psikolojik yönden özdeşleştirdiği sosyal gruptur. Dış grup bireyin kendini ait hissetmediği ve özdeşleştirmedikleri sosyal gruptur. Örneğin, bireyler taraftarı olduğu spor takımları, aynı kuşağa mensup akran grupları, etnik grupları, dinleri ve milliyetleri ile kendilerini özdeşleştirirler. İç grubun aksine, bir dış grubun üyeleri, onları birbirine bağlayan herhangi bir ortak kimlik veya aidiyet duygusuna sahip değildir. Her özellik bizi grup içi ve grup dışı gruplara ayırır. Örneğin, bir grup insan kendilerini Z kuşağı üyesi olarak görebilir ve kendilerini bir iç grup olarak tanımlayabilir. Bu iç grubun dışında kalan büyük çoğunluk o gruba kendini ait hissetmeyen dış gruptur. Bir birey aynı anda birden çok iç gruba üye olabilir. Örneğin, Afganistan’da yaşayan bir kişi erkek, Müslüman, Afgan milliyetçisi olabilir. Öte yandan bu kişi yaşlı, futbol taraftarı ve beyaz yakalı olmayabilir ve dolayısıyla onları dış grupların bir parçası olarak görebilir. O halde, bu kişinin sosyal kimliğini ve dünya görüşünü bu çeşitli iç gruplara ait olmasına ve çeşitli dış gruplardan dışlanmasına göre inşa etmesi muhtemeldir. İç grup ve dış grup kavramları, sosyal kimlik teorisini geliştirirken Henri Tajfel tarafından popüler hale getirilmiştir.

1.2. Kimlik ve Kültür

Kültür kavramı sosyolojide en önemli ve en çok kullanılan kavramlardan biridir. Sosyolojinin alt disiplinlerinden biri kültür sosyolojisidir. “Kültür sosyolojisi, sosyolojinin giderek daha fazla çalışılan bir alt alanı haline gelmiştir. Toplum,

sosyolojinin birincil çalışma nesnesi olarak kalmaya devam ederken sosyologlar kültürün toplumu işleyiş ve biçimlendiriş yollarını aktif olarak incelemektedirler” (Kaur, 2016: 142). Kültür sosyolojisi, Amerikan Sosyoloji Derneği’nin en popüler alanlarından biridir. Normalde kültürün sanat, edebiyat, müzik ve resim gibi zihnin daha yüksek şeyleriyle eşdeğer olduğu varsayılabılır. “Ancak sosyolog açısından kültür bu tür etkinliklerin ötesine geçmektedir. Kültür, toplum üyelerinin veya toplum içindeki grupların yaşam biçimlerini ifade eder. Nasıl giyindiklerini, evlilik geleneklerini, dil ve aile yaşamlarını, çalışma kalıplarını, dini törenleri ve boş zaman uğraşlarını içermektedir” (Giddens, 2005). Edward Tylor (1871) kültürü, “toplumun üyesi olarak, insan türünün öğrendiği, edindiği, bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün” olarak tanımlamaktadır. Bir taraftan insan, kültürü yaratırken diğer taraftan kültür de insanı biçimlendirmektedir. “Kültür toplumun hafızası ve kontrol aracıdır” (Baecker, 1997: 37). Paylaşılan değerler, inançlar ve tavırlardan oluşan ve üyelerinin davranışlarını yönlendiren kültür karmaşık bir sosyal olgu ve tanımlanması zor bir kavramdır. Kültür kavramı, çeşitli disiplinlerde çokça tartışılmış ve tanımı en çok yapılan kavramlardan biri olmuştur. Kültürün, yalnızca 1920-1950 yılları arasında en az 157 tanımı sunulmuştur (Kroeber ve Kluckhohn, 1952: 149). Politik söylemlerden gündelik hayatımızda her yerde sıkça duyduğumuz kültür kelimesi ilk kullanıldığı günden beri epey dönüşüm geçirmiş ve anlaşılması güç bir hal almıştır. Kavramın içeriği, insan hayatındaki rolü, toplum ve medeniyet ile ilişkisi farklı disiplinler tarafından tartışılmaktadır.

Kimlik, kültürün şekillendirdiği temel bileşenlerinden biridir. “Kimliğin, sosyal-kültürel boyutunu oluşturan aidiyet duygusu, kişinin sosyalleşme (ya da kültürleşme) sürecinin bir gereği olarak diğer kişi (ler) ile ortak inanış ve değerler etrafında bir araya gelmesidir. Bu anlamda davranışlar, bilişsel öğeler, duygu ve düşünceler kimliğin oluşumuna önemli katkı sağlar” (Nar, 2019: 73). Livesey ve Lawson’a (2006: 109) göre, kültürün yedi fonksiyonu vardır. Bu yedi fonksiyondan biri de kimliktir. Kültür, insanların kendilerini ve ötekileri (cinsiyet, yaş ve etnisite gibi şeyler açısından) nasıl gördüğünü (kimliği) etkilemektedir. Kimlikler de bir toplumun tarih anlayışı, gelenekleri, görenekleri vb. şeyler üzerinden şekillenir. Kültür kavramsal olarak kimlikten ayırt edilebilir bir terimdir ancak bu kavramlar arasında çok yakın bağlantılar vardır. Kimlikle bağlantı kurmadan kültür hakkında konuşmak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. “Kolektif kimliğe ait pek

çok tanımlayıcı öge (değerler, davranış örüntüleri, inanışlar, örf, adet, kurallar vb.), aynı zamanda kültürün ayırıcı özelliğidir. Dolayısıyla bireye, bir gruba ya da örgüte ait olma duygusu veren, ona kimlik sağlayan temel güç kültür olmaktadır” (Nar, 2019: 74). Sosyal kimlik ve kültürel kimlik birbiriyle örtüşür. Genel olarak, sosyal kimlik, bir toplum içindeki tanınmış bir sosyal grubu (ırk, cinsiyet, sosyal sınıf) ifade ederken, kültürel kimlik, bir kişinin yetiştirilmesiyle bağlantılı bir dizi inanç, ahlak ve uygulamayı açıklar. Kültür kavramsal olarak toplumdan ayırt edilebilir ancak bu kavramlar arasında çok yakın bağlantılar vardır. Toplum, bireyleri birbirine bağlayan karşılıklı bir ilişkiler sistemidir. Birbirine çok benzer olan bu iki terim, tanımları incelenerek en iyi şekilde birbirinden ayırt edilebilir. Toplum, birbirlerinin etki alanı içinde yaşayan bir grup insanı ifade eder. Grup kültürel olarak homojen olabilir veya olmayabilir. Kültür, ailenin geleneklerini, değerlerini ve inançlarını ifade eder. Kültürlerin genellikle kendi sosyal kimlik görüşleri vardır. Bazı geleneksel kültürlerin cinsiyet konusunda 21. yüzyıl Batı kültüründen daha katı görüşleri olması buna örnek verilebilir. Toplumlar olmadan hiçbir kültür var olamaz. Ama aynı şekilde, hiçbir toplum da kültür olmadan var olamaz. Kültür olmadan genellikle bu terimden anlaşıldığı anlamıyla ‘insan’ olmazdı. Kendimizi ifade edebileceğimiz bir dilimiz, öz-bilinç duygumuz olmazdı ve düşünme ya da muhakeme yeteneğimiz ciddi şekilde sınırlanırdı (Giddens, 2005; Itulua-Abumere, 2013). Kimlikle bağlantı kurmadan kültür hakkında konuşmak çok mümkün olmamaktadır.

1.2.1. Kültürün Temel Öğeleri

Tüm kültürlerde ortak olan temel özellikler vardır. Semboller, dil, normlar, değerler ve eserler (artifacts) kültürün temel unsurlarıdır. Aslında kültürün iki temel bileşeni vardır: bir yanda fikirler ve semboller, diğer yanda maddi nesneler. Birinci kısma manevi kültür ya da sembolik kültür, ikincisine de maddi kültür denir. Manevi kültür; semboller, dil, normlar ve değerleri kapsarken maddi kültür ise araç gereçler, teknoloji, giyim-kuşam, yemek kapları ve ulaşım araçları gibi tüm fiziksel nesneleri kapsamaktadır. Maddi ve manevi kültür birbiriyle bağlantılıdır. Maddi kültür öğeleri genelde kültürel düşünceleri simgeler. Örneğin, giyim-kuşam, saç stili ve takılar maddi kültürün bir parçasıyken belirli yerlerde özel kıyafetlerin giyilmesi manevi kültürü yansıtır.

1.2.2. Manevi Kültür

Manevi kültür, bir toplumun kültürünün fiziksel olmayan y n n  ifade eder. Manevi kültür bireylerin toplumda paylaştıkları fikirleri, sembolleri, inançları, değerleri, normları, dil ve diğer fiziksel olmayan soyut yönlerini kapsamaktadır. Manevi kültürü anlamak, bir toplumun daha derin yönlerini ve o toplumdaki bireylerin günlük yaşamlarını nasıl sürdürdüklerini anlamak için önemlidir. Manevi kültürün temel kavramları olan semboller, dil, normlar, değerler gibi unsurlar sosyal etkileşimi şekillendirir, karar almayı etkiler ve bir topluluğun ortak kimliğine katkıda bulunur.

1.2.2.1. Semboller

“Semboller, aynı kültürü paylaşan insanların kolayca tanıyabileceği bir şeyin belirli bir anlamını temsil etmek için kullanılan resimlerdir” (Lawley, 1994: 34). Her kültür, sembollerle veya başka bir şeyi temsil eden ve genellikle çeşitli tepkiler ve duygular uyandıran şeylerle doludur. Sembol, bir kavramı temsil eden bir nesne, kelime ya da eylemdir. Cemal Yıldıırım’a (2004: 182) göre sembol, kendi dışında bir nesne, ilişki, değer veya önermenin yerini tutan im veya işarettir. Semboller, belirli bir toplum ya da grup  yeleri arasında özel anlam taşır. Semboller aslında sözsüz iletişim türleridir ve sosyal etkileşimi sağlar. Tokalaşmak, jest ve mimikler, sözsüz sembollerdir. Aynı hareket ya da eylem, bir toplumda özel bir anlam taşırken başka bir toplumda bir başka mesaj taşıyabilir. Bazı önemli objeler de sembol olabilir. Mesela bayrak bunlardan biridir. Bayrak bir bez parçası olmanın daha ötesinde bağımsızlığın, egemenliğin, yurtseverliğin ve daha birçok değerin sembolüdür. Aynı şekilde bir eylem veya bir nesne husumet ya da nefret sembolü de olabilir. Bunlar bir toplumda sosyal etkileşim ve anlam için sembolün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

1.2.2.2. Dil

Dil, bireyler arasında duygu ve düşünce paylaşımını ve iletişimi sağlayan semboller setidir. Dil, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban olarak tanımlanmaktadır. “Dil, insanların birbirleriyle iletişim kurmasına izin veren bir semboller sistemidir” (Swartz, 1997: 54). Dil, kültürün en önemli öğelerinden biridir. Kültürel miras ve kimlik duygusu dil aracılığıyla aktarılır. Dil iletişim kurmanın temel aracıdır ve dolayısıyla tüm toplumlar için hayati öneme sahiptir. “Sapir-Whorf hipotezine

göre insan düşüncesi yerel dilden yoğun bir şekilde etkilenmekte ve dil düşünceyi yapılandırmaktadır. Türkmen Türkçesi, Türk dilleri içinde güney-batı Oğuz grubunda yer almaktadır. Türkmen ulusunun anadilidir” (Nepesova vd. çev: Tokatlı, 2004: 271). Afganistan Türkmenleri Türkmence konuşmaktadır. Kültür ve geleneklerini muhafaza edebilmelerinin en önemli sebeplerinden biri de ana dillerini konuşuyor olmalarıdır. Rasekh’a (2016:30) göre, Afganistan’da çok çeşitli Türkmence lehçeleri konuşulmaktadır. Bunlar, Ersarı, Sarık, Teke, Yomut, Karkın, Salır, Yemreli, Mukri, Hatap, Bayat, Olam, Hocambaz, Surhı ve Şih lehçeleridir. Yine Rasekh’a göre Afganistan’daki Türkmence şiveleri Oğuz ya da Öz Türkmence’ye bağlı şiveler ve Kıpçak ya da Katışık Türkmence’ye bağlı şiveler olmak üzere diyalektolojik temelde ve dilsel sınıflandırma açısından iki gruba ayrılmaktadır (2016: 30). Bunlardan Ersarı şivesi Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz illerinin tüm ilçelerinde, Karkın şivesi Karkın, Hamyab ve Andkhoy ilçelerinde, Teke şivesi Margap ilçesinde, Sarık şivesi Margap ilçesi ve Herat ilinde, Yomut şivesi Herat ilinde, Olam Akça ilçesinde, Hocambaz Kalayızal ilçesinde, Hatap Andkhoy ve Hançarbağ ilçesinde, Surhı Hançarbağ ve Andkhoy ilçelerinde, Şih Korgan ve Andkhoy ilçelerinde konuşulmaktadır.

1.2.2.3. Normlar (inançlar)

Norm, TDK sözlüğünde, önceden belirlenmiş kalıp, yargılama ve değerlendirmenin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural, düzgü olarak tanımlanmaktadır. Kültürler, davranış beklentileri ve standartları açısından birbirleriyle büyük farklılık göstermektedir. “Normlar, bir kültür içinde hangi davranışların uygun olup olmadığına ilişkin formal ve doğal kurallardır. Normlar, bir kültüre, zaman dilimine ve duruma özeldir. İnançlar, insanların doğru olduğuna inandıkları bazı sözlerdir” (Swidler, 1986: 274). Normlar resmi (formal) ve resmi olmayan (informal) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Resmi normlar, yazılı kurallar ve yasalardır. Resmi normlar her toplumda önemlidir ve cezaları ya da ödülleri önceden belirlenmiştir. Örneğin, trafik kuralları ve öğrenci disiplin yönetmeliği resmi normlardır. Resmi olmayan normların önemi resmi normlar kadar olmasa da yine bireylerin davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu normlar, yazılı olmayan örf, adet, töre gibi toplumsal kurallardır. Ceza ve ödülleri önceden belirlenmemiştir. Bireyler, resmi olmayan normları ihlal ederse, hor görülme, dışlanma ve hakarete uğrama gibi cezalara maruz kalabilir.

1.2.2.4. Değerler

“Değerler, kültürel olarak tanımlanmış arzu edilebilirlik, iyilik, güzellik ve sosyal yaşam için geniş kılavuzlar olarak hizmet eden diğer birçok şeyin ilkeleridir” (Griswold, 2004: 153). Değerler, belirli bir toplum tarafından kabul edilen ve onaylanan soyut niteliklere atıfta bulunurlar. Değerler, neyin iyi, neyin kötü, neyin arzu edilir ya da istenmeyen olduğuna dair yargılar içerir. Değerler bireyin ve grubun davranışlarını etkilemekte, motive etmekte ve ilham vermektedir. Gözlemlenemez olma eğilimindedir. Değerler sosyal normları şekillendirir. Değerler ve normlar birbirinden farklıdır. Değerler bireyseldir ve arzu edilen haller ile ilgili yaygın olarak paylaşılan kavramlardır. Aksine normlar, davranış, inanç ve duygular için veya onlara karşı genel kabul görmüş reçeteler ya da yasaklardır. Değerler bir birey tarafından benimsenebilirken normların bir grup tarafından desteklenmesi gerekir. Normlar yaptırım içerir ama değerlerin yaptırımı yoktur.

1.2.3. Maddi Kültür

Kültür, bireylerin eylemlerini belirli bir grup için anlaşılır kılan ortak paydadır. Yani, bir toplumun yaşam biçimini oluşturan ortak değerler, inançlar, davranışlar ve eserler sistemidir. Maddi kültür olarak da bilinen maddi eserler, insanlar tarafından şekillendirilen veya üretilen fiziksel maddeye sahip öğelere denir. Maddi kültür, belirli bir toplumun üyeleri tarafından yapılan, kullanılan veya paylaşılan fiziksel yaratımları kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle maddi kültürün bileşenleri, insan eyleminin ve zihninin ortaya koyduğu tüm eserlerdir. Camiler, anıtlar, arabalar, bilgisayarlar, filmler, şiirler, resimler maddi kültürün eserlerinden birkaçıdır. Maddi kültürün üretilmesinde, bilgiden yararlanılarak hammaddenin kullanılabilir biçimlere dönüştürülmesi, büyük önem taşımaktadır. Örneğin, hava şartlarından korunmak için konutlar yapmanın ötesinde, insanlar kültürel yönelimlerini yansıtan ilgi çekici, sofistike ve temel eserleri de yapmakta, kullanmakta ve paylaşmaktadır. Aynı şekilde giyinilen kıyafet türleri, yapılan okul binası, mensubu olunan din ya da kültürü yansıtabilmektedir.

1.2.3.1. El Sanatları

El sanatları, genellikle geleneksel araç ve tekniklerle elle yapılan eserleri ifade eder. El sanatları yalnızca sanatsal eserler olarak hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda kültürel ve tarihi önem de taşır. Bu eserlerin günlük hayatta pratik olarak kullanılan işlevsel yönü

olduğu gibi dekoratif olarak ortaya konulmuş tamamen sanatsal yönü de olabilir. İnsanlık tarihinde uzun bir geçmişi olan el sanatları genellikle zanaatkârın becerisini ve yaratıcılığını göstermektedir. El sanatları yün eğirme, dokumacılık, demircilik, seramik, ağaç işleri, tekstil ve deri işçiliği gibi yönüyle zanaatkar için bir gelir kaynağı da olabilir. El sanatları geleneksel beceri ve bilgilerin gelecek nesillere aktarılmasına katkıda bulunarak kültürel kimliğin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Türkmenlerin ürettiği el sanatları arasında Türkmen halısının çok önemli bir yeri vardır. Türkmen kadınların ürettiği dünyaca ünlü el dokuma halılar, hem geçim kaynağı olarak hem de sanatsal uğraş olarak Türkmenlerin kültürel kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır¹.

1.3. Kültürleşme

Kültürleşme, kültürel unsurların bir sosyal gruptan diğerine aktarılması anlamına gelir. Kültür teması tüm toplumlarda ve gruplarda işler. Kültürleşme, farklı kültürlere ait topluluklar arasındaki temastan kaynaklanan bir kültür değişimi sürecidir. Kültürleşme durumunda, bir kültürün özellikleri diğer kültüre geçerken her iki kültür de karşılıklı olarak etkilenmektedir. Kültür doğuştan gelmez. Birey, içine doğmuş olduğu fiziksel ve sosyal çevrede büyürken kültürel değerleri, uygulamaları, gelenekleri ve normları öğrenmektedir. Öte yandan, saf veya bozulmamış kültür diye bir şey yoktur. Kültür, süreklilik ve değişim ile karakterize edilen dinamik bir süreç olduğu için hiçbir kültür izole olarak ayakta kalamaz. Berry'e (2005: 701) göre, kültürleşme; "farklı kültürlere sahip grupların sürekli ve doğrudan bir ilişki içerisinde olmaları durumunda her iki grubun ya da daha fazla sayıda grubun orijinal kültürel özelliklerinde değişikliklerin ortaya çıkması durumudur". Bu anlamı ile kültürleşme bir parçası olduğu "kültürel değişim" kavramından ve kültürleşmenin bir evresi olan "asimilasyon" kavramından ayrılmaktadır.

Kültürel ödünç alma ve kültürel ihracat hafife alınamaz. Ödünç alma, ödünç alanların değişimleri kabul etme ve benimseme yeteneklerine ve kapasitelerine bağlıdır. Kültür tamamen benimsenemez ve kültürün toptan nakli mümkün değildir. Kültürleşme, evrensel ve sürekli bir süreçtir ve belirli bir süre boyunca gerçekleşir. "İnsanlar sürekli olarak farklı kültürel ortamlara girerek hayatlarını sürdürürler. Yani insanlar arasında

¹ Türkmenlerin ekonomik faaliyetleri başlığı altında halı sanatı ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

sürekli sosyal etkileşim aracılığı ile değişim sürmektedir. Bireyler aynı anda farklı kültürlerin içinde bulunurlar ve sürekli değişim yaşarlar” (Aliyev ve Ögülmüş, 2016: 93). Bir kültürleşme durumunda, geleneksel kültür ile modernite arasındaki çatışma ciddi bir sorun teşkil etmeyebilir. Eğitim, iletilen fikirler ve motivasyon yoluyla toplumu etkilediği için kültürleşmede güçlü bir faktördür. Modern ulaşım ve iletişim araçları, kültürleşme sürecini yansıtmak için aynı şekilde önemli faktörlerdir.

Kültürleşme, farklı kültürlere ait iki veya daha fazla topluluğun bir araya gelerek birbirlerinin kültür özelliklerini benimsemeye başlamasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla bu, iki yönlü bir kültür değişimi sürecidir. İlgili her iki grup da bazı değişikliklere uğrar. Kültürleşme bilinçli veya bilinçsiz bir süreç olabilir. Başka grupların kültür özelliklerini ödünç alan insanlar, ödünç aldıklarının farkında olabilirler veya bunu fark etmeyebilirler. Kültürleşme aniden gerçekleşmez. Üyelerin diğer topluluklardan kültür özelliklerini ödünç alması uzun zaman alır. “Bu kültürel ve psikolojik değişim uzun dönemde gerçekleşmektedir, bazen yıllarca, bazen kuşaklarca ve hatta yüzyıllarca sürebilir. Diğer bir deyişle kültürleşme; her iki grupta da uzun dönem psikolojik ve sosyokültürel uyuma yol açan, karşılıklı uyumu kapsayan kültürel ve psikolojik değişim sürecidir” (Bilge Zafer, 2016: 78). Ancak kültürleşme için geçen süre kesinlikle asimilasyon için geçen süreden daha kısadır. Yani asimilasyona kıyasla, kültürleşme nispeten daha az zaman alır. Kültürleşme, doğrudan ilk elden temas yoluyla gerçekleşebileceği gibi radyo, televizyon, gazete gibi kitle iletişim araçlarıyla uzaktan dolaylı temas yoluyla da gerçekleşebilir. Kültürleşme, asimilasyon veya entegrasyon için bir ön koşuldur. Kültür teması durumu bir kez elde edildiğinde, asimilasyona veya entegrasyona yol açabilir. “Türkmenler, Kuzey Afganistan’daki yaşam kalıplarıyla kültürleşme açısından, bu bölgede hala, kuzeydeki diğer büyük grupların hepsinden daha izole durumdadır” (Slobin, 1976: 96). Afganistan Türkmenleri, diğer etnik gruplarla daha az temasın gerçekleştiği kırsalda yaşadıkları için kültürleşme sürecinden de fazla etkilenmemişlerdir.

1.4. Entegrasyon

Entegrasyon, ayrı parçaların tek bir birime entegre olma sürecidir. Bu nedenle entegrasyon, üyelerin bir arada kalmasını sağlamakta ve üyeleri bir grup içinde kalmaya zorlamaktadır. “Başarılı entegrasyon, göçmenlerin ev sahibi toplumda iş ve hizmetlere erişim sağladığında, sosyal etkileşim içinde kabul gördüğünde gerçekleşir” (Aykaç ve

Karakaş, 2022: 421). Bir organizasyon süreci olarak hareket eden entegrasyon bir grupta istikrar getirir. Sosyal izolasyona, yabancılaşmaya ve ayrışma sürecine zıttır. Grup entegrasyonu, grup uyumunu veya grup dayanışmasını ifade etmektedir. Entegrasyon bir grup sürecidir ve esas olarak grup içinde veya diğer grupların varlığında yaşayan bireylerle ilgilidir. Bu nedenle, grup oluşturma sürecinin gereksinimlerini ve yollarını anlamak önemlidir. Bu bilgi, bu gruplardaki uyumun derecesini ve kapsamını anlamaya yardımcı olacaktır. Entegrasyon, asimilasyonun bilgisi ve gerçekleştirme yoludur ve bağlayıcı etkenleri bilmektir. Üyeleri bir arada tutmak ve grubun dayanışmasını sürdürmek için bütünleşme bağlayıcı bir güçtür. Grubun istikrarı entegrasyona bağlıdır. Entegrasyon, bir grubun üyelerini bir araya getirme ve onları tek bir birimde tutma sürecidir.

“Entegrasyon konusundaki teorik tartışmalarda, erken dönemlerdeki asimilasyon teorileri yerini çağdaş çokkültürlülük teorilerine bırakmış bulunmaktadır” (Şan ve Akyiğit, 2021: 138). Entegrasyon ve çokkültürlülük birbirini tamamlayan kavramlardır. Entegrasyon, farklı kültürel grupların topluma dahil olmasını ve etkileşim içinde bulunmasını hedeflerken, çokkültürlülük bu farklılıkların kabul edildiği ve çeşitliliğin zenginlik olarak görüldüğü bir ortam sağlamaktadır. Bir toplumda entegrasyon ve çokkültürlülük, toplumsal uyumu ve dayanışmayı güçlendirirken, hoşgörü, saygı ve eşitlik değerlerini desteklemektedir. Gruplar, bireysel üyelerin ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulur. “Bir grup, üyelerine üyelik ve güvenlik sağlamak ve böylece belirli bir gruba ait olma duygusunun oluşmasına yardımcı olmaktadır. Entegrasyon daha incelikli bir şekilde egemen kültürel kodlarla bütünleşmeyi ifade etmektedir” (Güler, 2020: 247). Grup entegrasyonu, farklı entegrasyon düzeylerindeki grupların üyeleri arasındaki sosyal ilişkileri ifade etmektedir. Bu tür sosyal ilişkiler, derece ve yoğunluk bakımından farklılık göstermekte ve bunlar, yüksek derecede bütünleşmiş, gevşek derecede bütünleşmiş veya orta derecede bütünleşmiş olarak adlandırılabilir. Farklı gruplardaki entegrasyon seviyeleri, aile, klan, köy, akran ve kast, sınıf, din, bölge, eyalet ve ulusal düzeyler olarak sınıflandırılabilir. Tüm bu seviyelerde, diğer farklı gruplar arasındaki sosyo-kültürel bütünleşme düzeyi gevşek bir şekilde bütünleştiğinde, aile yüksek oranda bütünleşmiş olabilir. Bütünleşme düzeyi çeşitli grupların farklı durumlarına ve ihtiyaçlarına bağlıdır. Doğal afet ve yabancı saldırganlık gibi durumlarda, ulusal dayanışma, ulusal birlik ve entegrasyon düzeyi yüksektir. Bölge, din, kast ve diğer sosyo-kültürel entegrasyon seviyeleri açısından da benzer bir durum söz konusudur.

Entegrasyon, ortak özelliklerin paylaşılması, iş bölümü, karşılıklı ilişki ve karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan grup dayanışmasını kolaylaştırmaktadır. Grup tarafından belirlenen çeşitli normların kabulü ve gözetilmesi bir başka birleştirici faktördür. Üyeler arasındaki disiplin grubu birleştirmektedir. Bir grubun bütünleşmesini etkileyen başlıca faktörler birbirine bağlı faaliyet, fikir birliği ve moraldir. “Entegrasyon iki koşul gerektirmektedir. Birincisi, baskın olan kültürel yapıyla bütünleşme ve uyum sağlamda sonradan gelenin bireysel isteği iken ikincisi, bireyin farklılık ve diğer özelliklerine saygı duyan ev sahibi toplumun bütünleştirici kapasitesidir” (Güler, 2020: 255). Grup uyumu ve bütünleşmesi, yalnızca sosyal etkileşimle değil, karşılıklı memnuniyetle güçlendirilir. Entegrasyon, kültürel parçaları bütünle veya ana akım kültürle birleştirme veya bağlama sürecini ifade etmektedir. Kurucu (birbiriyle entegre olan) kültürler, kültürel kimliklerini korumakta ve aynı zamanda bütünleştikleri ortak kültürün bazı yönlerini paylaşmaktadır. Afganistan’da en fazla, gevşek düzeyde bir entegrasyondan söz edilebilir. Bunun nedeni olarak ise tüm etnik grupları etkileyecek baskın bir kültürün mevcut olmaması, etnik grupların coğrafi olarak farklı bölgelerde yerleşmiş olmaları gibi faktörler gösterilebilir.

1.4. Asimilasyon

Asimilasyon yine kültür temasının sonucunda gerçekleşir. Asimilasyon, farklı kültürlerden kişilerin yakın temasları neticesinde onların kültürel özelliklerinin kaynaşmasına neden olan bir süreçtir. “Asimilasyon, kişilerin ve grupların diğer kişi veya grupların anılarını, duygularını ve tutumlarını edindiği, deneyimlerini ve tarihlerini paylaşarak onlarla ortak bir kültürel yaşamda birleştiği bir iç içe geçme ve kaynaşma sürecidir” (Park ve Burgess, 1921: 736). İnsanların, ne kadar çok etkileşimde bulunurlarsa, birbirlerinden o kadar çok hoşlanma eğiliminde oldukları yaygın bir inanıştır. Ne kadar çok etkileşime girerlerse, o kadar çok benzer hale gelirler. Bu şekilde benzerliğin artması sonucu azınlıklar baskın kültür içinde yok olurlar. “Asimilasyon, yeni gelenlerin çoğunluk toplumu içinde kaynaşarak erimesi perspektifine oturmaktadır” (Güler, 2020: 247). Asimilasyon, bir kişi veya grubun, kendi kimliğini kaybedecek kadar başka bir grubun değerlerini edinmesidir. Bu değer benimseme azınlık grup tarafından istenerek gerçekleşebileceği gibi farkında olunmadan da gerçekleşebilir. Asimilasyon, sürece dahil olan kültürler eşit olmadığında, biri baskın diğeri ikincil kültür olduğunda gerçekleşir. Genellikle baskın kültür, daha küçük kültürleri özümseyerek asimilasyona

yol açar. “Asimilasyon ideali, aynı şekilde hissetmek, düşünmek ve aynı şekilde davranmak olarak tasarlanmıştır. Asimilasyon ve sosyalleşme çağdaş sosyologlar tarafından bu terimlerle tanımlanmıştır” (Park ve Burgess, 1921: 735). Asimilasyon genellikle uzun zaman alır. İki kültür birbiriyle temasa geçtiğinde, ancak önemli bir süre sonra biri diğeriyle birleşir. Dolayısıyla asimilasyon yavaş bir süreçtir. Asimilasyon nedeniyle kültürde meydana gelen değişimler uzun süre devam etmektedir. Asimilasyon geçici bir olgu değil, kalıcı etkileri olan bir süreçtir. Asimilasyon aynı zamanda doğal bir süreç ve uygulama olarak tasavvur edilir. Bu uygulama, genelde sürece dahil olan grupların kasıtlı ve bilinçli çabaları olmadan gerçekleşir. Dolayısıyla asimilasyon farkında olunmadan gerçekleşen bir süreçtir. Bu sürecin en önemli özelliklerinden biri de bilinçli çaba olmadan gerçekleşmesidir. Bilinçli bir çabanın olmaması ve yavaş gerçekleşmesi hissedilmemesine neden olmaktadır.

Asimilasyon sürecinde, eğitim, dil, gruplar arası evlilik, din ve etkinlikler gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Şan ve Haşlak’ın (2012) tespitine göre de bazı ırksal ve etnik gruplardaki grup içi (endogami) evlilikler asimilasyona engel olacak ölçüde bir eğilime sahiptir. Eğitim sisteminin de hiç şüphesiz asimilasyon sürecinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Asimile olan grup veya birey, hedeflenen kültürün eğitim sistemine uyum sağlamakta ve genellikle o kültürün değerlerini, tarihini ve dilini öğrenmektedir. Yine Şan ve Haşlak (2012), Andrews’e atıfta bulunarak, asimilasyonu etkileyen önemli unsurlardan birinin de merkezi olarak dayatılan eğitim dili ve eğitim müfredatını kapsayan eğitim programı olduğunu ifade etmekte ve ortak dilin yanı sıra ortak müfredatın da önemli bir asimilasyon aracı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle asimile olan taraf için farkında olunmadan gerçekleştiğinden asimilasyon tehlikelidir. Bu açıdan sinsi bir hastalıktır.

Asimilasyon geçici değil kalıcıdır. Bu yüzden geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Afganistan’a gelen Türkümenlerin eski toplumları ile iletişimleri git gide azalmış ve sonunda kesilmiştir. Aslında hem eski toplumlarıyla iletişimin kesildiği hem de yeni çevreyle kültürel temasın uzun süre devam ettiği bu durumda asimilasyona direnmek daha zor olacaktır. Buna rağmen Afganistan Türkmenleri etno-kültürel kimliklerini muhafaza etmede başarılı olmuşlardır. Türkmenlerin kültürel kimliklerini korumaları hususunda etkili olan önemli unsurlardan biri onların okuma yazma oranlarının düşük olması ve kendi aralarında ana dilleri Türkmenceyi konuşmaları olmuştur. Afganistan

Türkmenlerinin asimile olmamalarında etkili olan bir diğer unsur da onların diğer etnik gruplarla evlilik yapmamaları olmuştur. Afganistan'da belli dönemlerde kuzey bölgelerde demografik yapıyı değiştirme çabaları da uygulanmamış değildir. Merkezi devletin Peştunları ülkenin kuzey bölgelerine yerleştirerek Türkleri asimile etmeye yönelik çabaları istenilen sonucu vermemiştir. Günümüzde bile üniversiteye giriş sınavında Peştun dilinden sorular çıkmaktadır.

Kültürleşme, entegrasyon ve asimilasyon süreçlerinin belirli farklılıkları olduğu gibi bazı ortak noktaları da vardır. Her üç süreç de kültür temasının sonucunda ortaya çıkar ve gerçekleşir. Bunlar sosyal süreçlerin ayrılmaz bir parçası olup sosyal süreçler, farklı kültür ve sosyal gruplarda bu üç sosyal değişim sürecini oluşturur. Kültürel ödünç alma, kültürel özelliklerin aktarımı, çeşitli kültürel özellikler edinme ve bunların farklı ülkelerde kabulü ve benimsenmesi bu üç sürecin ortak özelliğidir. Sosyal değişimin farklı derece ve kapsamlarda olması da bu üç sürecin ortak özelliklerindendir. Entegrasyon, kültürün kaynaşmasına atıfta bulunurken, kültürleşme, kültürel öğelerin daha geniş bir alana daha büyük ölçekte aktarılmasıyla ilgilidir. Kültürleşme, bir organizasyon süreci olarak adlandırılan bütünleşmeye karşı sürekli bir süreçtir. Bu ikisinden farklı olarak, asimilasyon sosyal temaslı etkileşimin nihai ürünüdür. Farklı kültürel değerlerin ve ethosların kaynaşması için asimilasyon süreci uzun zaman alır. Buna karşılık entegrasyon, kültürel çoğulculuk, gönüllü ve eksik asimilasyon anlamına gelir. Bu kısa bir süre içinde gerçekleşebilir. Kültürleşme zaman zaman belirgindir ve hızlı sosyal değişime neden olur. Asimilasyon aynı zamanda doğal bir süreç olarak kabul edilirken, kültürleşme ve entegrasyon sosyal süreçlerdir ve kültür temasıyla desteklenir ve doğrudan teşvik edilebilir. Entegrasyon gibi asimilasyon da bir derece meselesidir. Etnik gruplar yalnızca ev sahibi kültüre katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda kendi yollarının çoğunu korurlar ve sonuç olarak birkaç grubun mozaikçi olan kültürel çoğulculuk ortaya çıkar. Kültürel çoğulculuk genellikle gönüllü, tamamlanmamış asimilasyonu temsil edebilir. Göçmenlerin tecrübesi, asimilasyon sürecinin iki bölümden veya aşamadan oluştuğunu göstermekte ancak bu ikisi zaman içinde örtüşebilmektedir. Biri ebeveyn kültürünün bastırılması, diğeri ise yeni dil de dahil olmak üzere yeni yolların edinilmesidir. Bu süreçlerde kültürel aktarım aracı olarak dile vurgu yapılmaktadır.

1.5. Etnisite

1.5.1. Etnisite Kavramı

Etnik kelimesinin kökeni Antik Yunanca ve Latinceye kadar uzanmaktadır. “O dönemlerde “ethnos” kavramının karşıladığı anlamların doğum yeri, yaşanılan bölge ve kavimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimenin ilk kullanımı, 1953 yılında ABD’li sosyolog David Riesman’a atfedilmektedir. Ancak etnik kelimesi çok eskidir” (Eriksen, 2010: 4). Etnik kelimesi Yunanca “Ethnos” kelimesinden türemiştir. Ethnos kelimesi günümüz Yunancasında “ulus” anlamına gelmesine rağmen Antik Yunan’da pagan, kâfir olarak görülen grupları isimlendirmek için kullanılan bir terimdir. Bu bakımdan ethnos öteki halkları ifade etmektedir. Thomas Eriksen’e (2010) göre etnisite terimi 14. yüzyıldan itibaren ırksal durumu ifade eder hale gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde ise “etnikler” ABD’de İtalyanlar, Yahudiler, İrlandalılar gibi aşağı grup olarak görünen insanları nitelemek için kullanılmıştır. Daha sonra ise bu kavram azınlıkları ifade etmek için kullanılır hale gelmiştir. Etnisite kelimesi, TDK sözlüğünde, aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun olarak tanımlanmaktadır. İlk bakışta basit gibi gözükse etnisite kavramı, aslında literatürde çeşitli tanımları bulunan, çokça yorumlanmış ve karmaşık bir kavramdır. Etnisitenin kökeni ile ilgili bazı görüşler ortak köken kavramını vurgularken diğerleri fiziksel özellikleri, kültürü ve sosyoekonomik şartları öne çıkarmaktadır. Etnisite, bir yanıyla insan zihni ve duyguların ürünü olduğu için etnik kimlik ve aidiyet duygusu gibi öznelidir. Diğer yanıyla sosyal güçler ve güç ilişkileri tarafından inşa edildiği ve bazı nesnel karakterlere dayanması gerektiği için nesneldir. Bu yönüyle etnisite, büyük ölçüde, bireyin arzularından bağımsızdır. İki yönü arasında bir denge kurmak gerekirse etnisite, fiziksel özellikler, varsayılan soy, kültür ya da ulusal köken gibi nesnel özelliklere dayanan öznel algıların sonucudur.

Etnisite kavramı bazen ırk, etnik grup ve azınlık gruplar gibi bazı terimler ile eş anlamlı olarak kullanılabilir. Bunlardan etnisite kelimesi ile çoğu yerde aynı anlamda kullanılan ırk terimi, bilimsel bir temeli olmayan ve farklı insan gruplarını fiziki özelliklerine göre ayırt etmek için kullanılan bir kelimedir. ırk hayvanlar için de kullanılırken etnisite kavramı sadece insanlar için kullanılmaktadır. ırk kelimesi taşıdığı olumsuz çağrışımlardan dolayı hoş karşılanmamaktadır. ırksal sınıflandırmanın doğru olmadığı bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır. ırkçılığın en belirgin örneklerinden Güney

Afrika’da 20. yüzyılın ikinci yarısında uygulanan Apartheid ve ırksal üstünlüğü savunan Hitler’in uyguladığı Nazi ırkçılığıdır. Irk ve ırkçılık kavramlarının ayrımcılığa yol açtığı hala bazı insanlar ve devletler tarafından içselleştirilememiş olsa da tüm dünyada en azından söylem düzeyinde kötü görülmektedir. Etnisite, ırk kavramına göre daha yumuşak ve geniş bir kavramdır. Irk daha çok kalıtımla ilgili genetik özelliklerin ön plana çıktığı biyolojik bir terim iken, etnisite kültürel özellikler ile ilgili olup sosyolojik bir kavramdır. Irk teriminin ürkütücü çağrışımına karşı etnisite kavramı daha kabul edilebilir gözükmektedir. Etnik özellikler genel olarak dil, din, ulusal köken, gelenekler ve değerleri kapsamaktadır. Bir birey, dış görünüşünden belli olduğu için ırksal özelliğini gizleyemez. Ancak etnik özelliklerini isterse gizleyebilir.

1.5.1.1. Etnik Grup

Ortak etnik kökene sahip bireyler topluluğuna etnik grup denir. Klasik sosyologlardan Max Weber’e kadar etnik grup kavramını inceleyen olmamıştır. Weber’e göre bir etnik grup “fiziksel tip veya geleneklerin veya her ikisinin benzerlikleri veya kolonileşme ve göç hatıraları sebebiyle ortak bir kökene dair öznel bir inanç taşıyan insan gruplarıdır”. Yinger (1994: 3), etnik grubu şu şekilde tanımlamaktadır: “Üyelerinin, kendileri veya başkaları tarafından ortak bir kökene sahip olduğu ve ortak bir kültürün önemli parçalarını paylaştığı düşünülen daha geniş bir toplumun parçası olan ve ek olarak, üyelerinin, ortak köken ve kültürün önemli bileşenleri olduğu ortak faaliyetlere katıldığı gruptur”. Etnik grupların tanımında diğerlerinin onları kendilerinden farklı olarak görmeleri ve ayrı bir grup olarak tanımlanmaları önemlidir. “Grup kimlikleri her zaman ne olmadıklarına göre, başka bir deyişle grubun üyesi olmayanlara göre tanımlanmalıdır” (Erikson, 2010: 14). Yinger, etnik grubu içeriğine göre üçe bölmektedir: Etnik grup, (1) toplumdaki başkaları tarafından; dil, din, ırk ve ilgili kültürü ile beraber atalarının yaşadığı bölge gibi bazı hasletlerin kombinasyonuna dayanan farklılıklara göre algılanan, (2) üyelerin de kendilerini farklı olarak algıladığı ve (3) onların, gerçek veya mitolojik ortak köken ve kültür etrafında inşa ettikleri ortak etkinliklere katıldığı gruptur. Montagu da etnik grubu, “coğrafi ve sosyal engeller gibi ayrıştırıcı mekanizmalar aracılığıyla kendi fiziksel ve kültürel farklılıklarını koruyan topluluk” (Montagu, 1942: 375) olarak tanımlar.

“Kültürel yaşam biçimlerindeki çeşitliliğin, etnik grupların, mezheplerin ve dünya görüşlerinin sayısı ve etkinlikleri gün geçtikçe artmaktadır” (Şan, 2005: 68). Etnik gruplar

bir ulus devletin hakimiyeti altında yaşayan ve genel anlamda toplumsal olarak bazı haklardan yoksun ve dışlanmış olan grubu ifade etmektedir. Dünyada farklı etnik grupların sınırları içinde bulunmadığı neredeyse hiçbir ülke yoktur. Günümüzde 190 ülkede 650 etnik grubun bulunduğu ifade edilmektedir. “Yaşadığımız bu süreç bizleri, kültürel açıdan homojen bir ulus devlet modelinden gittikçe uzaklaşarak farklılıkların toplum hayatında daha fazla kabul gördüğü bir boyuta yaklaştırmıştır” (Şan, 2005: 68). Hem bu yüzden hem de kavramın farklı disiplinler tarafından çeşitli tanımlarının yapıldığı nedeniyle, etnik grup ve azınlıklar konusu sosyal bilimlerde yoğun bir ilgi görmektedir.

1.5.1.2. Azınlık Gruplar

Azınlık terimi genellikle bir toplum içindeki, baskın veya çoğunluk nüfusa kıyasla sayıca daha küçük olan grupları ifade eder. Azınlık gruplar bir ülkedeki dominant gruba göre daha az sayıda üyesi ya da mensubu olan gruplardır. Azınlık, sayıca nüfusun geri kalanından az olan etnik, dini, engellilik ve dilsel farklılıklar gibi çeşitli özellikler taşıyan grup olarak da tanımlanabilir. Azınlığın sosyolojik tanımı "bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruptur" (Oran, 2005: 26). Etnik azınlıklar, dinsel veya mezhepsel azınlıklar, kadınlar, çocuklar, yerliler gibi topluluklar azınlık gruplar olarak kabul edilmektedir. Azınlık kavramının bağlama bağlı olarak farklı bölge ve kültürlerle göre değişebileceğini unutmamak gerekir. Azınlık gruplar dünyada hemen hemen her ülkede dezavantajlı durumdadır. Tarihsel olarak dünyanın her yerinde azınlıklar sıklıkla ayrımcılık ve fırsatlara eşit erişememe gibi sosyal, ekonomik ve politik zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu gruplar günümüzde de toplumda dışlanabilmekte, göz ardı edilebilmekte, önyargı, ayrımcılık ve hatta zulme maruz kalabilmektedir. Farklı azınlık toplulukların benzersiz deneyimleri, geçmişleri ve ihtiyaçları vardır. Bu farklılıkları tanımak ve anlamak, daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplumun teşvik edilmesi açısından önemlidir.

1.5.1.3. Etnik Dayanışma ve Etniler Arası Çatışma

Her insanın bir etnik grup mensubiyeti vardır ya da en azından başkaları tarafından öyle algılanmakta. Etnisitenin temelinde, aynı soydan geldiklerine inanan ve kendilerini diğerlerinden ayrı ve farklı gören bir grup insan arasındaki dayanışma duygusu

yatmaktadır. Bu dayanışma, genellikle kurgusal soy bağları ile ilişkilendirilmektedir. Etnisite, aile ve akrabalık gibi bir toplumsal dayanışma biçimidir. Etnik ya da azınlık gruplar bu dayanışma sayesinde kültürel miras ve kimliklerini korumaya ve yaşatmaya çalışmaktadırlar. Etnik kimlik, grup içi dayanışmayı artırarak siyasi, kültürel ve sosyal bir evren oluşmasında önemli bir rol oynar. Etnik gruplarda dil, din, mezhep, yerleşim yeri, özel günler, festivaller, kutlamalar, bayramlar, düğünler, giyim kuşam tarzları, takılar gibi pratiklerle birlik ve dayanışma pekişir ve devam eder. Türkmenlere, Afganistan’da yaşayan azınlık grupları arasında kabile geleneklerine en çok bağlı olan grup denebilir. Afganistan Türkmenleri arasında “tiyre” “taypa” dedikleri boy ve aşiret aidiyeti büyük bir öneme sahiptir. Hemen hemen herkes hangi boy ve aşirete mensup olduğunu bilir. Çoğunluğu Ersarı boyu mensubu olan Afganistan Türkmenleri; boy, aşiret ve oymaklara bölünmüş olup, çoğu sosyal organizasyonlar bu aşiret büyüklerinin öncülüğünde düzenlenmektedir. Tüm Türkmen boyları, güçlü kabile kimlik duygularını korumuşlardır. Bu duyguyu sadece maddi kültür öğelerinde değil aynı şekilde her büyük kabileye özgü olan kabile lehçelerinde de görmek mümkündür. Aynı zamanda, “Türkmenler kabile farklılıklarına rağmen, ortak bir kökene sahip ve aynı halka ait olduklarının çok iyi farkındadırlar” (Bregel, 2003: 74). Sünni mezhebi mensubu olan Afganistan Türkmenleri, dinlerine ne kadar bağlı ise kabile geleneklerine de bir o kadar bağlıdırlar. Köylerde kabile geleneklerine, dokuduğu halının desenine, lehçelerine ve hatta giyim kuşam tarzına göre ayırt edilebilen kabileler bulunmaktadır. Özellikle Türkmen kadınların elbiseleri ve başörtüleri son zamanlara kadar diğer gruplarınkinden çok farklıydı. Türkmen kadınları boyu topuklara kadar uzanan elbiseler giyerler. Türkmenlerin çok eski yıllardan beri bu denli kültürlerine bağlı oldukları, Vambéry’nin, 1860’lı yıllarda yaptığı şu tespitten de anlaşılmaktadır:

“Her tir bireyi birbirine, tirlere de oymaklara sıkı bir bağla bağlıdırlar. Halk arasında karşılıklı yardımlaşmaya ve dayanışmaya neden olan bağ sayesinde, bu garip toplum varlığını korumakta ve sürdürmektedir. Daha genç yaşından beri hangi aşiret ve oymağa bağlı olduğunu sağlam bir biçimde öğrenmeyen, bir övünç vesilesi olarak aşiretinin güç ve çokluğunu anlatmayan hiçbir Türkmen görülemez. Çünkü her birey, üyesi bulunduğu aşiretin himayesi altındadır. Öyle ki, bir kişiye yapılan haksızlık nedeniyle onun üyesi bulunduğu aşiret ya da oymak halkının tümü davacı olur” (Vambéry, 1993: 47-48).

Afganistan Türkmenlerinde, günümüzde de bu bağ ve dayanışma ruhu devam etmektedir. Öyle ki her yerleşim yeri köy-kasaba çoğunlukla aynı kavim ya da aşirete mensup ailelerden oluşmaktadır. Hatta birçok yerde yerleşim yeri ismi bile o kavim ya da aşiretin adıyla anılmaktadır. Örneğin Gabasakallar, Akderiler, Hamsamlar, Çekirler, Gorçangılar, Süleymenler vs. Vamberi'nin bahsettiği gibi bireyler kavimlerine sıkı bir bağ ile bağlıdır. Kavimin büyükleri olan Aksakal veya yaşululara saygı gösterir ve kavim arasındaki birçok problemi de onlara başvurarak çözerler.

Etnik kimliğin bu özelliği grup içi birliği sağladığı için olumlu olarak değerlendirilebilir. Ancak bu özelliğin, çok etnili bir nüfus yapısına sahip olan Afganistan gibi ülkelerde, etno-kültürel ayrımcılığa yol açabileceği de göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husustur. Hem Marksist hem Modernist kuramcılar, toplumlarda sanayileşme ve modernleşme arttıkça etnisitenin etkisinin azalacağını ve sonunda yok olup gideceğini tahmin etmişlerdi. Zamanla bu tahminin gerçekleşmediği görülmüştür. Sovyetlerin, etnik kimlikleri yok ederek kapsayıcı bir Sovyet kimliği yaratma çabaları başarılı olmamıştır. Dünyanın hiçbir yerinde etnisitenin etkisinin azaldığı görülmemiş tersine, belirli yerlerde ve belirli zamanlarda daha da canlandığına şahit olunmuştur (Yang, 2000: 41-42). Örneğin, çok etnili bir ülke olan Afganistan'da etnisitenin hayati önemi inkâr edilemez. Yıllardır devam etmekte olan iç savaş ve istikrarlı bir devletin kurulamamasının nedenleri arasında etno-kültürel-mezhepsel-bölgesel-aşirete dayalı grupların anlaşamamaları ve bir Afgan ulusunun oluşturulamaması gerçeği gösterilmektedir. “Etnisiteye ek olarak, Afganlar kabile hatlarına ve din, ideoloji, dil, dar görüşlülük (cemaat sistemi), sınıf, cinsiyet, medeni durum ve yetenek/engellilik durumlarına göre de bölünmüşlerdir” (Pourzand, 1999: 74). Birçok etnik ve alt gruplara ev sahipliği yapan Afganistan'ın, sonu gelmeyen bu sorunlarının ilişkilendirildiği etkenlerden biri de ülkenin toplumunu oluşturan bu grupların arasındaki uyumsuzluk ve anlaşmazlıklardır. Yıllardır bu gruplar arasındaki etnik çatışma bir şekilde devam etmektedir. Bu çatışmalar dönem dönem biraz hafifletilmeye çalışılmışsa da bir türlü kalıcı bir çözüme kavuşturulamamıştır.

1.5.2. Etnisite Kuramları

“Etnisitenin kökeni ve dinamikleri, etnik çatışma ve göçmen entegrasyonu gibi çeşitli konuları anlamayı amaçlayan sosyal bilimciler için temel sorulardır” (Bayar, 2009: 1639). Etnisitenin doğası nedir? Etnisitenin temeli, biyolojik miras mıdır, yoksa toplumsal olarak

inşa mı edilir? Etnik aidiyeti ya da etnik kimliği belirleyen nedir? Bireyler etnik kimliklerini sosyoekonomik çıkarları için tercih mi ederler? Etnisite kuramları, bu temel soruları cevaplamaya çalışırken oluşmuştur. Etnik bağlılıkların doğal olduğunu ve bireylerin arasındaki geleneksel bağlara dayandığını savunan primordialist kuramcılardan insanların rasyonel davrandığını iddia eden araçsalcı kurama kadar farklı görüşler ileri süren teorisyenler farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Bu konuda geliştirilmiş teoriler üç ana grupta toplanabilir: Bunlar İlkçi (Primordiyalist) kuram, İnşacı (Konstrüktivist) kuram ve Araçsalcı (Enstrümantalist) kuramdır.

1.5.2.1. İlkçi (Primordiyalist) Kuramlar

İlkçi kuramcılar, geleneksel bağların doğal, ilksel ve varsayıldığından daha güçlü olduğunu iddia ederler. Bu kuramcılara göre etnik gruplar doğal olarak vardır ve kökenleri çok eskilere dayanır. “İlkçilerin en uç versiyonu konuşma, görme ya da koklama duyuları gibi bir etnik kimliğe de sahip olduğunu savunur” (Smith, 2002a: 29). Bu yaklaşıma göre etnik kimlikler doğaldır ve değiştirilemez. “Primordiyalist görüşü savunanlar etnik toplulukların ve ulusların, tarihin doğal birimleri ve insan deneyiminin bütünleştirici unsurları olduğunu iddia ederler” (Smith, 2002b: 34). Onlara göre etnik sınırlar sabittir. Geleneksel dayanışma kaynaklarının tahmin edildiğinden çok daha fazla dayanıklı olması, bu bağların aslında doğal ve “primordialist” olduğunu savunan kuramların ileri sürülmesine yol açmıştır. İlkçi teorisyenlerin üç temel argümanını Philip Yang şu şekilde özetlemektedir:

“İlk etnisite atfedilmiş bir kimlik ya da verilmiş bir statüdür ve bireyin atalarından miras aldığı bir şeydir. Örneğin, ataların Çinli ise sen de Çinlisin demektir. Zira onlardan fiziki ve kültürel özellikleri miras almışsındır. Etnisite, bireyin atalarının nesli ile kökleri derin ve ilksel bağlıdır. İkinci olarak Atfedilmiş kimliğin önemli bir sonucu olarak, kimin bir etnik grubun mensubu olduğunu ve kimin olmadığını belirleyen etnik sınırlar sabit ve değişmezdirler. Etnisite statiktir. Çinli olarak doğmuşsan sonsuza kadar Çinlisindir. Son olarak Ortak soy etnisiteyi belirler. Başka bir ifadeyle, bir etnik grubun mensubu olan bireyler ortak biyolojik ve kültürel kökeni paylaştıkları için o grubun üyeleridirler” (Yang, 2000: 42).

İlkçi kuramcılar sosyobiyojik perspektif ve kültürel perspektif olarak iki ana kola ayrılırlar. Pierre van den Berghe’in temsil ettiği birinci kol primordialist düşünürler, genetik köken ve akrabalık özelliklerini öne çıkarırlar. Sosyobiyojik yaklaşım etnik

kökenin belirlenmesinde akrabalık faktörünün önemine vurgu yapmaktadır. Berghe (1987), etnisitenin akrabalığın uzantısı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, etnik bağlılık önce çekirdek aile, daha sonra geniş aile ve en sonunda etnik grup üyeliğine dayanır. Sosyobiyolojik yaklaşıma göre akrabalık her zaman var olduğu için etnisite de hiçbir zaman yok olmayacaktır. İkinci kol, etnik grup üyeliğinin belirlenmesinde daha çok ortak kültür, gelenek, dil, din ve tarih gibi özelliklerin önemine vurgu yapar. Bu kolun kurucuları Edward Shills ve Clifford Geertz'dir. Bu yaklaşıma göre ortak kültür, ortak ataların bulunmadığı durumlarda bile etnik grubun ya da etnik kimliğin oluşması ve varlığını sürdürmesi için yeterlidir. “Örneğin, Hispanik kimliği, onların ortak atalarından daha çok ortak dil İspanyolca sebebiyle belirlenmiştir. Aynı ülke menşeli farklı ırktan insan grupları, ortak bir biyolojik bağları bulunmasa da bir etnik grup oluşturabilmekte ve ortak bir etnik kimlik geliştirebilmektedir” (Yang, 2000: 43).

Akrabaları ve diğer etnik kökenleri kayırma eğilimi genlerimizde derinlere kök salmıştır, ancak genetik programlarımız son derece esnektir ve spesifik davranışlarımız, çok çeşitli çevresel koşullara uyum sağlayan tepkilerdir. Etnik köken hem ilkel hem de durumsaldır. Bu konudaki herhangi bir alternatif görüşün tek taraflı olduğuna inanılmaktadır (Berghe, 1987: 261). Primordialist düşünürlerin doğallık ve değişmezlik ilkesi, milliyetçiliği hatta ırkçılığı körüklediği ve insanların şartlara göre farklı grupların mensubu olmayı tercih edebileceği olasılığını göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. Bu yaklaşım aynı şekilde ne biyolojik bağlarının ne de kültürlerinin ortak olmadığı bazı yeni etnik kimliklerin (özellikle Amerika gibi göç alan ülkelerde) ortaya çıkabileceğini, bazı etnik kimliklerin neden yok olduklarını ve bazı etnik grup üyeliklerinin sosyoekonomik ve politik şartlara göre değişebileceğini açıklayamadıkları için eleştirilmektedir.

1.5.2.2. İnşacı (Konstrüktivist) Kuram

Primordiyalist kuram 1970'lere kadar hâkim düşünce iken hala birçok insan bu düşünce tarzına alışmış durumdadır. Konstrüktivist yaklaşım 1970'lerden itibaren literatürde yerini almış ve yükselmeye başlamıştır. İnşacı teorisyenler, adından da anlaşılacağı gibi etnisitenin temelini toplum tarafından inşa edildiğini savunmaktadır. “İnşacı kuram etnisitenin oluşumunda ve devamlılığında sosyal insanın merkeziyetine dikkat çekmekte, etnisiteyi yaratan ve devamlılığın sağlayan tarihsel ve yapısal güçleri vurgulamaktadır” (Yang, 2000: 46). İnşacı kuram, etnisitenin ortak soy ve ortak kültür gibi bazı ortak

kökenlere dayandığı tezini kabul etmez. Onlara göre etnisite doğal ve ilksel değil aksine toplum tarafından sonradan yaratılmış bir kimliktir. Bu yaklaşımın argümanları da üç cümlede özetlenebilir: İlk olarak, etnisite yaratılmış, sosyal olarak inşa edilmiş bir kimliktir. İkincisi etnik sınırlar esnek ya da değişebilir. Etnisite dinamiktir. Son olarak, etnik bağlılık veya etnik kimlik toplum tarafından belirlenmiş ya da inşa edilmiştir. Etnisite değişen sosyal çevreye bir tepkidir.

Chandra'ya (2001) göre, etnisite çalışmalarında hâkim paradigma olan konstrüktivizm, etnisitenin bireysel kimlikler değitkçe inşa edildiğini ve yeniden inşa edildiğini savunmaktadır. İnşacı teorisyenler, ilkçilerin iddia ettikleri gibi etnik sınırların sabit olmadığını ve atalarının ortak köken ve kültüre sahip olmadığı grupların da ortaya çıktığını savunurlar. Özellikle sömürgeci ülkelerde oluşan yeni etnik gruplar ve ABD gibi çokkültürlü ülkelerde gruplar arası evliliklerin artmasının sonucu olarak inşa edilen etnik gruplar örnek olarak gösterilir. ABD'deki Asyalı-Amerikalılar ve Hispanikler soy temelli olmayan etnik grupların tipik örnekleridir. İnşacı kuram da etnisitenin atalara bağlı temellerini görmezden geldiği ve sosyal inşanın sınırlılıklarını göz ardı ettiği için eleştirilmektedir.

1.5.2.3. Araçsalıcı (İnstrumentalist) Kuram

İlkçi ve inşacı kuramlardan farklı olarak araçsalıcı kuramın temel argümanı, etnisiteyi kaynaklara ulaşmak için kullanılan bir araç ya da stratejik bir alet olarak görmesidir. Araçsalıcı (İnstrumentalist) denmesinin sebebi de bu yüzdendir. Yani bu kuram etnisiteyi bir çıkar aracı olarak görür. Nathan Glazer ve Daniel Moynihan bu yaklaşımın öncüleridir. Onlara (1975) göre, etnisite sadece etkileyici duyguların bir karışımı değil, daha ziyade sınıf ve ulus gibi grupların çıkarlarını elde etmeye yönelik bir siyasi hareket aracıdır. Etnik gruplar da çıkar gruplarıdır. Araçsalıcı kuramın bir diğer özelliği de Paul Brass'ın (1991) belirttiği gibi etnisitenin kültürel, siyasal ve ekonomik seçkinler tarafından toplumda iktidar ve avantajlarını koruyabilmek için siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitlerin manipölasyonunun bir sonucu olarak görülmesidir. "Etnik topluluklar, modernleşen ve dramatik toplumsal değişim geçiren sanayi sonrası toplumlardaki belirli seçkinler tarafından yaratılır ve dönüştürülürler" (Brass, 1991: 25). Araçsalcılığın bir diğer görünüşü de rasyonel seçim teorisidir. "Sosyal bir teori olarak rasyonel seçim teorisi insanların sosyo-ekonomik pozisyonlarını geliştirmek ve

davranışlarının maliyetlerini en aza indirmek ve potansiyel faydalarını üst düzeye çıkarmak için davrandığını varsaymaktadır” (Yang, 2000: 47). Araşsalcılığın en aşırıcı görüşü denilebilecek rasyonel seçim teorisi tüm tercihlerin sosyo-ekonomik amaçla yapıldığını savunmaktadır. Onlar etnik kimlikleri temelde rasyonel seçimler olarak algılar.

1.5.2.4. Etno-sembolcü Kuram

Etno-sembolcü kuram XX. yüzyılın sonlarında Anthony Smith tarafından geliştirilmiş bir teoridir. Etno-sembolizm, etnik grupların kültürel sembollerine ve mitlerine derin bir bağlılığa sahip olduğunu ve bunun da kolektif bir kimlik duygusu ve zaman içinde devamlılık sağladığını öne sürmektedir. Dini inançları, tarihsel anlatıları, dili ve gelenekleri içerebilen bu semboller ve mitler, grup kimliğinin güçlü belirteçleri olarak hizmet etmekte ve genellikle sosyal ve politik sınırları öne sürmek ve sürdürmek için kullanılmaktadır. Etno-sembolcülüğü anlamak için öncelikle ilkçi milliyetçi ve modernist milliyetçi yaklaşımları anlamak gerekir. İlkçiler, etnik kimliğin doğal, tarihsel ve değişmez bir öz olduğunu iddia ederken Modernistler etnik kimliğin bir sosyal inşa olduğu görüşünü savunma eğilimindedir. Etno-sembolcü kuramın önemli isimlerinden olan Anthony D. Smith, ilkçi ve inşacı kuramların arasında bir yerde durmaktadır. Ona göre, etnik kültürler hem belli bir öze sahiptir hem de tarih boyunca değişikliklere uğramıştır. “Milletler, en azından milliyetçi ideoloji tarafından meşrulaştırılan bir kitlesel fenomen olarak yeni ise de bugünkü biçim ve karakterlerinin çoğunu, o milletle ilgili bölgedeki erken dönem etnilerden kaynağını alan etnik bağlara borçludurlar” (Smith, 2002a: 60). “Etno-sembolcüler, milletlerin oluşumunu anlamanın köklü bir tarihsel etnik harita yoluyla mümkün olduğu iddiasındadır. İlkçiler gibi katı ve değişmeden gelen öz kimlik mantığını savunmazlar ancak modernistlerin milleti oluşturan milliyetçilik anlayışını da reddederler” (Kaya, 2020: 181). Etno-sembolcülük, etnik kimliklerin şekillenmesinde kolektif belleğin ve tarihsel anlatıların önemini de vurgulamaktadır. Bu yaklaşımı savunanlara göre, geçmiş olayların ve tarihi mitlerin ortak hatıraları, grup kimliğinin ve aidiyet duygusunun şekillenmesinde çok önemli bir rol oynar. Bu anlatılar genellikle grubun mücadelelerini, zaferlerini ve fedakarlıklarını vurgulayarak, farklı ve benzersiz bir etnik kimlik fikrini güçlendirmektedir.

Etnisitenin doğal ve ilksel olması ya da toplum ve kültür tarafından inşa edilmiş olması veya çıkar aracı olarak oluşmuş olması tartışmaları bir yana bırakılırsa Afganistan Türkmenlerinin etniklik özellikleri şu şekilde açıklanabilir: Afganistan Türkmenlerinin yaşadıkları coğrafi konum ve sosyo-ekonomik ortam göz önünde bulundurulursa etnik sınırlarının esnek olabilme ihtimali çok azdır. Doğdukları etnik grubun üyesi olarak yaşamlarını devam ettirmektedir. Bu durumda ne sosyo-ekonomik şartlar ne de rasyonel seçim gerekçeleri onların etnik aidiyetlerini değiştirmelerine yol açamamaktadır. Afganistan Türkmenlerinin etno-kültürel kimliklerinin şekillenmesinde kollektif belleğin ve tarihi anlatıların oynadığı rol dikkate alındığında etno-sembolcü kurama yakın durmaktadır. Ayrıca Türkmenlerin kültürlerine ve etno-kültürel kimliklerinin temelleri olan dini inançları, dilleri, tarihsel anlatıları ve geleneklerine bağlılığı dikkate alındığında bu grubun etno-sembolcü kurama yakın durduğu görülmektedir.

1.5.3. Afganistan'daki Etno-kültürel Gruplar

Afganistan'da büyük küçük birçok etnik-bölgesel-mezhepsel grup vardır. “Bu ülkede sosyal hayatın öne çıkan özelliği bölgesel, etnik ve aşiret bölünmeleridir. Halkın birinci derecede bağlılığı sırasıyla kendi akrabalarına, köyüne, aşiretine ya da genel olarak “Qawm” (kavim) diye sınıflandırılan etnik gruplarıdır” (Barfield, 2010: 18). Barfield'in de belirttiği gibi Afganistan toplumunda kavim teriminin anlamı esnektir. Bölgesel olarak küçük bir aşirete hitaben kullanılabilirken büyük etnik gruplara da kavim denilebilmektedir. Afganistan Ulusal Marşı'nda 14 etnik grubun adı geçmektedir. Bunlar Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluçler, Araplar, Gucerler, Pamiriler, Nuristaniler, Bırahuviler², Kızılbaşlar, Aymaklar ve Peşseyiler'dir. Bu etnik gruplardan nüfusça en büyük olarak kabul edilenler sırasıyla Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler ve Türkmenlerdir. Afganistan'daki bazı grupların etnik sınırları esnektir veya keskin değildir. Örneğin, kendileri ve başkaları tarafından Araplar denilen gruptan Özbeklerin arasında yaşayanlar Özbekçe ve Taciklerin arasında yaşayanlar da Farsça konuşmaktadır. Barfield (2010), Afganistan'daki etnik grupların, Fredrik Barth'ın etnik grupların antropolojik anlamda dört kriteri taşıması gerektiğini belirttiğine atıfta bulunarak aşağıdaki dört kriteri karşılayan sosyal gruplar olduğunu açıklamaktadır. 1- biyolojik olarak varlıklarını devam ettiren, 2- temel ortak kültürel değerleri paylaşan, 3-

² Brahuviler, İran'da Beluçlerin alt dalı olarak bilinmektedir.

bir iletişim ve etkileşim alanı oluşturan ve 4- kendileri ve başkaları tarafından ayrı bir grup olarak tanımlanan. Barfield'e göre son kriter etnik sınırları belirlemektedir. "Peştunlar Afganistan'daki en büyük etnik gruptur ve bunu Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Hazaralar, Beluçlar, Nuristaniler, Aymaklar ve Pencşirliler izlemektedir" (Pourzand, 1999: 74). Afganistan'da yaşayan etnik gruplar arasında gruplar arası evliliklerin olmaması veya çok az olması da etno-kültürel grupların entegre olmalarını yavaşlatmakta ve sonuçta Afgan ulusal birliğinin sağlanmasını güçleştirmektedir.

1.5.3.1. Peştunlar

Afganistan'ın en büyük etnik grubu, ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 42'sini oluşturduğu tahmin edilen Peştunlardır. "Peştunlar, 18. yüzyılın ortalarından beri, modern Afganistan'da hâkim etnik grup durumunda ve şu an ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturmaktadır" (Barfield, 2010: 24). İçeride Afganlar da denilen Peştunlar Hanefi sünni mezhebi mensubudurlar. Ülkenin Afganistan ismi bile 18. yüzyılın ikinci yarısında Abdali aşireti mensubu Ahmad Shah Dürrani tarafından verilmiştir. O tarihten beri, ülke yönetimi kısa dönemli bir iki istisna hariç hep Peştunların elinde olmuştur. "Bir Durrani kabilesi olan Sadozailere mensup Ahmed Şah Durrani'den itibaren Afganistan Peştunların hakimiyetindedir" (Oğuz, 2001: 40). Peştunlar Afganistan'ın çoğu ilinde bulunmakla birlikte çoğunlukla ülkenin güney vilayetlerinde ve Pakistan sınırında yoğun olarak yerleşmiş durumdadır. Örneğin Kandahar Peştunların en büyük yerleşim şehridir. Pakistan'ın kuzey-kuzeybatı bölgelerinde Ketta ve Peşaver gibi şehirlerde de Peştunlar yaşamaktadır. "Peştunlar, ülkenin güney ve güneydoğu tarafında yaşarlar; diğer bölgelerde de azınlık olarak bulunurlar. Afganistan'daki diğer etnik gruplar gibi ülke sınırlarının dışında da bulunmaktadırlar. Pakistan'da 14 milyon kadar Peştun yaşamaktadır" (Çınarlı, 2012:74).

Peştunca Afganistan'ın iki resmi dilinden biridir. Peştunlar çok muhafazakâr bir millettir. Kültürlerinde İslam'ın çok büyük nüfuzu olan bu kavim, Peştunwali dedikleri geleneksel yaşam tarzlarına çok bağlıdır. Peştunlardan hala göçebe olarak yaşayan ve hayvancılık yapan (Kûçiler) kabileler bulunmaktadır.

1.5.3.2. Tacikler

Tacikler Afganistan'ın ikinci büyük etnik grubu olarak kabul edilmekte ve Farsça konuşmaktadırlar. Afganistan'da Tacikler'e Farsça konuşan anlamında "Farsivan" da

denilmektedir. Afganistan Taciklerinin konuştuğu Farsça'ya Dari dili denilmekte ve İran Farsçası'ndan biraz farklı görülmektedir. Taciklerin de büyük çoğunluğu Sünni mezhebi mensubudur. Daha çok şehirlerde otururlar. “Eğitim düzeyleri diğer etnik gruplara göre yüksektir. Ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batı bölgelerinde yaşarlar. Dağ Tacikleri ve Farsivanlar (Farsça konuşanlar) olarak iki gruba ayrılırlar” (Çınarlı, 2012: 75). Afganistan'daki Tacikler, ülkedeki önemli etnik topluluklardan birini oluşturan bir etnik gruptur. Başta Bedaşan, Tahar, Kunduz, Bağlan ve Pençşir vilayetleri olmak üzere Afganistan'ın kuzeydoğu bölgesinde ikamet ederler. Taciklerin başkent Kabil'de de önemli bir nüfus varlığı mevcuttur. Son yıllarda Tacikler, Afganistan'ın siyasi manzarasının aktif katılımcıları olmuştur. “Geçici yönetimin başına Hamid Karzai getirilmiştir. Ancak cumhurbaşkanlığı dışında, siyasi gücün çoğu Tacikler arasında paylaştırılmıştır. Bu dönemde yirmi dört kabine bakanından on sekizi Taciktir” (Khawar Nasab ve Avcı, 2023: 136). Afganistan'ın çalkantılı siyasi tarihi boyunca Tacikler siyaset, eğitim ve diğer çeşitli alanlarda önemli bir rol oynamışlardır. Sovyet-Afgan Savaşı ve ardından gelen iç savaş sırasında bir askeri komutan ve direniş lideri olarak meşhur olan Ahmet Şah Mesut ve 1990'larda Afganistan Devlet Başkanı olarak görev yapan Burhanuddin Rabbani önemli Tacik liderler arasında yer almaktadır.

1.5.3.3. Hazaralar

Hazaralar, Afganistan'da yaşayan önemli etnik/mezhepsel gruplardan biridir. Hazaralar, genellikle Hazaracat bölgesi denilen Afganistan'ın orta kısımlarında ikamet etmektedir. Hazaraların en önemli özellikleri, Afganistan'daki diğer tüm etnik gruplar Sünni iken onların Şia mezhebi mensubu olmalarıdır. Hazara isminin anlamı ve menşei konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri de “hazar” Farsça'da bin demek olup ve bunun da çokluğu ifade etmek için kullanıldığı ve Hazaraların da alt boylarının çok olduğu için bu ismi aldıkları görüşüdür. “Hazaraların isimleriyle ilgili kendi gelenekleri vardır. Bunlardan biri, sayısız “Taifa” veya kabileden meydana geldikleri için onlara Hazara denmesidir” (Poladi, 1989: 24). “Farsça'nın değişik bir ağız olan Hazaragi lehçesini konuşmaktadırlar” (Mousavi, 1998: 24). Kendilerine özel fiziksel görünümüleriyle bilinen Hazaralar'ın kökenlerinin Moğollara mı Türklere mi dayandığı konusu tartışılmaktadır. “Hazaraların Moğolların torunları olduğu kuramı, Afganistan üzerinde çalışan çoğu batılı bilim adamları ve uzmanların kabul ettiği teoridir” (Mousavi, 1998: 26). Bununla beraber Mousavi, Cagori'de yaşayan Hazaraların kökenlerinin Amir

Timur'a dayandığını ve Sheikh Ali Hazaralarının da Halaç ve Karluk Türklerinden geldiklerini ifade ettiklerini belirtir.

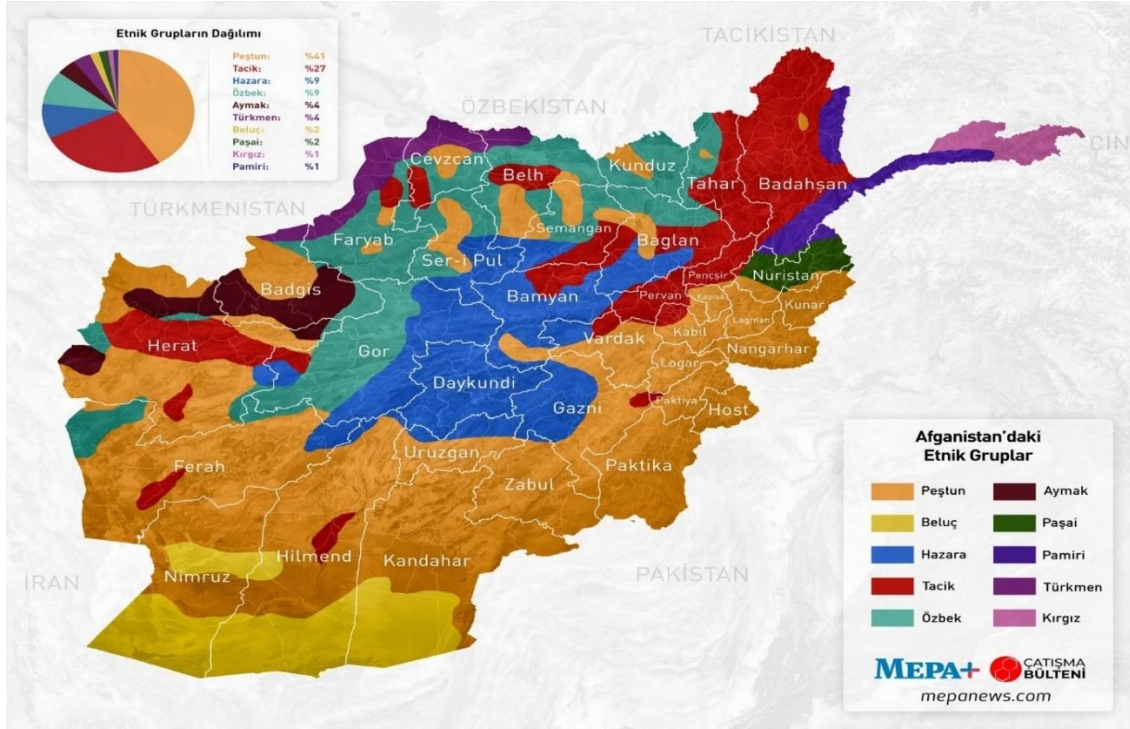
1.5.3.4. Özbekler

Afganistan'daki Özbekler, ülkedeki başlıca etnik gruplardan biridir. Komşu Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerindeki Özbeklerle dilsel ve kültürel bağlara sahip olan Afganistan Özbekleri kendi aralarında ana dilleri olan Özbekçe konuşurlar. Özbekler, Afganistan Türklerinin en kalabalık boyunu oluşturur ve Sünni mezhebin mensubudurlar. “Özbekler de diğer Türk boyları gibi yoğun olarak Afganistan’ın kuzey bölgelerinde yani Güney Türkistan’da yaşamaktadır. Tarihî kaynakların, Afgan Özbeklerinin asırlardır bu coğrafyada yaşadıklarını belirtmesine rağmen Sovyetlerin, Orta Asya Hanlıklarını işgali sürecinde bölgeye yerleştirdikleri de iddia edilmektedir” (Temizyürek vd., 2016: 159). Özbekler Faryab, Kunduz, Cevizcan, Belh, Samangan, Tahar ve Saripul gibi Afganistan’ın kuzey vilayetlerinde yoğun olarak ve diğer bazı vilayetlerde de seyrek olarak yaşamaktadırlar. “Afgan Özbeklerinin bir kısmı, yüzyıllardır Kuzey Afganistan’da yaşayan, Afgan devletinin kontrolünü Amuderya Nehri’ne kadar genişletmeden önce kendi beyleri ve emirleri tarafından yönetilen yerli bir nüfustur” (Glatzer, 1998: 4). Sovyetlerin Afganistan’ı işgali sırasında diğer etnik gruplar gibi Özbekler de Sovyet güçlerine karşı direnişe aktif olarak katılmış ve Abdul Raşid Dostum gibi Özbek liderler bu dönemde öne çıkan isimler olmuştur. 2001 yılında Taliban’ın yönetimden uzaklaştırılmasından sonra Özbekler, Afganistan siyasetinde ve hükümetinde daha da etkili konuma sahip olmaya başarmışlardır. Özbek siyasi liderler ve askeri komutanlar, özellikle kuzey bölgelerde siyasi oluşumun şekillenmesinde önemli rol oynadılar.

1.5.3.5. Kızılbaşlar

Kızılbaşlar da Afganistan’daki Türk gruplardan biridir. Onlar asıl dilleri olan Türk dilini unutmuşlar ve günümüzde Farsça konuşmaktadırlar. “Türkmenlerin Afşar boyu mensubu olan Nadir Şah 1736 yılından itibaren Afganistan ve Hindistan’ı işgal ettikten sonra onun Türk kökenli Kızılbaş askerleri garnizon olarak Kabul ve Herat gibi şehirlere yerleştirilmiştir” (Jarring, 1939: 76). Afganistan milli marşında bir etnik grup olarak Kızılbaşların da adı zikredilmektedir “Kızılbaşlar, isimlerini kırmızı başörtülerinin renginden almaktadır. Diğer Türk boylarından farklı olarak Şia mezhebi mensubudurlar. Türk dillerini unutmuşlardır. Çoğunlukla Herat, Kabil ve Kandahar şehirlerinde

yaşamaktadırlar” (Adamec, 2003: 317-318). Diğer Türk grupları yoğun olarak ülkenin kuzey bölgelerine yerleşmişken Kızılbaşlar Afganistan’ın farklı şehirlerinde dağınık olarak yaşamaktadır. Ülkede yaşayan diğer etnik gruplar gibi Kızılbaşların da nüfus sayıları tam olarak bilinmemektedir. Şehir merkezlerinde yaşadıkları anlatılmaktadır.

Harita 1: Afganistan'daki Etnik Gruplar Haritası

Kaynak: <https://i.loli.net/2019/05/31/5cf110a3e33c820744.jpg> Erişim Tarihi: 09.10.2023

1.6. Afganistan'da Ulusal Kimlik Sorunu

Afganistan, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı etnik mozaik yapıda bir topluma sahiptir. Afganistan'da Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Peşşeyiler, Beluçler, Nuristaniler, Aymaklar ve başka daha birçok azınlık grup bir arada yaşamaktadır. Ülkede en az yarım yüzyıldan beri devam etmekte olan sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamamasının ve özellikle de ulusal bir kimlik ruhunun inşa edilememesinin nedenlerinden biri olarak toplumunun çok sayıda etno-kültürel/bölgesel/mezhepsel gruplardan oluşmuş olması sayılmaktadır. Afganistan devleti, zaman zaman bu alt kültürleri birlik içinde yaşatmak ve ulusal bir kimlik inşa etmek için çaba sarfetmiştir. Ancak istenilen sonuç hiçbir zaman elde edilememiştir. Örneğin, 1920'li yıllarda Afganistan'da birtakım reformlar yapmaya çalışan Amanullah Han, bir ulus devlet inşa etmeye ve Afganistan halkını ulusal bir kimlik altında

birleştirmeye çalışmıştır. “Amanullah Han, ülkedeki çeşitli etnik, dinsel, kabilesel ve bölgesel farklılıkları aşarak yeni ve 'modern' bir Afgan ulusal kimliği oluşturmak istemiştir” (Pourzand, 1999: 75). Han’ın reform girişimleri başta din adamları ve aşiret liderleri olmak üzere toplumun büyük bir kısmının tepkisini çekmiş ve başarısız olmuştur. Son yıllarda da devlet ulusal birliği sağlamak amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Afganistan’da yaşayan etnik grupların milli marşta adı zikredilmekte ve anayasada her birinin dili kendi bölgelerinde üçüncü resmi dil olarak kabul edilmektedir. Taliban yönetiminden önceki devlette Kabileler, Kavimler ve Sınır İşleri³ adı altında bir bakanlık bulunmaktaydı. Bakanlığın faaliyet alanı, kültürel anlamda sınırları ve milli egemenliği korumanın yanı sıra ulusal birliği pekiştirmek ve azınlık kültürleri korumak ve geliştirmek idi. Afganistan halkı her ne kadar ülkeye karşı ortak bir tehdit oluştuğunda birleşseler de veya uluslararası spor müsabakaları esnasında Afgan olmakla övünebilseler de tam anlamıyla ulusal birlik ruhu oluşturamamışlardır. Dupree (2002: 978) Afganların kendi aralarında mutlu bir şekilde tartışsalar da, yabancılar tehdit ettiğinde bir arada durduklarını ve Afgan olmaktan gurur duyduklarını, bölücü unsurlara rağmen bir ulusal kimlik duygusuna sahip olduklarını savunmaktadır. Örneğin milli futbol takımı, kriket takımı galibiyet elde ettiği zamanlarda ya da dış ülkelerin işgaline karşı savaşıldığında Afganistan halkının ulusal birlik duygularının kabardığı ve ortak tepki gösterdikleri doğrudur. Ancak bu birlik duyguları hep geçici olmuş ve uzun süre devam etmemiştir. Afganistan’da karşılaştığımız durum, ‘ulus’ olmaktan daha çok ‘parçalanmış’ hatta ‘çoğulcu’ bir toplumdur. Mousavi’ye göre, “Afganistan kabile toplumunun en doğru tanımı parçalanmış toplumdur. Bu yüzden Afganistan’ın temel sorunu, ‘ulusal’ kimlikten çok ‘ulus’ krizidir. Bu da Afganistan’da daha ulusal bir kimliğin oluşturulamadığını göstermektedir” (Mousavi, 1998: 10). Bu nedenle, Afganistan’da ülke tarihi boyunca tüm grupların benimsediği ulusal bir kimlik algısı yaratılamamıştır. Afgan asıllı antropolog Shahrani’ye (1979: 24) göre de Afgan hükümetinin güçlü, merkezi ve bütünleşmiş bir ulus-devlet oluşturma hedefinin başarısız olmasının nedenleri hükümet yetkilileri ve araştırmacılar tarafından coğrafi şartlar, etnik ayrılıklar, mezhepsel farklılıklar, kabileye dayalı toplumsal yapı olarak açıklanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, her topluluk kendi geleneksel kültürünü ve kimliğini yaşatmaya ve geliştirmeye çalışmakta ve böylece birçok alanda çatışmalara neden olabilen bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Afganistan’da

³ Bakanlığın resmi adı: Vizaret-i Umur-i Sarhadat, Akvam ve Kabail

etnik gruplar arasındaki bu rekabetten dolayı birlik, beraberlik ve milli şuur maalesef oluşamamıştır. Bu durumun diğer bazı sebepleri de 40 yıldan fazla süren iç savaş, savaşın getirmiş olduğu istikrarsızlık, işsizlik ve fakirlik olarak açıklanabilir. “Farklı kimlikler veya gruplar arasındaki iktidar mücadelesinin en yoğun yaşandığı ülkelerden biri de Afganistan’dır” (Kuğu, 2020: 10). Tüm bunlara rağmen, halkın, üzerinde nispeten birleştiği tek unsur ise İslam’dır. İslam, etnik farklılıkların üstünde yer alarak halkı birbirine bağlayan tek unsurdur. Ancak din bağı, halkı dini düşünce anlamında biraz birleştirmiş gibi gözüktse de bunun gruplar arasında birlik oluşturma ve bir Afgan Müslüman kardeşliği sağlamada yeterli olmadığı ortadadır.

1.7. Afganistan Türkmenlerinin Demografisi

Demografi terimi Yunanca olup, “Demos” halk, nüfus ve “Graphe” klimesi de yazmak, açıklamak anlamlarına gelir. Demografi, başka bir ifadeyle nüfus bilimi demektir. Duncan ve Hauser, (1959) demografiyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Demografi, nüfusun; büyüklüğünü, bölgesel dağılımını, bileşimini, değişimlerini, ve bu değişimlerin; doğum, ölüm, bölgesel hareketler (göç) ve toplumsal hareketlilik (sosyal statü değişimi) gibi bileşenlerini inceler”. Demografiye bir popülasyonu her yönüyle inceleyen ve onu geniş bir şekilde açıklayan bilim dalı denebilir. Demografik araştırmalar, nüfusun büyüklüğünü, yaş ve cinsiyet yapısını, coğrafi dağılımını, doğum ve ölüm oranını, göç ve sosyal statü değişimi gibi toplumsal hareketlilikleri mercek altına alır. Demografi bir nüfusun belli bir zaman diliminde nasıl değiştiğini ve geliştiğini araştırır.

Demografinin üç temel konusu doğum oranı, ölüm oranı ve göçtür. Demografi, nüfusun şimdiki durumundan (örneğin bir futbol maçındaki taraftarlıan durumu) daha çok uzun sürede nüfusun değişimini etkileyen faktörleri araştırmaktadır. Nüfus bilimi araştırmacıları, bireyin doğumundan ölümüne kadar geçen süreci ve bu süreçte gerçekleşen değişimi ele alır. Aynı şekilde, evlenme yaşı, evlenme oranı, sağlık durumu, eğitim durumu, istihdam düzeyi, hanehalkı yapısı, kadın eğitim durumu gibi faktörler nüfus biliminin ilgilendiği konular arasındadır. Örneğin, üreme yaşındaki erkek ve kadınların doğurganlığı doğum oranını, kadınların eğitim durumu işgücü piyasasını etkileyebilir.

Demografinin temel veri toplama kaynağı nüfus sayımıdır. Demografi araştırmacıları; nüfus sayımı, istatistik ofisleri, kamu kurumları, anketler, bilimsel araştırmalar ve bilimsel kurumlar gibi kaynakların verilerinden yararlanır.

1.7.1. Türkmenlerin Nüfusu

Afganistan’da son 44 yıldır nüfus sayımı yapılamadığı için istatistikler tahmini hazırlanmaktadır. Ülkede en son nüfus sayımı 1979 yılında yapılmıştır. Bu yıldan sonra siyasi istikrarsızlık, iç savaş ve merkezi yönetimin zayıflığı gibi nedenlerden dolayı Afganistan’da nüfus istatistiği çıkartılmamıştır. Bununla beraber devlet, ülkenin demografik bilgileri ile ilgili tahminini her yıl düzenli olarak açıklamaktadır. Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu (AUİBK)’nun 2022-2023 yıllı tahmini verilerine göre Afganistan’ın nüfusu yaklaşık 34,26.000 fert olup bunlardan yaklaşık 17,47.000 kişisini erkekler ve yaklaşık 16,79.000 ferdini kadınlar oluşturmaktadır. Bu durumda Afganistan vatandaşı etno-kültürel/bölgesel/mezhepsel topluluklar ve sayılarıyla ilgili de güvenilir veriler bulunmamaktadır. AUİBK’nın Afganistan’da yaşayan hiçbir etnik grubun sayısı ile alakalı bir açıklaması bulunmadığı gibi Afganistan Türkmenlerinin sayısı ile ilgili de net bir veri paylaşımı mevcut değildir. Ülke toplumunu oluşturan diğer azınlık gruplar gibi Afganistan Türkmenlerinin nüfusu da günümüze kadar net bir şekilde tespit edilememiştir. Dolayısıyla Türkmenlerin sayısı farklı dönemlerde 200 binden 3 milyona kadar değişen sayılarla tahmin edilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgilenen yerli ve yabancı araştırmacılar da Afganistan’da yaşayan Türkmenlerin sayıları konusunda değişik zamanlarda yapılan çalışmalara istinaden, Türkmenlerin nüfusu hakkında görüşlerini bildirmişlerdir. 1863 yılında Türkistan seyahatinden dönüşte Afganistan’ın kuzey bölgelerine uğrayan Vamberry, bölgede yaşayan Türkmelerin çadırlarda yaşadığını belirterek onlının tamamının nüfusu ile ilgili şöyle yazmıştır: “Morayef’in 2 milyondan fazla olarak düşündüğü Türkmen aşiretlerinin nüfusu, benim tahminimce 1.000.000 dan daha azdır” (Vamberry, 1993: 49). Onun bu tahmini, Türkmenlerin tam olarak yerleşik hayata geçmedikleri o dönemde Orta Asya kırsalında aşiretler halinde yaşayan tüm Türkmenler için yapılmış bir tahmindir. G. Jarrin, On The Distribution of Turk Tribes in Afghanistan başlıklı kitabında, Türkmen kabilelerinin sayılarını farklı kaynaklara atıfta bulunarak açıklamaktadır. Ona göre, Salurlar 1882 yıllarında iki yüz aileden oluşmaktadır. Üç yüz aileden oluşan Sarıklardan ise Afganistan sınırları içinde otuz aile kalmıştır. Ersarı boyu 30-40 bin aileden, Tekeler de 30 bin kişiden, Alieliler 3000

çadırdan ve Karama Türkmenleri 12 bin aileden oluşmaktadır. Jarring, Afganistan Türkmenlerinin nüfusları ile ilgili Aristov ile Reysner isimli araştırmacılardan (1929) naklen, o zamanlar Afganistan'ın farklı bölgelerinde elli bin – iki yüz bin arasında Türkmen'in yaşadığını belirtmektedir. Ona göre, zaman zaman İran ve Rusya'ya göç ettikleri için Afganistan Türkmenlerinin sayılarını tespit etmek çok zordur. “Afganistan'da yaşayan Türkmenlerin tahmini sayısı, en son 1992 yılında yapılmış çalışmada 400 bin olarak belirtilse de bu sayı 300 binden 900 bine kadar değişiklik göstermektedir” (Clark, 1998: 10). Clark'a göre, o zamanlar Afganistan'ın farklı vilayetlerinde yaşayan Türkmen nüfusu şu şekildedir: “Cevizcan'de 180 bin 912 kişi, Kunduz'da 73 bin 220 kişi, Faryab'da 50 bin 820 kişi, Belh'te 39 bin 36 kişi, Samangan'da 20 bin 312 kişi ve Herat'ta 10 bin 66 kişi yaşamaktaydı. Bu aşiretlerin tamamı aidiyetlerini Türkmen şeklinde ifade etmiş ve aşiret ilişkilerini muhafaza etmiştir” (Clark, 1998: 10).

Faryab vilayetinin Qorğan ilçesinden Abdulkarim Bahman da Türkmenlerin nüfusu ile ilgili çalışmasında Afganistan'daki istatistikler hakkında kesin bilginin bulunmadığını belirtmiştir. O, 2001 yılında Afganistan'da 2 milyondan fazla Türkmen'in bulunduğunu tahmin etmiştir (Bahman, 2001, 54). Bahman'a göre, ülkenin Şordepe, Hamyab, Karkın, Kelder, Kala-i Zal ve Mengecik ilçelerinin ve Marçak ve Çayı köylerinin halkının hepsi ve Şibirgan merkezi, Faryab'ın Andkhoy ilçesi, Cevizcan'ın Akça ilçesi, Belh ve Faryab'ın Devletabad ilçelerinin, İmam Sahip ilçesinin, Deşti Arçi ilçesinin halklarının çoğunluğu Türkmenlerden oluşmaktadır.

Aksakal veya Yaşulılar denilen kabile önderleri ve kendi halkını tüm detayları ile yakından tanıyan mollalar köylerinin nüfus sayılarını, aile sayısı ve hane efradı sayıları hususunu iyi bilmektedir. Bu Yaşulılar ile mollalar etrafındaki köylerin nüfuslarını herkesten daha iyi tahmin edebilmektedir. Bölgedeki aşiretlerin liderleri mesabesinde olan bu kişiler kendi aralarında tanıştıkları ve topluluklarının sayıları konusunda da bilgi alışverişinde bulunduklarından tanıştıkları aşiretlerin nüfuslarını da aşağı yukarı bilmektedirler. Bahsi geçen Mollalar ve Yaşulılarıyla karşılıklı ilişkileri bulunan ve onları iyi tanıyan siyasetçiler de Afganistan Türkmenlerinin yaklaşık nüfusunu bilmektedir. Hiyerarşik bir düzende, tanıdıkları topluluklarının nüfusları konusunda bilgi sahibi olan ve kanaat önderleri diyebileceğimiz bu kaynak kişiler, Afganistan Türkmenlerinin nüfusunu en iyi bilecek kişilerdir. Bu kişilere sorulduğunda Afganistan'da halihazırda 3

milyondan fazla Türkmen'in yaşadığını tahmin ettiklerini belirtmektedirler. Aslında Türkmen büyüklerinin tahminlerini destekleyecek birçok neden gösterilebilir. Türkmenlerin Afganistan'da yaşayan diğer etnik gruplara göre nüfuslarının artma hızı büyüktür. Zira bu sayı artış hızının iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki doğum oranıdır. İkincisi de göçtür. Türkmenlerin Afganistan'da yaşayan diğer topluluklara göre göç etme oranları farklıdır. Türkmenlerin, belki de genellikle köylerde yaşadıkları için, arasında doğum kontrolü diye bir kavram neredeyse yoktur. Bu yüzden Türkmenlerin arasında doğum oranı yüksektir. 'Her doğan bebek rızkını ile gelir' inancına sahip olan Türkmenler, çocuk sahibi olma konusunda cesur davranmakta ve çocuklarını da erken evlendirmektedir. Afganistan Türkmenlerinin nüfusları gençtir. Türkmen erkeklerden aynı anda iki veya üç kadınla evli olanlar da yok değildir. Türkmenler geleneksel bağlarına sınırsız bağlıdırlar ve evlendikten sonra kolay kolay boşanmazlar. Diğer taraftan Türkmenler diğer topluluklara oranla az göç etmişlerdir. Genellikle tarım, halıcılık ve hayvan yetiştirmek gibi mesleklere sahip oldukları için Türkmenler, savaştan ve geçim sıkıntısından, şehirde yaşayan sınıfa oranla çok az etkilenmişlerdir.

Bu yüzden Afganistan'ı terk ederek yurtdışına taşınan Türkmen sayısı yine diğer gruplara göre çok azdır. Durum böyleyken yine de Türkmen nüfusunun resmi kütük kayıtlarında olduğundan çok daha az olarak yansması farklı nedenleri düşündürmektedir. İlk akla gelen sebep, Türkmen aileler mecbur kalmadıkça, doğumlarını nüfus idaresine bildirmemekte ve kayıt yaptırmamaktadır. Bundan dolayı çocukların ve kadınların çoğu nüfus kütüklerine kayıtlı değildir. Türkmen toplumunun karşılaştığı başka bir haksızlık da çocuklarını nüfusa kayıt yaptırmaları sırasında yaşanmaktadır. Çok yaygın olmasa da kimlik çıkartmak için başvuruda bulunulan Türkmen çocukların kökenleri, nüfus kütüklerine, Türkmen olmayan nüfus memurlarınca kasıtlı olarak yanlış yazılmaktadır. Kimliklerinin başka grubun üyesi olarak yazılması konusunda yaşanan bu haksız uygulamaya defalarca tanıklık edilmiştir.

1.7.2. Türkmenlerin Etnik Kökeni

Türkmenler aşiret çeşitliliklerine karşın, aynı kökenden olduklarını ve aynı millete mensup olduklarını iyi bir şekilde bilmektedir. "Hiç olmazsa (onların) XX. asrın ortalarına değin, Orta Asya'nın farklı Türkmen aşiretleri arasında, ecdatlarının efsanevi

Oğuzhan'a kadar uzandığını belgeleyen yazılı kabile soy ağaçları bulunuyordu" (Bregel, 2003: 74).

1.7.2.1. Türkmen Sözcüğünün Menşei

Türkmen sözcüğü tarihi kaynaklarda ilk kez onuncu asırdaki metinlerde kullanıldığı görülmüştür. Coğrafya bilgini Mukaddesi'nin yazılarında, X. yüzyılın sonlarında İslam topraklarının Orta Asya bölgelerindeki yerleri konusunda Türkmen kelimesinin iki farklı metinde geçtiği belirtilmektedir. "Türkmen adı on birinci asırdan başlayarak Oğuz aşiretlerine takılan bir isimdir. XI. asrın ortasında, Yakın Doğu'da Büyük Selçuklu İmparatorluğunu tesis ederek Ortaçağ tarihinde çok önemli bir rol alan Türk boylarına "Türkmen" ile beraber "Oğuz" da denilmiştir" (Kafesoğlu, 1958: 87). Eröz (1991: 17) de, Türkmen ve Oğuz sözcüklerini açıklarken tarihçilerin ve yazarların değişik varsayımları ileri sürdükleri ve onların hepsinin, esasta birleştiklerini şu şekilde anlatır: Oğuz ve Türkmen aynı Türk şubesinin adıdır. Kaşgarlı Mahmut da meşhur eseri Divanû Lugati't-Türk'te 'Türkmen Oğuzlar' ya da 'Oğuz Türkmenler' olarak yazmıştır. Faruk Sümer (1972), Oğuzlar'dan Müslüman olan topluluklara, onları Müslüman olmayan kardeşlerinden ayırt etmek amacıyla, Maverâ ün-Nehr Müslümanları tarafından onlara Türkmen adının verildiğini ifade etmiştir. Sümer'e göre Türkmen kelimesinin, Maverâ ün-Nehr müslümanları arasında, o zaman "Müslüman Türk" şeklinde özel bir manası vardı. Sümer başlarda Oğuzların kendilerine Türkmen demediklerini; Oğuz adını, atalarının adı olsa da uzun bir süre unutmadıklarını ve ancak XIII. asrın başlarından itibaren, artık yaygın bir şekilde Türkmen adının Oğuz kelimesinin yerini aldığını belirtir. Bunlar dışında da Türkmen kelimesinin manası ve kökeni konusunda farklı fikirler dile getirilmiştir. Örneğin, N. Necef ve Annaberdiyev'e göre Çin yıllıklarında 'Tökü-möng' adından söz edilmektedir. Sonraki okumalarda bu kelimenin 'Tö-kyu Möng' olduğu belirlendi. Burada 'Tö-kyu' olarak geçen kelime 'Türk' adıdır. 'Möng' ise 'Mengü' demektir. Bu açıklamaya göre Türkmen kelimesinin 'Türk Mengü/ Türkmengü/ Türkmen' şeklinde ortaya çıkmış olma ihtimali yüksektir. "Türkçe'de Bengü/Mengü sonsuz anlamına gelmektedir. Bu durumda 'Türkmen(gü)' – 'Ebedi Türk, Sonsuz Türk, Ölümsüz Türk' anlamına gelmektedir" (N. Necef ve Annaberdiyev, 2003: 33-36).

Kafesoğlu'na (1958) göre, Türkmen adı ilk kez on birinci yüzyılın meşhur yazarı Kaşgarlı Mahmut'un meşhur eserinde şu şekilde açıklanmıştır. "Türkmen" isminin "Türk"

sözcüğü ve iman”, “men/man” ve “manand” eklerinden oluştuğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu iddialardan biri de Türkmen adının, “Türk” adı ile Farsça “manand” (benzer) ekinden türediği ve Türk’e benzeyen anlamına geldiği görüşüdür. Sümer’e göre, büyük alim al-Biruni ve Kaşgarlı bu görüştedir ve XI. asırda bu görüş yaygınlık kazanmıştı. “Başka bir görüş de Türkmen kelimesinin, iman etmiş Türk, Müslüman Türk manasına gelen Türk-i İman’dan geldiği fikridir. Tefsirci İbn Kesir ve Osmanlı Tarihçisi Mehmed Neşrî de bu görüştedir” (Sümer, 1972: 52). Diğer bir görüş de Türk kelimesinin, Fasça’da ben anlamına gelen “men” ekini aldığı ve Türkmen adının “Ben Türküm” manasına geldiğini iddia etmektedir. Vambery (1993), Gürgene ırmağı ve Amuderya arasındaki bölgelerde bulunan yerleşik olmayan boylara isim olan “Türkmen” kelimesiyle “öz Türk” manasının kastedildiğini belirtir. Kafesoğlu’na göre, Vambery, “Türk-men” ‘(ben) Türküm’ açıklama biçimini Türkçe gramer bilgisine uygun olmadığı sebebiyle kabul etmemektedir. Türkmen adının menşei hakkındaki fikirleri Kafesoğlu (1958: 122-123) şöyle ifade etmektedir:

“Akkâ psikoposu J.V. Ariac’a göre, sözcük, Türk ile Kuman sözlerinin birleşmesinden doğmuştur. Hüseyin Hüsamettin’e göre men Türkçe büyüklük eki olup, Türkmen ‘büyük Türk’ demektir. Necip Asım’a göre, kelime, Türk ile adam manasına gelen man’dan tereküp etmiştir ve ‘Türk eri’ tabirinin tercümesidir. S. A. Dilemre, Asurca ‘tüccar’ demek olan tuggar kelimesini Türk ile münasebete getirerek Türkmen’in ticaret adamı, kervan adamı olabileceğini söyler. Jean Deny, Türkçedeki –men, -man ekinin, kocaman, karaman, şişman vb. sözlerinde görüldüğü üzere, birleştiği kelimeye augmentatif (mübalağa, üstünlük, büyüklük) anlamı verdiğini tespit ile, Türk ve men den mürekkep Türkmen tabirinin de ‘koyu Türk, hâlis kan Türk’ anlamına geldiği sonucuna varmıştır. L. Ligeti, esas olarak Vâmbery görüşüne uymakla birlikte, Türkmen adını ‘aslî Türk’ diye anlamlandırmaktadır. J. Deny’nin yaptığı açıklama G. Y. Nemeth, Minorsky, ve Moravcsik tarafından da isabetli görülmüş, nihayet son yıllarda O. Pritsak tarafından tekrar edilmiştir.”

Kafesoğlu kaynaklardaki bu değişik fikirleri açıkladıktan sonra vardığı sonucu, Deny’in görüşünü desteklediğini açıklasa da Türkmen adının menşei hususunda ortaya konulan fikirlerin hepsinin birer yakıştırmadan ibaret olduğunu ve günümüze değin meselenin net olarak çözüme kavuşturulamadığını ileri sürer.

1.7.2.2. Türkmenlerin Fiziksel Görünüşleri

Türkmenlerin görünüşlerini ve kişiliklerini açıklamak için yeterli bilginin olmadığını belirten Faruk Sümer (1972: 49), İbn Fadlan’a dayandırarak, Türkmenlerin kişilik ve fiziksel görünüşlerini şöyle açıklamaktadır: Türkmenlerin mizaç ve kişilikleri konusunda, yeterli bilgi olmadığından net ve tartışmasız kanaatler belirtmek zordur; fakat şunları söyleyebiliriz ki, Türkmenler yaşam biçimleri ve çevrenin zor koşullarının etkisi ile sert kişiliğe sahip kimseler idi. Onlar için savaş önemli erdemlerdendi. Bunun yanında Türkmenler, namuslu, doğru ve misafirperver idi. Yine tarihi eserlerde Türkmenlerin fiziksel görünüşleri hakkında onların ten renklerinin sarıya yakın kahve rengi olduğu, elmacık kemiklerinin yüksek, gözlerinin siyah, saçlarının düz ve siyah olduğu Türkmen erkeklerinin saçlarını tıraş ettikleri belirtilmektedir.

Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu kitabında Türkmenlerin fiziksel görünüşlerini ve özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır: Türkmenler kısa boylu ve dayanıklıdırlar, başları yuvarlak ve büyüktür. Grousset onların yüzlerinin geniş, elmacık kemiklerinin çıkık, bıyıklarının gür ve sakallarının az ve kulaklarının uzun olduğunu yazar. Grousset’ye göre Türkmenlerin kaşları ve gözleri bâdem şeklinde olur. Yetişkin Türkmen erkekleri saçını tıraş eder ancak alınlarında bir tutam kakül bırakırlar. Uzun, geniş ve rahat giyim, deri ayakkabı giyer, şapka takarlar. “Günümüzde de Türkmenler bu özelliklerinin çoğunu korumuşlardır. Genel olarak çekik gözlü olan Türkmenler uyumlu ve samimidir” (Soyer, 2023: 74). Türkmenlerin fiziksel görünüşleri genel olarak Orta Asyalı soydaşları ile benzerlik göstermektedir.

2. BÖLÜM: AMPİRİK BULGULARIN YORUMLANMASI

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma etno-kültürel ve betimleyici bir saha araştırması olduğu için ağırlıklı olarak nitel yöntem kullanılmıştır. Sosyologlar, etno-kültürel çalışmaları inceleyerek, insanların kültürel geçmişlerini, davranışlarını, sosyal rollerini ve ilişkilerini nasıl etkilediğine dair iç görüş kazanmayı amaçlar. Bu yaklaşım, kültürel kimlik, ayrımcılık, eşitsizlik ve sosyal entegrasyon gibi konuların anlaşılmasına yardımcı olur. Genel olarak, sosyolojik araştırmalardaki etno-kültürel yaklaşım, insanların etnik kökenlerinin ve kültürlerinin ne olduklarını, başkalarıyla nasıl etkileşim kurduklarını ve toplumun bu faktörlere dayalı olarak onlara nasıl davrandığını ve onları nasıl şekillendirdiğini ele alır. Etno-kültürel araştırma kültürel veya sosyal bir konuyu tanımlamak için uygulanan bir yaklaşımdır. Bu tür çalışmalar antropolojik ve sosyolojik araştırmalara dayanan çeşitli yaklaşımları kapsar. Birinci elden, doğal, sürekli gözlem ve belirli bir sosyal ortama katılım ile karakterize edilir. Amacı, bir etnik grubun kendi sosyal ve kültürel dünyalarına nasıl baktığını ve bu dünyalara nasıl katıldığını daha derinden anlamaktır. Araştırmacı, grubun gözlemlenebilir davranışını, adetlerini ve yaşam biçimlerini, grup davranışına ilişkin uzun süreli gözlemler yoluyla inceler. Araştırmacılar, katılımcı gözlemci olarak hareket eder ve insanların günlük yaşamlarına katılır. Veri kaynakları arasında eserler, gözlemler, görüşmeler, hikayeler, röportajlar, ritüeller, mitler ve kültürel temalar bulunmaktadır.

Araştırmanın evreni, 20. yüzyılın başlarında günümüz Türkmenistan topraklarından Afganistan'ın kuzey bölgelerine göç eden ve daha önce bu topraklarda yaşayan Türkmenler arasına yerleşen Afganistan Türkmenlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini, Afganistan Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz vilayetleri ve Türkmenlerin azınlık olarak yaşadığı Herat, Badgis ve Bağlan vilayetlerinden göç edip Türkiye'ye yerleşmiş bulunan katılımcılar oluşturmaktadır. Çalışma süresince, son zamanlarda Türkiye'ye yerleşen ve aslen adı geçen vilayetlerden olan 61 katılımcı ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Bu nitel araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Nitel bir araştırma aracı olan görüşme, sosyal bilim çalışmalarında etkili ve güçlü bir veri toplama tekniği olarak kabul edilmekte ve nitel araştırma türlerinin çoğunda kullanılmaktadır (Rice ve Ezzy, 1999). Sosyal bilimler alanındaki pek çok uzman, nitel

araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak görüşmelerin önemine dikkat çekmiştir (Barrett ve Twycross, 2018; De Fina, 2019; De Fina ve Perrino, 2011). Yarı yapılandırılmış görüşmeler, yazılı anketlerden ziyade doğal konuşmalara benzer (Duranti, 2011) ve bu “görüşmelerde görüşmeci, bazı konuları daha detaylı tartışmak amacıyla açık uçlu sorular kullanır” (Hancock vd., 2007: 16). “Yarı yapılandırılmış görüşme araştırmacıların sıklıkla tercih ettiği görüşme türüdür” (Alshenqeeti, 2014: 23). Bu görüşme türü yapılandırılmış görüşme türüne göre daha esnektir. “Nitel araştırma doğası gereği daha keşfedici olduğundan ve yarı yapılandırılmış görüşmeler araştırmacıların daha fazla veri elde etmesini sağladığından, çoğu nitel araştırmacı yarı yapılandırılmış ve derinlemesine görüşmeleri tercih etme eğilimindedir” (De Fina, 2019, 65).

Öncelikle araştırmanın konusuyla birinci dereceden ilgili olan dokümanlar incelenerek değerlendirilmiş ardından sahada gözlem ve mülakat teknikleri uygulanarak birinci elden veriler toplanmıştır. Planlandığı üzere bireysel ve odak grup görüşmelerinde önceden belirlenen yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuştur (Ek 3). Görüşme soruları araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Hazırlanan görüşme formu ile ilgili uzman görüşleri alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacı tarafından soruların açıklığı, uygunluğu, yeterliliği gibi açılardan görüşme formu yeniden incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Görüşme formu 18 sorudan oluşmaktadır. Alan uzmanının bazı soruların amaca uygun olmadığını belirtmesi üzerine soru sayısı 13 indirilmiştir. Görüşme formunun son hali ek-3’te verilmiştir. Randevu alındıktan sonra, görüşmeler çoğunlukla yüz yüze ve bazıları çevrimiçi olarak, katılımcıların ana dili olan Türkmençe ile sakin bir ortamda gerçekleştirilmiş ve sonrasında Türkçe’ye çevrilmiştir. Görüşmeler sırasında, katılımcılardan ses kaydı için izin alınmış ve 70-90 dakika süren görüşmeler yapılarak ses kayıtları alınmıştır. Daha sonra ses kayıtları yazıya dönüştürülmüştür. Ayrıca görüşme esnasında gerekli görülen yerlerde notlar alınmıştır. Araştırma sürecinde sorunun konusu ile ilgili kaynak kişiler olarak nitelendirilebilecek kültürel bilgi ile donanımlı katılımcılar ile görüşülmüştür. Alanla ilgili kültürel bilgi ile donanımlı katılımcılara ulaşmak için kartopu örneği yöntemi kullanılmıştır. Afganistan gibi muhafazakâr bir toplumda kadınlarla görüşmek ve onlarla mülakat yapmak kolay olmamaktadır. Bu sorun, farklı bölgelerde bulunan tanıdık, eğitimli, devlet memuru, öğretmen, üniversite öğrencileri ve yaşlı kadınlar gibi ulaşılması mümkün olan kadınlar aracılığı ile aşılmıştır.

Araştırmanın veri toplama aracı, Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 03.11.2021 tarihli ve 39 sayılı toplantısında alınan "01" nolu kararı ile uygun görülmüştür (Ek 1). Görüşme soruları, kullanılırken, etik hususlar dikkatle göz önünde bulundurulmuştur. İlk olarak katılımcılara çalışmanın kapsamı ve amacı açıklanmış ve muhtemel riskleri ve faydaları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca katılımcılara, herhangi bir neden armaksızın istedikleri zaman katılımı reddetme veya geri çekilme özgürlüğüne sahip oldukları bilgisi verilmiştir. Katılımcılara, gizlilik ve anonimlik şartlarına riayet edileceği ve kimliklerinin özenle korunacağı ve yanıtlarının akademik amaçlar dışında başka herhangi bir amaçla kullanılmayacağı ve onların izni olmadan herhangi bir kişi veya kurum ile paylaşılmayacağı garantisi verilmiştir. Katılımcılar üzerine düşen sorumlulukları anladığını beyan etmiş ve gönüllü olarak onam formunu imzalamışlardır. Çalışma, Şubat 2022'den Mayıs 2023'e kadar 15 ay süren bir dönemde, Afganistan'dan göç ederek Türkiye'nin İstanbul, Bursa, Tokat ve Konya gibi şehirlerine yerleşmiş Türkmen katılımcılar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. “İçerik analizi, elde edilen verilerin detaylı incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavramlar ile temaların belirlenmesini sağlarken, betimsel analiz ise daha derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin işlenmesi için uygulanan bir yöntemdir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 89). Araştırmanın veri analizinde katılımcıların cevaplarından doğrudan alıntı yapıldığı için betimsel analiz kullanılmıştır. Bu analiz çerçevesinde veriler kategoriler ve kodlar altında düzenlenmiştir. Katılımcıların cevaplarından oluşan notlar okunup ses kayıtları dinlenildikten sonra yazıya dökülmüş ve elde edilen veriler tezin kategorileri dikkate alınarak katılımcıların verdiği cevaplardan kodlar oluşturulmuştur. Örneğin, siyasi kazanımlar kategorisi altında; seçme ve seçilme hakkı, siyasi partilere katılım, sivil toplum kuruluşları, basın yayın özgürlüğü ve siyasetçilerin yetiştirilmesi kodları oluşturulmuştur. Verilerin kodlanmasından sonra bulguların anlaşılır hale gelmesi için şekiller ve tablolar oluşturulmuştur. Nitel açıklamalarda katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntılanmış ve yorumlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Bulguları

1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında uygulanmaya başlanan Rus baskısı Türkmenlerin de ekonomisini, dini ve kültürel kimliklerini tehdit etmekteydi. Günümüzde Afganistan'ın kuzey bölgesinde yaşayan Türkmenlerin büyük çoğunluğu dini ve etno-kültürel kimliklerini koruyabilmek için atavatanlarını terk edip Afganistan'a

yerleşmek zorunda kalmışlardır. Artık azınlık bir grup haline gelen ve Afganistan'daki diğer etnik gruplarla kültürel temasa geçen Türkmenlerin kimliklerini ve kültürlerini korumaları daha da zor olacaktı. Afganistan'da uzun süredir çatışma ve siyasi istikrarsızlık devam etmektedir. Hayatta kalabilmenin ve temel ihtiyaçların karşılanmasının ön plana çıktığı böyle bir ortamda etnik grupların gelenekleri ve kültürel kimliklerini koruma çabaları ikinci planda kalmaktadır. Afganistan Türkmenleri gibi etnik azınlıkların kimliklerinin korunmasının incelenmesi, tarihi, kültürel, siyasi ve sosyo-ekonomik yönleri kapsayan çok boyutlu bir analizi gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmada Türkmenlerin Afganistan'a göç etmeleri, yerleşim yerleri, boy ve aşiret dağılımı, aile türleri, dini inanç ve pratikleri, eğitim biçimleri, devlet yönetiminde temsil edilme çabaları ve ekonomik faaliyetleri gibi etno-kültürel kimliklerini korumalarında etkili olan kültürel unsurlar ele alındı.

2.2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kartopu örneklem modeline göre belirlediğimiz katılımcıların demografik özellikleri aşağıda tablo 1'de verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları Faryab, Cevizcan, Belh, Kunduz vilayetlerinden 14'er katılımcı, Herat ve Badgis vilayetlerinden 2'ser ve Bağlan vilayetinden de 1 kişi olmak üzere toplamda 61 katılımcıya sorulmuştur.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Eğitim Düzeyi	Vilayet
Katılımcı 1	Erkek	63	Halıcı	Lisans	Faryab
Katılımcı 2	Erkek	62	Şair	Lisans	Faryab
Katılımcı 3	Erkek	28	İşçi	Lise	Faryab
Katılımcı 4	Erkek	26	Esnaf	Lisans	Faryab
Katılımcı 5	Erkek	40	Akademisyen	Doktora	Faryab
Katılımcı 6	Erkek	65	Siyasetçi	Lisans	Faryab
Katılımcı 7	Erkek	57	Kunduracı	İlkokul	Faryab
Katılımcı 8	Erkek	45	Din Alimi	Medrese Eğitimi	Faryab
Katılımcı 9	Erkek	30	Halıcı	Lise	Faryab
Katılımcı 10	Erkek	35	Esnaf	Yüksek Lisans	Faryab
Katılımcı 11	Erkek	59	Çiftçi	İlkokul	Faryab
Katılımcı 12	Erkek	61	Çiftçi	İlkokul	Faryab
Katılımcı 13	Kadın	43	Ev hanımı	İlkokul	Faryab

Katılımcı 14	Kadın	61	Ev Hanımı	İlkokul	Faryab
Katılımcı 15	Erkek	60	Halı Ticareti	Lisans	Cevizcan
Katılımcı 16	Erkek	20	İşçi	İlkokul	Cevizcan
Katılımcı 17	Erkek	22	İşçi18	İlkokul	Cevizcan
Katılımcı 18	Erkek	52	Öğretmen	Lise	Cevizcan
Katılımcı 19	Erkek	29	Öğrenci	Lisans	Cevizcan
Katılımcı 20	Erkek	32	Öğretmen	lisans	Cevizcan
Katılımcı 21	Erkek	63	Siyasetçi	Lisans	Cevizcan
Katılımcı 22	Erkek	35	Memur	Lisans	Cevizcan
Katılımcı 23	Erkek	39	Öğretmen	Lisans	Cevizcan
Katılımcı 24	Erkek	43	Din Alimi	Medrese Eğitim	Cevizcan
Katılımcı 25	Erkek	39	Doktor	Tıp	Cevizcan
Katılımcı 26	Erkek	46	Yaşılı	Lise	Cevizcan
Katılımcı 27	Kadın	61	Ev hanımı	İlkokul	Cevizcan
Katılımcı 28	Kadın	47	Memur (elçilik)	Lisanas	Cevizcan
Katılımcı 29	Erkek	25	Öğrenci	Lisans	Belh
Katılımcı 30	Erkek	57	Yaşılı	Lisans	Belh
Katılımcı 31	Erkek	40	Memur (kültür)	Lisans	Belh
Katılımcı 32	Erkek	35	Memur	Lisans	Belh
Katılımcı 33	Erkek	56	Emekli	Lise	Belh
Katılımcı 34	Erkek	34	Memur	Lisans	Belh
Katılımcı 35	Erkek	52	Din Alimi	Medrese Eğitimi	Belh
Katılımcı 36	Erkek	34	Tercüman	Lisans	Belh
Katılımcı 37	Erkek	37	Serbest Meslek	Yüksek Lisans	Belh
Katılımcı 38	Erkek	48	Müzisyen	İlkokul	Belh
Katılımcı 39	Erkek	61	Akademisyen	Doktora	Belh
Katılımcı 40	Erkek	28	Serbest Meslek	Lise	Belh
Katılımcı 41	Kadın	37	Öğrenci	Yüksek Lisans	Belh
Katılımcı 42	Kadın	33	Ev hanımı	Lisans	Belh
Katılımcı 43	Erkek	29	İşçi	İlkokul	Kunduz
Katılımcı 44	Erkek	38	Kuyumcu	İlkokul	Kunduz

Katılımcı 45	Erkek	23	Serbest Meslek	İlkokul	Kunduz
Katılımcı 46	Erkek	51	Siyasetçi	Lisans	Kunduz
Katılımcı 47	Erkek	35	Mühendis	Lisans	Kunduz
Katılımcı 48	Erkek	32	Doktor	Tıp	Kunduz
Katılımcı 49	Erkek	63	Yaşulı	İlkokul	Kunduz
Katılımcı 50	Erkek	63	Müzisyen	Lise	Kunduz
Katılımcı 51	Erkek	47	Serbest Meslek	İlkokul	Kunduz
Katılımcı 52	Erkek	38	İşçi	İlkokul	Kunduz
Katılımcı 53	Erkek	33	Tercüman	Yüksek Lisans	Kunduz
Katılımcı 54	Erkek	37	Akademisyen	Doktora	Kunduz
Katılımcı 55	Kadın	37	Öğrenci	Doktora	Kunduz
Katılımcı 56	Kadın	52	Dernek Başkanı	Lisans	Kunduz
Katılımcı 57	Erkek	67	Emekli	Lisans	Badgis
Katılımcı 58	Erkek	47	Müteahhit	Lise	Badgis
Katılımcı 59	Erkek	65	Esnaf	Lise	Herat
Katılımcı 60	Erkek	38	Esnaf	Yüksek Lisans	Herat
Katılımcı 61	Erkek	65	Yaşulı	Ortaokul	Bağlan

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmamızda, Afganistan Türkmenlerinin boy ve aşiret dağılımı, sosyal tabakalaşma, evlilik ve aile yapısı, ekonomi, dil, eğitim, beslenme, spor, gelenekler, giyim kuşam, müzik ve siyaset gibi alanlarda etno-kültürel kimliklerini koruma durumları hakkında bilgi sahibi olabileceği düşünülen katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır. Yaş aralığı 20-65 olan katılımcılar mesleki olarak 3 akademisyen, 1 şair, 3 siyasetçi, 4 yaşulı, 4 ev hanımı, 1 dernek başkanı, 2 doktor, 3 öğretmen, 4 üniversite öğrencisi, 3 din alimi, 1 mühendis, 1 müteahhit, 2 tercüman, 5 memur, 2 müzisyen, 2 çiftçi, 4 esnaf, 2 halıcı, 1 kunduracı, 1 kuyumcu, 4 serbest meslek, 2 emekli ve 5 işçiden oluşmaktadır.

Ayrıca Türkmenlerin yaygın olarak yaşadığı vilayetler olan Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz vilayetlerinin yanı sıra azınlık olarak yaşadıkları Herat, Badgis ve Bağlan vilayetlerini de kapsayacak şekilde amaçlı örneklem oluşturulmuştur. Aynı zamanda katılımcıların yaş aralığı 20-65 arasındır. Kadınların daha baskın olduğu konular üzerine,

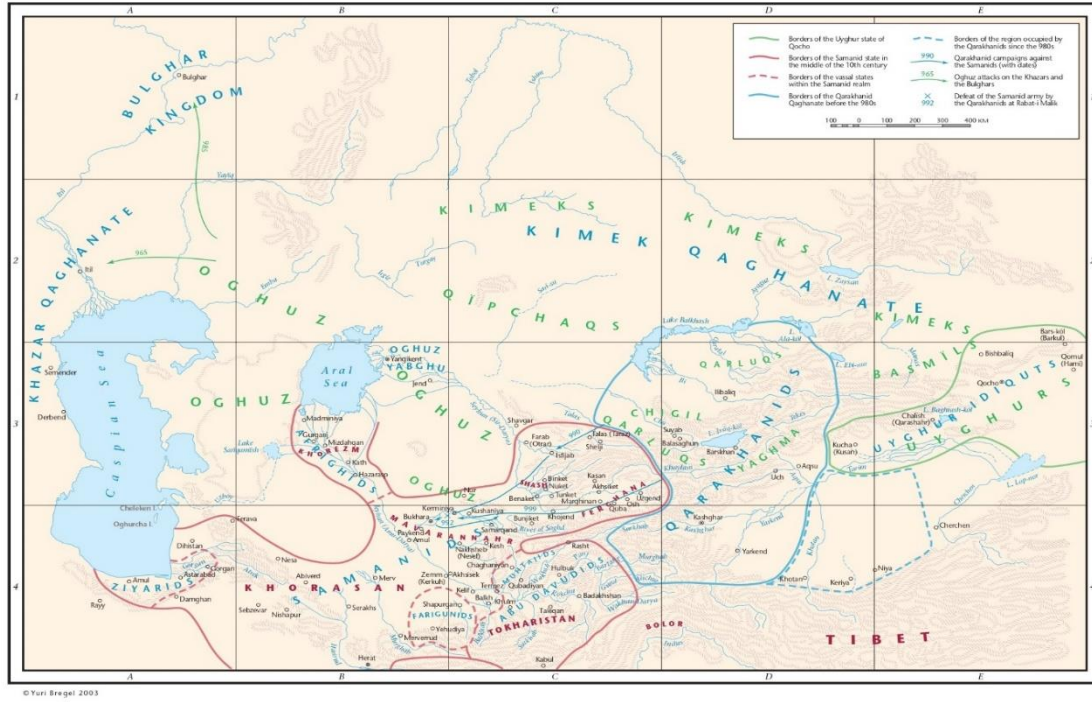
8 kadın katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirildi. Ayrıca, katılımcıların eğitim düzeyleri göz önünde bulundurularak, çeşitli eğitim seviyelerinden bireylerin görüşleri alındı.

Köken olarak Orta Asyalı Türk halklarından biri olan ve geleneksel olarak göçebe veya yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdüren Türkmenler zengin bir tarihe sahiptir. Türkmenler yüzyıllarca Ceyhun Nehri ile Hazar Denizi arasında kalan bölgede yaşamış ve haycanılık yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Zamanla yerleşik bir yaşam tarzına geçiş yapmış olsalar da, hâlâ geleneksel göçebe miraslarının bazı yönlerini koruyan Türkmenler günümüzde Türkmenistan, Afganistan, İran, Türkiye ve Pakistan gibi ülkelerde yaşamaktadırlar.

2.3. Türkmenlerin Tarihi

Tarihçilere göre Türkmenlerin kökeni Oğuzlara dayanmaktadır. Yuri Bregel'e (2003:72) göre, Türkmen boylarının soy kütüğünün kökeni, Oğuzların atası olarak kabul edilen efsanevi Oğuz Han'a dayanır. "Kaşgarlı'dan sonra Oğuzlar hakkında en mühim malumat, İlhanlı veziri Reşidüddin'in Câmiü'tTevârih adlı eserinde mevcuttur. Eserde 24 Oğuz boyundan bahsedilip 23'ünün tamgaları verilmiştir" (Başkan, 2022 :487). Ahmet B. Ercilasun 24 Oğuz boyunun adlarının etimolojisi üzerine yapmış olduğu detaylı çalışmasında boy adlarının her biri üzerinde ayrı ayrı durmuştur. 24 oğuz boyu; "Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli, Yazır, Döger, Dodurga, Yaparlı, Avşar, Kızık, Begdili, Karkın, Bayındır, Beçenek, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Alayundlu, Üregir, İğdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık boylarından ibarettir" (Ercilasun, 2008: 11-24). Oğuzların bu yirmi dört boyundan kahir ekseriyetinin isimleri günümüzde de Türkmen aşiretlerinin isimleridir. Bregel'e (2003:22) göre de onuncu asrın ortalarında ekseriyeti Oğuzlar ve Karluklardan İslam dinini kabul etmiş farklı Türk boyları Samani hükümetinin kuzey bölgelerinde oluşuyordu ve bu topluluklara Türkmen denilmeye başlanmıştı. "Ayrıca Karahanlı Türklerinden az bir müddet sonra, yine Türk boylarından biri Oğuzlar, Samani yönetiminin kuzey bölgelerini mesken tuttular" (Bregel, 2003:22). Bregel'e göre Oğuzlar, önceden de bu yerlerde yaşamakta olan Peçenekler ile uzun süre mücadeleden sonra Sir-Derya'nın aşağı bölgelerini ve Aral Gölü'nün kuzeyindeki, Volga'ya kadar olan yerleri işgal ettiler ve daha sonra Peçenekler batıya Avrupa bozkırlarına doğru göç ettiler. "Hazar Denizi'nin doğusundan Karaçuk dağlarına kadar uzanan çöl bölgesine, Belhî'ye bağlı

müellifler Oğuz bozkırı adını verirler. XIII. asırda Türklerin bu çöle Karakum dedikleri anlaşıyor” (Sümer, 1972: 34).

Harita 2: X. Asırlarda Oğuzların Yaşadığı ve Göç Ettiği Bölgeler Haritası

Kaynak: Yuri Bregel, 2003

Oğuzlar, dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise batıya doğru göç etmiş, Sir-Derya nehri ve Aral Gölü’nden kuzeye ve batıya doğru yayılan bozkırları mesken tutmuşlardı. “İbni Havkal, İstahri’den naklen Oğuz yurdunun batıda Hazar Denizi’ne kadar uzandığını ve onuncu yüzyılın başında, o zamana kadar yerleşim yeri olmayan Hazar denizinin doğu kıyısındaki Siyah-Kûh’un Oğuzlarca ele geçirilip yerleşim yeri haline getirildiği ve bunun için yarımadaya Türkçe Mangışlak ismi verildiğini bildirir” (İstahri, 219, aktaran Sümer, 1972: 33). Oğuzların, XII. yüzyılın başlarında gelindiğinde Yakın Doğu, Maveru un-Nehr, Mangışlak, Balaban bölgelerinde yurt tutmuş oldukları görülüyor. “Oğuz veya Türkmenler Selçuklular yönetiminde ve sonrasında, dalga dalga, Yakın Doğu bölgelerine geldikten sonra on ikinci asrın ikinci yarısında ve Moğol işgali dönemlerinde Oğuzlardan önemli bir topluluğun Buhara yakınlarından, Cent ve Yeni Kent’e değin yayılan bölgede yaşadıkları görülüyor” (Sümer, 1972: 111).

2.3.1. Mangışlak: Türkmenlerin Eski Yerleşim Yeri

Mangışlak yarımadası, Kazakistan topraklarında, Hazar'ın doğu kıyısında yer almaktadır. Eski adı kara dağ anlamına gelen Siyahkûh olan bu yarımada Kazakistan'ın Mangistav Eyaleti'nin sınırları içinde bulunmaktadır. Oğuz Türklerinin onuncu asırdan on yedinci asra değin geçen sürede bu bölgelerde koyun sürülerini otlattıkları ve yaşadıkları bilinmektedir. Yarımada'nın isminin kökeni hususunda çeşitli fikirler bulunmaktadır. Taşağıl'a göre, yarımada'nın adı, eski Oğuzların Mangışlak'ta sürülerini barındırdıkları için "bin kışlak" anlamına gelen Mingkışlak'tan türemiştir. “Ayrıca, en güçlü Türkmen aşiretlerinin, on altıncı yüzyıldan önce, muhtemelen Salor aşiretinin liderliğinde bu yarımadaya yerleştikleri belirtilmektedir” (Bregel, 2003: 73). Oğuzlardan çok sayıda kimse daha onuncu asırdan bu yana bu topraklarda yaşamaktaydı. Sümer (1972:112), Mangışlak yarımadasının coğrafi konumu nedeniyle bu bölgede yaşayan Türkmenlerin Moğolların işgalinden etkilenmediğini ifade eder. Ona göre bu bölgedeki Türkmenler öncelikle Altın Ordu Hanlarına daha sonra da Harzim yöneticilerine bağlanarak on yedinci asra kadar burada yaşamışlardır.

Bregel (2003: 37), on altıncı asırda Salorların, Mangışlak yarımadasından başlayıp Horasan dağlarına değin yayılan yerlerde bulunduklarını ve onların iç ve dış olarak iki ana topluluğa ayrıldıklarını belirtir. Sümer (1972: 33) ise onuncu asır İslam coğrafyacısı İstahri'den alıntılanarak Türkmenlerin o zamanki yerleşim yerini şöyle anlatmaktadır: “Onuncu asrın ilk yarılarında Oğuzlar Hazar Denizi'nden Sir Irmağının orta yatağındaki Fârâb ve Isfıcab yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı”. Sümer (1972: 33), Mangışlak konusunda, çeşitli kaynaklara dayandırarak şu tespitlerde bulunmaktadır. “Onuncu asrın ilk çeyreğinde, o döneme kadar meskûn olmayan Hazar Denizi'nin doğu tarafındaki Siyâh-Kûh (Kara Dağ) yarımadası Oğuzlarca ele geçirilmiş ve yerleşim yeri haline getirilmişti. Bu sebeple, yarımada Türkçe Mangışlak olarak adlandırılmıştır”.

2.3.2. Afganistan: Türkmenlerin Yeni Yerleşim Yeri

Afganistan İslam Cumhuriyeti, Asya kıtasının güneyinde yer alan kuzeyden Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğudan Çin (90 km), güney ve güneydoğudan Pakistan ve batıdan İran ile sınırları bulunan, denize kıyısı olmayan kara ile çevirili dağlık bir ülkedir. “Afganistan'ın Orta Asya'ya açılan bir kapı ve sıcak denizlere inmek için

geçilmesi gereken bir koridor olması, onun stratejik önemini artırmıştır” (Günay, 2005: 84). Bu sebeplerle Afganistan toprakları, tarihi boyunca çeşitli dış güçlerin iştahlarını kabartmış ve onların istilasına maruz kalmıştır. Afganistan’ın bu çekiciliği, sadece yer altı kaynaklarının zengin olması nedeniyle değil coğrafi açıdan stratejik konumu sebebiyledir. “Afgan bölgesinin kontrolü, istilacıların, Hindistan ve Orta Asya gibi müreffeh bölgelere ve bölgelerin ticaret yollarına erişmesi anlamına geliyordu” (Barfield, 2010, 66). İleriki yıllarda birçok felakete yol açacak olan, Sovyet işgali sebepleri arasında da bu nedenler yatmaktadır. “Birinci işgali M.Ö. beş yüz yılında İranlı hükümdar Dârâ ve batı tarafından İran yönetimini yıkan Makedonyalı İskender gerçekleştirmiştir” (Kalafat, 1994: 7). MS. 480’den itibaren Afganistan’ın yeni hâkimleri Türkler olmaya başlamıştır. “Ak Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri, bu devirde Afganistan’a gelip yerleşmişlerdir. VII. asrın sonlarına doğru Afganistan, Arap orduları tarafından istila edilmiştir” (Saray, 1987: 7). “İslamiyet’le birlikte Samani, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harzemşah Türk Devletleri kuruldu. 1220’den sonra Moğollar Afganistan’ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkeye hâkim oldular” (Saray, 1987: 8). XIV. asrın sonlarında Moğol hâkimiyeti Timur tarafından yıkılmıştır. “Onun torunlarından Muhammed Babür, Türk hâkimiyetini Afganistan’da daha uzun zaman devam ettirecek yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır” (Saray, 1987: 9). XVII. yüzyıldan itibaren Babür Şah Devleti’nin zayıflamasıyla Türkmen Türkü olan Nadir Afşar bu topraklarda hüküm sürmeye başlar. “Modern Afganistan, 1747-1880 döneminde Durrani Kralları (Peştunlar ve Sünniler) yönetimi altında, yalnızca kısmen başarılı olan merkezileşme ve birleştirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıktı” (Pourzand, 1999: 74). 1747’de Nadir Afşar’ın ölümünden sonra onun komutanlarından ve Afgan aşiret reislerinden olan Ahmet Şah Dürrani aynı yıl Afganistan Devleti’ni kurar (Fevzi, 2012: 550). O günden beri Afganistan’da hep Peştunların hakimiyeti devam etmektedir. Ahmet Şah, yerine oğlu Timur Şah’ı veliaht tayin ettikten sonra 1773 yılında vefat etmiştir. Ancak Timur Şah babası kadar başarılı olamamış ve onun zamanında başlayan iç karışıklıklar oğlu Zaman Şah döneminde de devam etmiştir. “Afganistan’da XIX. asrın ilk çeyreğine kadar süren iç karışıklıklardan sonra Dost Muhammad’ın iktidara gelmesiyle birlik tekrar sağlanmıştır” (Kalafat, 1994: 8).

Rusların bir yandan Kafkasya’da ilerlemesi, bir yandan da Orta Asya’da yeni işgallere girişerek Afganistan sınırlarına yaklaşmaları, Hindistan’ı kaybetmekten korkan

İngilizleri endişelendirmeye başladı. Bu gelişmelerden dolayı İngilizler, Afganistan kralı Dost Muhammad Han'ı düşürüp, yerine Hindistan'da sürgünde bulunan Şah Şüca'ı geçirmek istediler. Bu amaçlarla başlatılmış olan ve İngilizlerin yenilgisiyle sonuçlanan birinci İngiliz-Afgan savaşı Dost Mohammad Han'ın iktidarı döneminde, (1839-1842) vuku bulmuştur. İngilizler, 1878-1880 yıllarında gerçekleşen ikinci İngiliz-Afgan savaşı sonucunda Afganistan'dan çekilmiş olsalar da, Afganistan'ın içişlerine karışmaya devam etmişlerdir. Afganistan'ın İngiliz nüfuzundan kurtulabilme mücadelesi, nihayet 1919 yılında yapılan üçüncü İngiliz-Afgan savaşı neticesinde son bulmuştur. Modern Afganistan'ın temellerinin atıldığı tarih olan 9 Ağustos 1919'da, Amanullah Han'ın liderliğinde Afganistan tam bağımsızlığını elde etmiştir. “İngiltere ile ilişkileri bozulan Afganistan, yeni kurulan Rusya tarafından 1921 Şubat'ında resmi olarak tanınmıştır” (Kalafat, 1994: 8). Bu arada, “Sovyetlerle müzakerelere devam eden Moskova'daki Afgan heyeti, 28 Şubat 1921'de yürürlüğe girecek olan, ilk Rus-Afgan muahedesini imzaladı” (Saray, 1987: 95).

2.3.2.1. Afganistan Türkiye İlişkileri

“1 Mart 1921'de, Afgan heyeti ile Türk sefaret heyeti arasında ilk Türk-Afgan ittifakı Moskova'da akdedilmiştir” (Cebesoy, 1955: 151). Böylece Ankara hükümetini tanıyan ilk ülke Afganistan olmuştur. “Fahreddin Paşa, Kabil'e ilk Türk sefiri olarak atandı” (Cebesoy, 1955: 298). Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk devlet ziyaretini de Afgan kralı Amanullah Han yapmıştır. Bundan sonra Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler artarak devam etmiş ve birçok alanda Türkiye Afganistan'a yardım etmiştir. Türk paşaları Afgan ordusunu modernleştirmek ve Afganistan'ı güçlendirmek için kardeş ve Müslüman ülke Afganistan'a gönderilmiştir. “Özellikle bu konuda Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın büyük hizmetleri olmuştur. Cemal Paşa, Kabil'e vardığında Emir Amanullah tarafından muhabbetle karşılanmış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden tanzim etme görevi verilmiştir” (Saray, 1987: 101).

Her ne kadar Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, yukarıda zikredildiği gibi Türk-Afgan ittifakı ile başlamış gibi gözükse de, aslında Türk-Afgan ilişkileri daha eski zamanlara dayanmaktadır. Çanakkale Savaşı'nda çarpışan Müslüman kardeşleri için mücevherlerini satarak yardım gönderen Afgan kadınlarının fedakârlıkları herkesçe bilinmektedir. Aynı şekilde Afgan halkı Çanakkale Savaşı'na asker göndererek de bu

dostluğun ne kadar samimi olduğunu ispat etmişlerdir. Aynı şekilde, Afgan gazeteciliğinin babası olarak bilinen ve tahsilinin bir kısmını İstanbul’da yapmış olan, büyük düşünür Mahmud Tarzi de, bu dostluğun güçlenerek devam etmesine vesile olmuştur. “Afganistan halkına Türk dostluğunu ve sevgisini aşıl原因an Mahmud Beg Tarzî olmuştur” (Saray, 1987: 116).

Kral Amanullah Han ülkesini gerek eğitim sistemi ve gerekse ordu sistemi alanlarında yenilemek ve geliştirmek amacıyla bu gelişmeleri yerinde izlemek için, 1927’de Avrupa turuna çıktı. “Afgan Kralı, 1928 Mayıs sonlarında Türkiye’ye geldiğinde ise, büyük bir sevgiyle karşılandı” (Saray, 1987: 118). Atatürk Kral Amanullah’a ve onun şahsında Afgan halkına büyük ilgi göstermiştir. “Atatürk’ün konuşmasında belirttiği hususlar ve tavsiyeleri ile onun Türkiye’de yaptığı inkılaplar Amanullah Han üzerinde büyük bir tesir yapmıştır” (Saray, 1987: 118). Amanullah Han, Türkiye’de gördüğü yenilikleri ve Atatürk’ün tavsiyelerini uygulamak amacıyla ülkesine döndüğünde ise, Afganistan huzursuzluklar içinde çalkalanıyordu. Buna rağmen gördüğü reformları uygulamaya koymaya çalışan Amanullah Han’a karşı, mollalar ve muhafazakâr kabileler ayaklanınca kral ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Günümüzde de Türk-Afgan ilişkileri; kültür, eğitim, ticari ve inşaat alanlarında en güzel şekliyle devam etmektedir. Türkiye, birçok alanda Afganistan’a destek sağlamakta olup, bu destekler özellikle Afgan öğrencilerin eğitimi, Afgan polislerin yetiştirilmesi, sağlık ve güvenlik alanlarında kendini göstermektedir. Ayrıca TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü gibi Türk yardım ve eğitim kurumları Afganistan’da başta başkent Kabil olmak üzere farklı bölgelerde Afgan halkına hizmet vermektedir. Bir de son yıllarda popüler olan Türk dizileri, Afganistan’da neredeyse her televizyon kanalında tercüme edilerek yayınlanmaktadır.

2.3.2.2. Afganistan’ın Kuzey Sınırlarının Belirlenmesi

Afganistan ile aynı sınırı paylaşan devletler ve komşu hanlıklar arasındaki sınırların tespit edilmesi değişik zamanlarda gerçekleştirilmiştir. Afganistan’ın kuzey bölgesinin sınırları on dokuzuncu yüzyılın sonlarında belirlenmiştir. “Rusya Çarlığı, Türkistan’a doğru açılmaya başlamadan daha evvel Afganistan devletinin kuzey sınırları, dönemin ülke yönetimi ile Orta Asya hanlıkları arasında tespit edilmiştir” (Ârız, 2003: 52). Rusya Çarlığı’nın Orta Asya’ya doğru istila hareketinin başlaması ile endişelenen ve tedbir

almaya çalışan İngilizler, öncelikle Afganistan yönetimini Ruslar ile ülkelerinin kuzey sınırlarını tespit etmeleri için teşvik ettiler. Bir müddet sonra iki ülke arasındaki sınırların tespit edilmesi amacıyla dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville ile Rusya Dışişleri Bakanı Prince Gorchakove başkanlığında bir komisyon kuruldu. “Bu komisyon tarafından 1873 yılında Rusya Çarlığı ve Afganistan arasındaki sınırlar harita üzerinde belirlendi” (Ârız, 2003: 52). Buna rağmen Rus tarafı bu karara bağlı kalmadı ve güneye doğru kendi sınırlarını genişletmeye devam etti. 1885 yılında Afganlar ile Ruslar arasında bir çatışma yaşandı. Bu savaşta Afganistan ordusu Rus Çarlığına karşı Penjdih bölgesini savunamadılar ve epey sayıda askerlerini kaybettiler. Yine İngilizlerin inisiyatifiyle Afganistan’ın kuzey batı sınırların yeniden tespit edilmesi amacıyla Afganistan, İngiltere ve Rusya Çarlığı tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyon tarafından 1887 yılında Riage Way sınır çizgisi adıyla bilinen sınır çizgisi harita üzerinde tespit edildi. Daha sonra, uzunluğu 450 kilometreyi bulan bu sınır çizgisi İngiltere ve Rusya temsilcileri tarafından arazi üzerinde direkler ile işaretlenerek son halini aldı. Bu sınır çizgisi Sovyetler Birliği tarafından da tanındı ve günümüzde de bu sınırlar geçerlidir.

Afganistan’ın kuzey sınırlarıyla ilgili olduğu gibi batı sınırları konusunda da anlaşmazlık vardı. Ülkenin batı tarafındaki sınır problemini Türk komutan Fahrettin Altay Paşa aracılığıyla çözülmüştür. “Afganistan ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığı konusunu çözebilmek için 1935 yılında Türkiye’den aracılık etmesini talep ederler. Bunun talebi alan Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan’ın batı sınırlarını tespit etmek amacıyla Fahrettin Paşa’yı gönderir” (Ârız, 2003: 69). Fahrettin Paşa, önce bölgeye gidip konuyu araştırır ve İran ile Afganistan’ın üzerinde anlaşamadığı sınır çizgisini belirlemiştir. Fahrettin Paşa’nın çözüme kavuşturduğu Afganistan’ın batısında bulunan bu sınır çizgisi günümüzde Fahri Paşa adıyla bilinmektedir.

2.3.3. Komünistlerin Baskısı ve Türkmenlerin Afganistan’a Göçü

Afganistan’da yaşayan Türkmenlerin kahir ekseriyeti yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan göçler neticesinde gelmişlerse de günümüzde Afganistan sınırları içinde kalan bölgede önceden de yerleşik olan Türkmenler bulunmaktaydı. “Afganistanlı Türkmenler yirminci asrın ilk çeyreğinden daha önce Afganistan’da görece az Türkmen’in var olduğunu kabul etmektedirler” (Slobin, 1976: 13). L. Clark (1998), Orta çağdan kalan en eski yerleşimcilerin Ersarıların arasında bulunduğunu ama onların çoğunun 1670’li

yıllardan başlayarak ve sonrasında 1930'lı yıllara doğru Afganistan topraklarına göç ettiklerini belirtmektedir. “Türkmenlerden bazıları da Sovyetler Birliği’nde 1920’lerde aşırı reform politikalarının başlatılmasından sonra Afganistan’a göç ettiler” (Clark, 1998: 10). M. Slobin (1976: 12), Bregel’e dayandırarak yaptığı açıklamasında Türkmenlerin, XVII. yüzyıldan beri Afganistan topraklarında yaşadıklarını şu cümlelerle ifade etmektedir: Türkmenlerin çoğu, yaklaşık 1915’ten 1940’lara kadar Sovyet topraklarından gelen göçmenler ise de 18. ve 17. yüzyıl kronolojisi Afgan Türkistanında büyük Türkmen gruplarının varlığını göstermektedir.

Tacikistanlı tarihçi Kamoluddin Abdullaev (2018), Orta Asyalı Müslümanların dışarıya ilk göçlerine neden olan olayın Kızıl Ordu tarafından Buhara Emirliği’nin işgal edilmesi olduğunu ve bu olayın genellikle sınır bölgelerin nüfusunu teşkil eden yerleşik olmayan Türkmen ve Özbek aşiretlerini etkilediğini belirtir. “Afganistan ile Rusya arasındaki sınır çizgisinin tespit edilmesi, Türkmenlerden bazılarını Afganistan topraklarında bıraktı, bunların kahir ekseriyeti Ersarılar idi” (Bregel, 2003: 74). Zamanın Afganistan hükümdarı Abdul Rahman yönetimi sırasında 1880’li yıllarda ülkenin kuzeybatı ve kuzey bölgeleri ve Rusların yönetimi altında bulunan Türkistan bölgesi arasında iki taraflı göç hareketleri yaşanmıştır. Emir Abdul Rahman, Afganistan’ın kuzeyinde yer alan Türkleri Peştunlaştırmaya çalışırken, ülke sınırları içinde yaşayan çok sayıda Türkmen ve Özbek Buhara Emirliği topraklarına kaçmışlardır. Bleuer de Rusların kontrolündeki Turkistandan Afganistan Türkistanına göçmen akınının gerçekleştiğini ifade eder. “Semerkant’ın Rusların eline geçmesiyle birlikte sayıları belli olmayan bir göçmen kümesi Amuderya bölgesinden Belh tarafında geçti. Benzer biçimde Rusların, Türkmenleri Gökdepe savaşında yenilgiye uğratması sonucunda da Türkmenlerden birçok kişi Afganistan’a kaçmışlardır” (Bleuer, 2012: 73).

Çoğu yirminci yüzyılın başlarında bugünkü Türkmenistan sınırları içinde kalan bölgeden ayrılıp Afganistan’ın kuzey vilayetlerine gelen Türkmenler, ülkenin eski yerlerine komşu olan bu bölgelerini yerleşim yeri olarak tercih etmişlerdir. “Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğu özellikle 1917 Rus devriminde, günümüz Türkmenistan sınırları içinde kalan Çarcöv, Lebap bölgeleri ve civarından göç etmişlerdir” (Şahin, 2016: 4). Rasekh’a (2016) göre, Abdullaev’in Sovyetler Birliği arşivlerine dayandırarak kaleme aldığı kitabında 1926 yılına kadar yaklaşık olarak 225 bin Türkmen göçmenin Afganistan’ın kuzey batı bölgelerine gelmiş olduğu belirtilmektedir.

Kocaoğlu (2000), M. N. Shahrani'nin 1920-1930 yıllarında Sovyetlerin baskısından kaçıp Afganistan'a gelen göçmenlerin, bu ülkede 1979 ve 1988 yıllarında SSCB istilasına karşı mukavemetteki önemli rollerini belirttiğini aktarır. "Türkmenlerin en son göçü 1930 yılının başında gerçekleşti ki onlardan bazıları, başta Sarıklar olmak üzere Sovyetlerin zorla Kollektifleştirmesiden Afganistan'a kaçmışlardı" (Bregel, 2003: 74).

Ekim Devrimi sırasında ve sonrasında, Orta Asya'dan Türkmenler dalga dalga göç etmek zorunda kaldılar. Doktora tezini 1976-1977'lerde Afganistan'ın Cevizcan vilayetine bağlı Akça ilçesinde yaşayan Ersarı Türkmenleri arasında yapan Avustralyalı araştırmacı Anna Elisabet Liechti-Stucki'nin tespitlerine göre, 1918 -1935'lerde Sovyet Orta Asyası'ndan gerçekleşen tüm göçler doğrudan Türkistan'da yaşanan doğal felaketler ve siyasi gelişmeler bağlamında değerlendirilebilir. "Çoğunluğu tarım işi yapan ve Afganistan sınırına yakın yerlerde Amuderya Vadisi'nde meskûn olan ilk göçmenler, 1918 ve 1919 yıllarında Afganistan'a geldiler. Onlar, anavatanları yakın olduğu için genellikle hayvan sürülerini ve taşınır mallarını Afganistan'a getirebildiler" (Liechti-Stucki, 1991: 44). Stucki'e göre bu göçmenler ilk dalgaydı ve Türkmen ve Özbek aşiretlerinin zengin sınıfını oluşturuyorlar idi. Afganistan'a sonraki gelen Türkmen göçmenler mallarını yanlarında getirme konusunda ilk dalgada gelenler kadar şanslı değillerdi. Onun tespitlerine göre, sonraki gelen göçmenler, Hive hanlığı ile Amuderya Vadisi'nin uzak bölgelerinden geldikleri için elleri boş gelmek zorunda kaldılar. Stucki, mülakat yaptığı katılımcılardan birisinin, yaşanan ilk dalga göçe Sovyet Türkistanı bölgesinde yaşanan şiddetli kıtlığın neden olduğunu, anlattığını ve bunu yazılı kaynaklar ile de teyit edebileceğini ifade eder. Ona göre, Orta Asya'dan gelen Türkmen göçmenlerin çoğunluğu Afganistan kuzey sınırında bulunan Andkhoy şehrinin yakınlarından geçerek geldiler.

Orta Asya'dan Afganistan'a ikinci göç dalgası, Sovyet yönetimine karşı başlatılan Basmacı ayaklanma hareketi yenilgiye uğradıktan sonra ve Büyük Türkistan'ın parçalanarak bölgelere ayrılmasından sonra gerçekleşti. "1925 ve 1929 yılları arasında Afganistan topraklarına gelen göçmenler çoğunlukla dini baskı sebebiyle anavatanlarını terk etmişlerdi" (Liechti-Stucki, 1991: 45). Bu yıllar boyunca Sovyetlerin tutumları sertleşmiş ve Müslümanların dini inançlarını yaşamaları hemen hemen imkânsız hale gelmişti. Türkmen göçmenlerin son grubu, 1935 yılında Sovyet ile Afganistan sınırlarının sıkı sıkıya kapatılmasından kısa bir süre önce gelmiştir. "Bu son dalganın yaşanmasına,

büyük ihtimalle Türkistan’ında uygulanan tarım arazilerinin kollektifleştirilmesi neden olmuştur. Zira, 1935 yılına değin çiftlik arazilerinin yüzde 94’ü Sovyet kontrolüne girmişti” (Liechti-Stucki, 1991: 45). Orta Asya Cumhuriyetlerinde eski varlıklı sınıf, marjinalliğe itildi ve kentsel alanlardan kırsala uzaklaştırıldı. “Sosyalist Kolektif çiftliklerin oluşturulması, binlerce zengin çiftçinin Sovyet rejiminden kaçıp sürgünde yaşamasına yol açtı ve Özellikle, 1930’lu yıllarda Kulak denen varlıklı çiftçiler ve girişimciler Sovyet denetimi altına alındılar” (Rahmonova-Schwarz, 2010: 13). Varlıklı çiftçilerin maruz kaldığı bu baskılar onların farklı ülkelere göç etmelerine yol açmıştır. “Kulaklara uygulanan baskı ve infazlar çok sayıda insanı Afganistan, İran, Çin, Türkiye, Suudi Arabistan ve Batı Avrupa ülkelerine göç etmeye zorladı” (Kocaoğlu, 2000).

Afganistan’a Türkmenistan’dan gelen göçmenlerin son grubu, 1936 yılına denk gelir. Stalin tarafından sınırların sıkıca kapatıldığı bu dönemden sonra bile, Afganistan ve Türkmenistan arasında, seyrek de olsa, göçmenlerin gidip gelmeleri belli bir süre devam etmiştir. Afganistan’a yerleşmiş olan Türkmenler kendi aralarında 1915-1936 yıllarında gelmiş olan göçmenlere “muhaçir” (göçmen) Türkmen ve daha öncesinde gelip bu topraklarda yerleşmiş olanlara da “vatani” veya “oturumdar” (yerli) Türkmenler demektedirler. Afganistan’da Türkmenlerin yerleşmiş oldukları merkezlerden bazıları olan Karkın, Hamyba, Şordepe ve Kelder gibi bölgelerin Türkmenleri daha erken zamanlarda gelerek yerleşmişlerdir. Erken dönemlerde gelen Türkmenlerden bazıları da Akça ve Mezar-i Şerif gibi bölgelere yerleşmişlerdir. Bunlara diğer gruplara göre erken gelmiş oldukları için oturumdar (yerli) Türkmenler denmektedir. “Jozef Stalin’in 1930’lardaki acımasız tasfiye döneminde pekçoğu kaçarak Afganistan’a yerleşmek zorunda kaldılar. Burada, Amuderya nehrinin güney yakasında daha önce yerleşik hayata geçmiş olan Türkmen aşiretlerine katıldılar” (Michaud, 1973: 2). Günümüzde Türkmenlerin kalabalık olarak yaşadığı yerlerden biri olan Andkhoy’da yaşayan Türkmenler ise 1920 ve 1930 yıllarında günümüz Türkmenistan topraklarından gelmişlerdir.

2.3.4. Kuzey Afganistan Bölgesi

Afganistan, sınırları içinde uzun dağ silsilelerini barındıran bir ülkedir. Hindukuş dağları Afganistan’ı güney ve kuzey olmak üzere coğrafi olarak ikiye bölmüş durumdadır. Doğalgaz kaynaklarının da mevcut olduğu Cevizcan ve Saripul gibi vilayetleri de

kapsayan kuzey Afganistan'da çoğunluğu Özbekler ve Türkmenlerden oluşan Türkler yaşamaktadırlar. Bu bölgeye hem coğrafi hem demografik açıdan Büyük Türkistan'ın doğal bir parçası olduğu için Güney Türkistan denilmektedir. Afganistan'ın kuzey bölgeleri eskiden beri Türklerin (çoğunluğu Türkmenler ve Özbekler) yaşadığı yerlerdir. "Afganistan'da Türklerin ilk varlığı MS. 50'den itibaren görülmeye başlamıştır" (Uçar, 2010: 527-528). "Günümüzde Türkler Afganistan'ın kuzey bölgelerinde görülmektedir. Onlar, güneye doğru aşağı yukarı Hindukuş dağlarına kadar dağınık olarak yaşamaktadırlar. Afganistan'ın bu bölgesine genel olarak Afgan Türkistanı ya da Çahar Velayat denilmektedir" (Jarring, 1939: 11). Afgan Türkistanı bölgesinde yaşayan Türkmenler ve Özbekler ana dilleri olan Türkmence ve Özbekçe konuşulmaktadır. "Bu bölgede Türkçe bilen biri dil sorunuyla karşılaşmaz" (Oğuz, 2001: 44). "Afgan Türkistanı bölgesi, küçük hanlıklar olarak on dokuzuncu asrın sonlarına değin bağımsızlığını muhafaza etmiş ve Kabil yönetimine tam olarak tabi olmamıştır. Türkistan, Buhara Han'ı ile Kabil Emiri arasında tampon bir bölge idi" (Slobin: 1976: 18). Zaman zaman Katagan ve Türkistan olarak iki farklı bölgeye ayrılmış gibi isimlendirilse de 10 vilayetten oluşan ve Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını oluşturan Afgan Türkistanı bölgesi aslında bir bütün olarak Türklerin eskilerden beri yaşadıkları coğrafya olup ülkenin önemli birkaç bölgesinden biridir.

2.3.4.1. Türkistan Vilayeti

Türkistan Vilayeti, Afganistan'ın eski vilayetlerinden biri olup ülkenin kuzey bölgesinde yer almaktadır. Merkezi Mezar-i Şerif şehri olan Türkistan vilayeti ülkenin belli başlı idari birimlerinden olup bugünkü Faryab, Cevizcan, Belh, Kunduz ve Saripu ve Bedaşan vilayetlerini içine alıyordu. 1890'da Türkistan Vilayetinden Katagan-Bedaşan vilayeti ayrılmıştır. Buna rağmen Türkistan vilayeti 1929'lara kadar haritada yerini muhafaza etmiştir. 1946 yılı nüfus sayımı yapıldıktan sonra bu vilayetin ülke haritasındaki yeri Katagan vilayeti olarak değiştirilmiştir. "Katagan, yakın zamana kadar, Afganistan'ın şimdiki Bağlan, Kunduz ve Tahar vilayetlerini içeren tek bir vilayeti idi" (Slobin, 1976: 19). Afganistan'ın en verimli geniş topraklarına sahip olan Katagan bölgesi, 1963'te bugünkü Kunduz, Bedaşan, Bağlan ve Tahar illerine bölmüştür. Önceki dönemlerde Katagan ya da Türkistan vilayeti adıyla tanınan Afganistan'ın Türkistan bölgesi, bugünlerde parça parça ayrılarak küçük vilayetlere bölünmüştür. Eskiden tek bir vilayet olan kuzey Afganistan bölgesi bu şekilde parçalanarak on bölgeye ayrılmıştır. Afganistan

hâlihazırda 34 vilayetten oluşan 34 idari birime bölünmektedir. Türklerin ağırlıklı olarak yaşadığı on vilayet Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını oluşturmaktadır.

Harita 3: Afganistan Haritasında Kuzey Afganistan Bölgesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kuzey Afganistan bölgesi; Badgis, Faryab, Saripul, Cevizcan, Belh, Samangan, Bağlan, Kunduz, Tahar ve Bedahşan vilayetlerini kapsamaktadır. Bu bölgede Türkmenler ve Özbeklerle beraber Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Kızılbaşlar gibi Türk boyları yaşamaktadır. İsveçli diplomat ve Türkolog Gunnar Jarring'in tespitine göre Afganistan'da Özbekler, Türkmenler, Kızılbaşlar, Kazaklar, Tatarlar, Karakalpaklar, Avşarlar, Halaçlar, Karluklar, Kırgızlar, Bayatlar, Kıpçaklar yaşamaktadır (Jarring, 1939: 57-73). Afganistan Türklerinin büyük çoğunluğunu Özbekler ve Türkmenler oluşturmaktadır. Bu iki Türk boyu iç içe yaşamakta ve Türk kültürünün izlerini yaşatmaktadırlar.

2.4. Afganistan Türkmenlerinin Yerleşim Yerleri

Türkmenlerin asıl yurdu Orta Asya'dır. Orta Asya'da 12 milyondan fazla Türkmen'in yaşadığı tahmin edilmektedir. Türkmenler, günümüzde dünyanın her tarafına yayılmış ve farklı ülke ve şehirlerde yerleşmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, hala Türkmen nüfusunun çoğunluğu Türkmenistan, İran ve Afganistan'da yaşamaktadır. "Türkmenlerin günümüzde yaşadığı yerler, çok eski zamanlardan beri onların yaşam alanlarıdır"

(Rasekh, 2002: 4). Etnik olarak Türkmenistanlı ve diğer soydaşları ile aynı kökene sahip olan Afganistan Türkmenleri, tarihi eserlerde Oğuzlar olarak da anılan Orta Asya kökenli Türk boylarına mensupturlar. Türkmenlerin Afganistan'ın kuzey bölgelerine yerleşmesi, 1873 yılında ülkenin kuzey sınırlarının harita üzerinde tespit edilmesinden daha öncesine dayanmaktadır. Faruk Sümer, Oğuzların, XII. Yüzyılda Belh ve çevrelerine yerleşmiş olduklarından bahseder. Oğuzların elinde olan yerler ise, Belh, Merv ve Serahs bölgeleri idi. Anlaşıldığına göre bu yerler onlara yetişiyordu; obaları da eskisi gibi Belh çevresinde bulunuyordu. “Sultan Sancar'ın ölümü (1157), Oğuzları ferahlatmış olmalıdır. Şimdi onlar Belh dolaylarını yurt edinmişler, hatta yağmacılıktan vazgeçerek Sultan Mahmud'a itaat etmeye karar vermişlerdi” (Sümer, 1972: 117). Vambéry, 1863 yılı Kuzey Afganistan bölgesinden geçtiği sırasında ziyaret ettiği Türkmenlerin Ersarı boyundan Kızıl Ayak⁴ ve Esen Mengli aşireti mensuplarının, kendisine Mangışlak'tan buraya iki yüzyüz yıl önce gelmiş olduklarını anlattıklarını belirtir. Çoğu Türkmenistan ve Özbekistan sınırında, bir kısmı da İran sınırında ve ülkenin geri kalan il ve ilçelerinde yaşayan Afganistan Türkmenleri, ağırlıklı olarak Faryab, Cevizcan, Belh ve Kunduz vilayetlerinde yerleşmişlerdir. Türkmenlerin yerleşmiş oldukları alan, kuzeybatıda Herat'tan başlayıp kuzeydoğuda Tahar'a kadar ince bir şerit şeklinde uzanmakta ve ülkenin tüm kuzey sınırlarını kapsamaktadır. Günümüzde Afganistan'da göçebe olarak yaşamını sürdüren Türkmen yoktur. Büyük çoğunluğu köylerde yerleşmiş olan Afganistan Türkmenleri günümüzde tamamen yerleşik hayata geçmişlerdir. Köyde herkesin kendi evi vardır. Afganistan Türkmenleri, çoğunlukla kendilerinin kerpiç tuğladan yapmış oldukları kümbet evlerde yaşamaktadırlar. Tamamen doğal yapısıyla yazın serin kışın sıcak olan bu evlerin, yağışa dayanıklı olması için dış yüzeyleri ve üstü her yıl kış gelmeden önce saman karışımı balçıkla sıvanır.

⁴ Kızıl Ayak: Günümüzde Cevizcan iline bağlı bir Türkmen köyü ismidir.

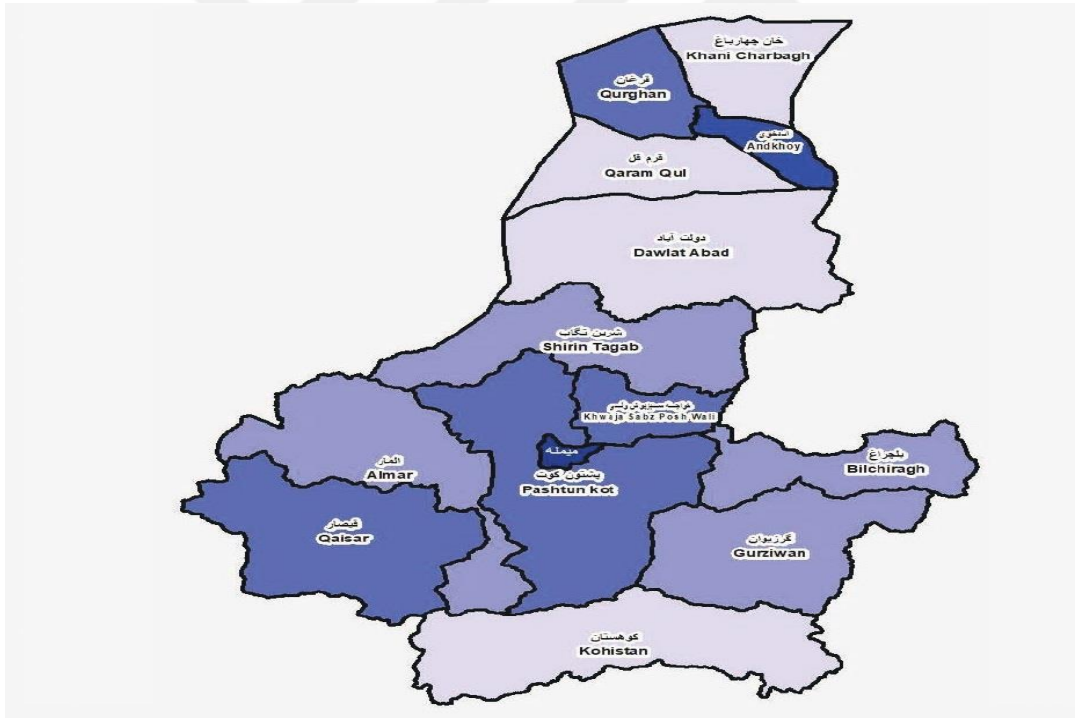
Fotoğraf 1: Kuzey Afganistan’da Bir Türkmen Köyündeki Kümbet Evler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Afganistan idari birim olarak 34 vilayet ve bu vilayetlere bağlı 364 ilçeye bölünmektedir. Türkmenler, Kuzey Afganistan bölgesini oluşturan 10 vilayet dışında başta başkent Kabil olmak üzere Herat, Bağlan, Hilmand gibi vilayetlere de yerleşmişlerdir. Türkmenler günümüzde bu 34 vilayetten toplamda 12 il merkezinde ve bu illere bağlı 40 ilçede yaşamaktadırlar. Türkmenlerin yerleşim yerleri, Cevizcan il merkezi Şibirgan şehri ve 9 ilçesi, Faryab il merkezi Meymene şehri ve 8 ilçesi, Belh il merkezi Mezar-i Şerif şehri ve 9 ilçesi, Kunduz il merkezi Kunduz şehri ve 4 ilçesi, Herat il merkezi ve 6 ilçesi, Badgış il merkezi ve Bala Murgap ilçesi, Kabil’in farklı semtlerinde, Bağlan’ın Çeşme-i Şiir bölgesinde ve Hilmand, Saripul, Tahar, Samangan illerinin de farklı bölgelerinde bulunmaktadır. Clark’a (1998) göre, Afganistan Türkmenleri, ağırlıklı olarak ülkenin kuzeybatı bölgelerinde, doğuda Kunduz ve Bağlan illerinden başlayıp kuzey illerine doğru Samangan, Belh ve Cevizcan’a, Faryab’ın, Badgis’in ve Herat’ın kuzey kısımlarına kadar, Hilmand ilinin küçük yerleşim birimlerinde ve belirli bir topluluk olarak da Kabil ve çevrelerinde yaşarlar. Afganistan’daki iç savaş ve istikrarsızlıklardan olumsuz etkilenip Pakistan, İran ve Türkiye gibi ülkelere göç etmek zorunda kalan Afganistanlı Türkmen sayısı da az değildir.

2.4.1. Faryab Vilayeti

Afganistan'ın kuzeybatısında yer alan Faryab vilayeti, Karakum ölü'nün güneyinde ve Afganistan'ın Türkmenistan'la olan sınırı üzerinde bulunmaktadır. Merkezi Meymene şehri olan ve 13 ilçesi bulunan Faryab, Badgis'in doğusunda, Saripul ve Cevizcan'ın batısında ve Gor vilayetinin kuzeyinde kalmaktadır. Andhoi, Korğan, Karamkol, Hançarbağ, Devletabad, Almar, Kaysar, Şirin Tegab, Peştunkut, Bilçırağ, Gürzivan, Hoca Sabz Puş ve Kûhistan Faryab'ın ilçeleridir.⁵ Bu vilayetin bazı ilçelerinde az sayıda Tacikler ve Peştunlar yaşasa da nüfusun büyük çoğunluğu Özbekler ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu'nun 2022-23 yılı tahminine göre Faryab vilayeti, bir milyon 150 bin nüfusa sahiptir. Faryab'ın aşağıda verilen haritasındaki renk tonları nüfus yoğunluğunu göstermektedir. En koyu renk nüfusun en yoğun olduğu ilçeleri ve en açık renk de nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilçeleri göstermektedir.

Harita 4: Faryab Vilayeti İlçeleri Haritası

Kaynak: Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilg Kurumu 2022-2023

⁵ Bu ilçelerin isimleri Türkçe ise kimlik konusunda önemli bir konu oluşturur. Ya da Türkmenlerin yerleşim yerlerinde yer isimleri Türkmençe ise kimliklerini korudukları konusunda önemli faktör olarak sunulabilir. Kara tepeyi turgundi yapmışlar. Mustafa Erdeviren ile görüşülse farklı fikirler verebilir.

Faryab vilayetinin 13 ilçesinden Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Andkhoy, Korğan, Karamkol, Hançarbağ ve Devletabad ilçelerini tanıtmanın faydalı olacağını düşündük.

2.4.1.1. Andkhoy İlçesi

“Andkhoy vahası, Afganistan’ın uzak kuzeybatı köşesinde yerleşmiş olup, Türk dili konuşanların (Özbekler, Türkmenler ve daha birçok küçük etnik gruplar) hâkim olduğu karışık bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır” (Baldauf, 2007: 135). Andkhoy, Faryab vilayetinin en eski, en gelişmiş ve Korğan, Karamkol ve Hançarbağ ilçeleri de bir arada düşünüldüğünde en büyük ilçesidir. Eskiden, Andkhoy ilçesine bağlı daha küçük birer idari birimler olan ve Andkhoy şehrinin etrafında konumlanmış Korğan, Karamkol, ve Hançarbağ bölgeleri günümüzde Faryab iline bağlı ayrı birer ilçe olmuşlarsa da hala bu dörtlü ilçeden Andkhoy diye bahsedilmekte ve anlaşılmaktadır. AUİBK’nin 2022-23 tahminine göre, bu dörtlü ilçenin yaklaşık olarak, Andkhoy’ın 49.000, Korğan’ın 55.000, Karamkol’un 23.000 ve Hançarbağ’ın 27.000 olmak üzere, toplamda 154.000 nüfusu vardır. Nüfusunun yüzde 100’ünü Türkmen ve Özbeklerin oluşturduğu bu ilçeler ülkenin önemli üretim merkezlerinden biridir. Tarım, hayvancılık ve halı üretimi açısından büyük bir öneme sahip olan bu dörtlü ilçe, karakol koyunlarının yetiştirildiği ve el dokuma Türkmen halılarının üretildiği birkaç bölgeden biridir. Vamberi, 1863 yılı Orta Asya gezisinden dönerken Türkmen ve Özbeklerin yaşadığı yer olan Andkhoy hanlığından geçtiğini belirtir.

Vilayet merkezi Meymene şehrini Mezar-i Şerif ve Kabil’e bağlayan asfalt karayolu Andkhoy üzerinden geçmektedir. Afganistan’ın Türkmenistan ile sınır kapılarından biri olan ve son yıllarda giderek önemi artan Akina Ticaret sınır kapısı bu ilçede bulunmaktadır. Andkhoy şehrine 30 kilometrelik mesafede bulunan ve çeşitli ticaret mallarının ithal ve ihraç edildiği Akina ticaret sınır kapısı, ülkenin önemli gümrük kapılarından biridir. 2016 yılında hizmete açılan Afganistan-Türkmenistan arası demir yolu hattı 2021 yılında Andkhoy şehrine kadar uzatılmıştır.

Andkhoy Orta Asya’nın en uzun nehri olan Amuderya’ya yaklaşık 30 km uzaklıktadır. Karasal bir iklim türüne sahip olan Andkhoy’da kuraklık ve susuzluk hâkimdir. Geniş tarım arazilerinin bulunduğu ilçede suni sulama imkânları da bulunmadığı için arpa ve buğday tarlaları o yıl yağacak yağmurun insafına terkedilmiş durumdadır. Bölgede yazlar

sıcak ve kurak, kışlar da kuru soğuk ve az yağışlıdır. İlkbahar, yaz ve güz aylarında sık sık kum fırtınaları olur.

Adı geçen dörtlü ilçeden bir olan Hançarbağ ilçesi dokuz büyük köyden oluştuğu için halk arasında dokuz mıntıka (dokuz bölge) olarak da bilinmektedir. Andkhoy şehrinin kuzeyinde bulunan bu ilçe, Hançarbağ (ilçe merkezi), Çukur kışlak, Çakmen-i Bala, Çakmen-i Payan, Arpşah-i Bala, Arapşah-i Payan, Arapşah-i Törehan, Köne Kale, Üç tepe köylerinden oluşmaktadır. Bir diğer ilçe Korğan ilçesidir. Mirabad, Tokuzderek, Taza Korğan, Köne Korğan, Bağbustan, Kamangir, Namazgah, Yeketut, Yekepette köyleri bu ilçenin büyük köyleridir. Korğan ilçesinin nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktadır. Karamkol ilçesi, Andkhoy'un güneybatısında yer almakta olup Meymene karayolu bu ilçe üzerinden geçmektedir. Andkhoy şehir merkezine en uzak ilçe olan Karamkol'un büyük köyleri, Yusuf Mirzayi, Altıbölek Bala, Altıbölek Payan'dır.

2.4.1.2. Devletabad İlçesi

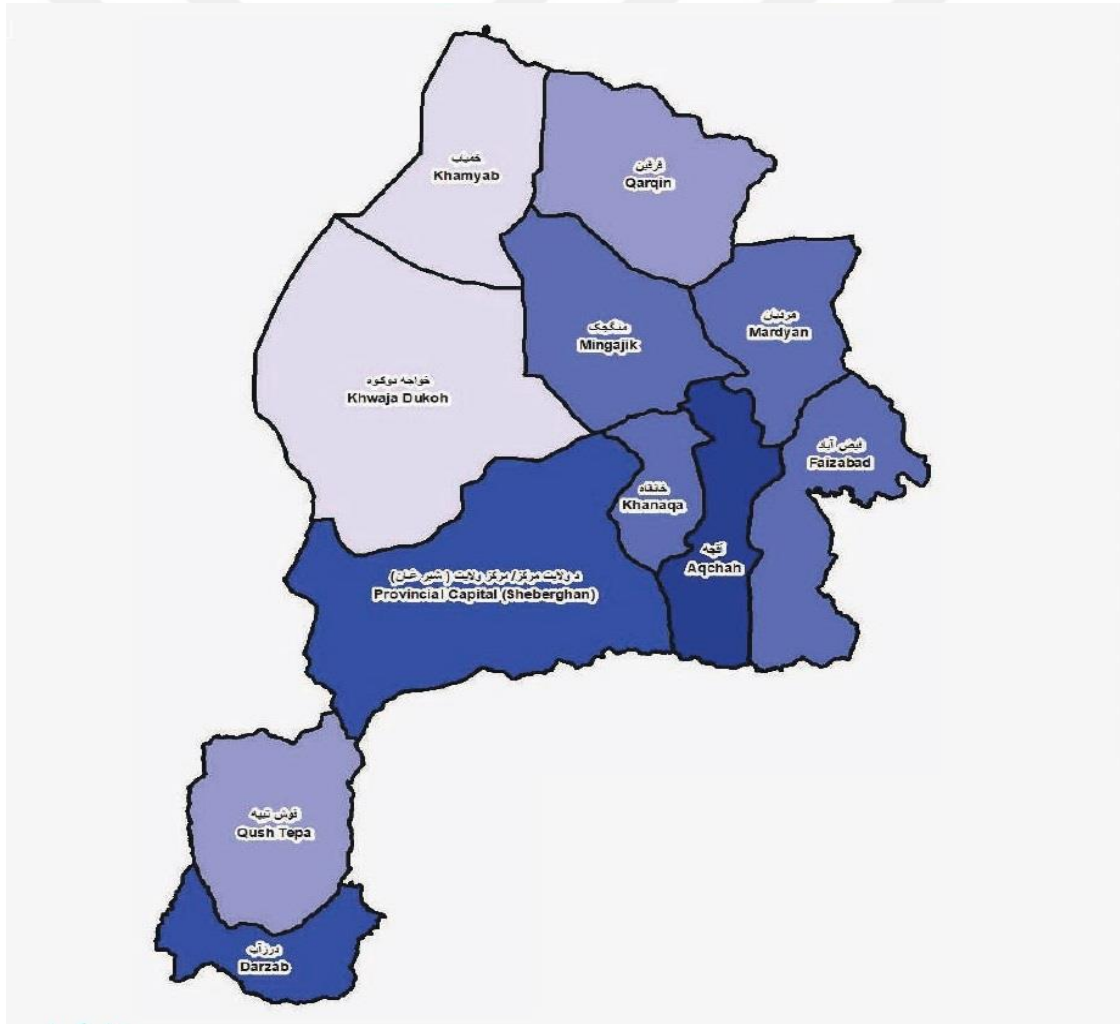
Faryab vilayetinin Devletabad ilçesi Andkhoi şehrinin 63,5 kilometre güney batısında (Nahız, 1957: 273cilt 2) Andkhoy-Meymene yolu üzerinde yer almaktadır. Devletabad'ın güneyinde Şirin Tegab ilçesi, doğusunda Şibirgan şehri, kuzeyinde Andkhoi ve Karamkol ilçeleri, batısında Türkmenistan'ın Lebap vilayeti bulunmaktadır. Halkın çoğu hayvancılık ile uğraşır. Bunun yanı sıra halı dokuma, keçecilik ve tarım da halkın diğer gelir kaynaklarıdır. "İlçenin doğu ve batısında tepelerden oluşan meralar bulunmaktadır. Bu tepelerde çok sayıda koyun sürüleri yetiştirilmektedir" (Nahız, 1957: 273cilt 2). Kureys, Tahta, Çarşangı, Tophane Kale, könebazar köyleri Türkmenleri oturduğu köylerdir. Kureys, Devletabad'ın en büyük köylerinden biri olup nüfusunun yüzde 100'ü Türkmendir. Aynı şekilde Çarşangı, Sarılı ve Tahta köylerinin sakinlerini de Türkmenler teşkil etmektedir. Tophane Kale ve Könebazar köylerinde de Türkmenler ve Özbekler beraber oturmaktadırlar.

2.4.2. Cevizcan Vilayeti

Cevizcan, Afganistan'ın kuzey vilayetlerinden biri olup Türkmenistan sınırında bulunmaktadır. Cevizcan'ın batısında Faryab, doğusunda Belh, güneyinde Saripul vilayetleri ve kuzeyinde Türkmenistan'ın Lebap vilayeti bulunmaktadır. Merkezi Şibirgan şehri olan bu vilayet 625 bin nüfusa sahiptir. Cevizcan'ın 11 ilçesi vardır.

Cevizcan'ın ilçeleri: Merkez Şibirgan, Akça, Mingacık, Hanaka, Feyzabad, Mürdiyan, Hocadukuh, Hamyab, Karkın, Koşteppe, Darzab. Vilayet merkezi Şibirgan şehri Mezar-i Şerif'in 140 km batısında bulunmaktadır. Cevizcan'ın Derzab ve Koşteppe ilçeleri hariç diğer tüm ilçelerinde Türkmenler yaşamakta olup bunlardan Karkın ve Hamyab ilçelerinin nüfusunun tamamını ve Akça, Mingecik, Hanaka, Feyzabad, Murdiyan ilçelerinin nüfusunun çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktadır.

Şibirgan şehir merkezinde Pirmezid, Kuçin, Kette Çöpbaş, Aid Mahallede Türkmen Arık, Şor Arık, Cıykçı semtlerinde Türkmenlerin oturmaktadırlar. Ayrıca Cevizcan'ın Hoca Dukuh ilçesinin Çöpbaş, Saltık, Gızıl Ayak, Surhı Köçe köylerinde Türkmenler yaşamaktadır.

Harita 5: Cevizcan Vilayeti İlçeleri Haritası

Kaynak: Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilg Kurumu 2022-2023

2.4.2.1. Akça İlçesi

Akça Cevizcan vilayetinin önemli ilçelerinden biridir. Akça, Şibirgan şehrinin kuzey-kuzeydoğusunda yerleşmiş olup, doğusunda Feyzabad, kuzeyinde Mürdiyan ve Mengecik ilçeleri batısında da Hanaka ilçesi ve Şibirgan şehri, güneyinde Saripul vilayeti bulunmaktadır. “Akça, Şibirgan (Cevizcan) yönetimine bağlı bir şehir ismidir. Mezar-i Şerif’i Meymene ve Herat’a bağlayan meşhur otoyolun üzerinde yer almaktadır. Merzar-i Şerif’e 96, Kabil’e 717 ve Herat’a 711 kilometre uzaklıktadır” (Nahız, 1956: 20-21). Akça ilçesi 91 bin, Mürdiyan 45 bin, Mengecik 50 bin, Feyzabad 49 bin ve Hanaka 27 bin olmak üzere toplamda 262 bin nüfusa sahip olan bu beşli ilçeler Şibirgan şehrinin doğu ve kuzeydoğusunda yer almaktadır. “Akça yönetiminin, Hanaka, Faizabad, Mengecik ve Mürdiyan isimli alakadari denilen dört idari birimi vardır” (Nahız, 1956: 21). Eskiden Akça İlçesine bağlı daha küçük idari birimler iken günümüzde ayrı birer ilçe olan Hanaka, Faizabad, Mengecik ve Mürdiyan ilçeleri Akça şehrinin etrafında yerleşmektedir. Günümüzde bu beş ilçeden genelde Akça diye bahsedilmekte ve anlaşılmaktadır. Nüfusunun çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu bu beşli ilçelerin sakinlerine nerelisin denildiğinde kolaylıkla “Akçalıyım” ya da “Akça’danım” diyebilmektedir. “Mengecik Akça’nın yaklaşık 9 kilometre kuzeyinde, Mürdiyan yaklaşık 12 kilometre kuzey doğusunda, Faizabad yaklaşık 24 kilometre güney doğusunda ve Hanaka yaklaşık 9 kilometre güneyinde yer almaktadır” (Nahız, 1956: 21). Akça halkının geçim kaynağı, genel olarak tarım ve hayvancılıktır. Buna ek olarak halı dokuma sanatı Türkmenlerin aile sanatıdır. Kilim, keçe ve bazı yün parçaları dokuması da yaygındır. Bu ürünler yurtdışında ihraç edilmektedir. “Akça tarımsal kullanıma uygun verimli düz arazilere sahiptir. Akça’nın iklimi kışın soğuk, yazın sıcak, ilkbahar ve sonbaharda ılıktır. Arada bir fırtına eser” (Nahız, 1956: 22). Akça’da buğday, arpa, mısır, susam, nohut, keten tohumu, darı ve maş fasulyesi ekilmekte ve koyun, keçi, deve, at, eşek ve inek gibi hayvanlar yetiştirilmektedir. Katılımcıların tahminlerine göre Mürdiyan ilçesinin nüfusunun yüzde 80’i Türkmendir. Mürdiyan ilçesine bağlı Cengel Arık, Arancı, Arancı Gışsa, Hindukuş köylerinin sakinlerinin büyük çoğunluğunu Türkmenler oluşturur. Faizabad ilçesinin Göğeldaş, Saltık, Hanımıye Türkmeniye, Coy Vezir Taze, Coy Vezir Köne, Şişhane Türkmeniye köylerinin nüfusunun %100’ü Türkmendir.

Bu beşli ilçelerde yaşayan Türkmenlerin gelir kaynağı tarım ve hayvancılığın yanı sıra halı, kilim, keçe gibi el sanatlarıdır. Bu ilçelerde buğday, arpa, susam, kavun, karpuz

yetiştirilmektedir. Türkmenler, cuvaz (susam yağı üretilen Türkmenlere mahsus geleneksel tezgâh) ve cıkır gibi geleneksel sistemleri kullanmaktadırlar. Tarımda cıkır ve yağ özellikle susam yağı üretmede cuvazı kullanmaktadırlar. Bir katılımcımız, Akça'nın Çekiş köyünde, 100'den fazla cıkır tespit ettiğini belirtmiştir. Akça'nın susamlı helvası meşhurdur. Beş Arik, Şîrek, Kum Arik, Yengi Arik, Haidarabad, Beti Kut Akça'nın büyük köyleridir.

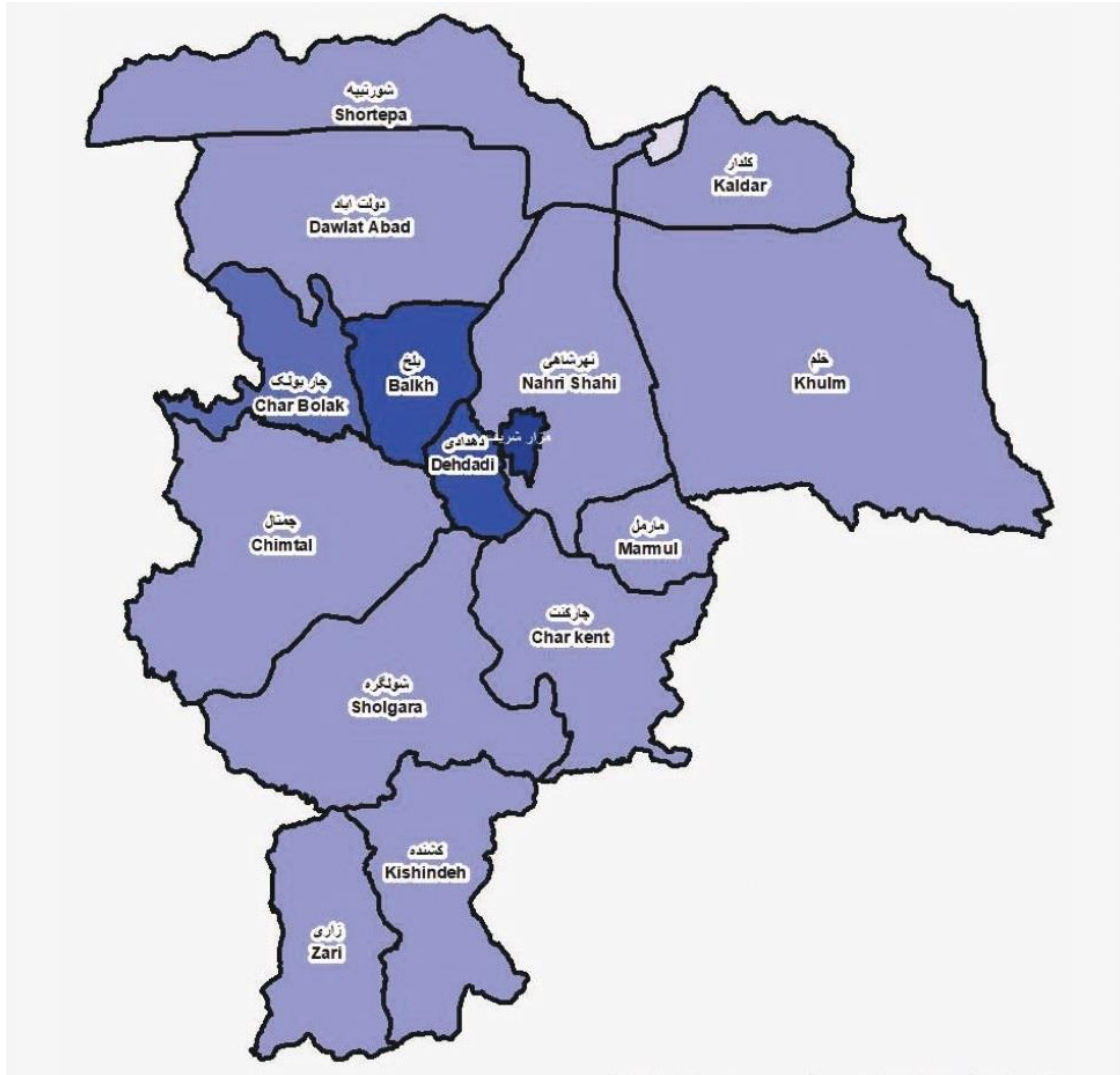
2.4.2.2. Karkın ve Hamyab İlçeleri

Cevizcan vilayetinin Kuzeyinde, Türkmenistan sınırında bulunan bu iki ilçe Amuderya'nın kıyısında yer almaktadır. Karkın ve Hamyab ilçelerinin güneyinde Hocadukuh, Mengecik ve Müriyan ilçeleri, doğusunda Belh vilayetinin Şordepe ilçesi, Kuzeyinde Türkmenistan'ın Lebap Vilayeti ve batısında Faryab vilayetinin Hançarbağ ilçesi bulunmaktadır. AUİBK'nin 2022-2023 nüfus tahminlerine göre 29 bin Karkın ve 16 bin Hamyab olmak üzere toplamda 45 bin nüfusa sahip olan bu iki ilçenin nüfusunun 100% ünü Türkmenler oluşturmaktadır. Karkın kelimesi Türkmenlerin bir boyunun ismidir. İlçede yerleşen Türkmenlerin çoğunluğu Karkın boyundan olduğu için ilçe bu ismi almıştır. Karkın ilçe merkezine 20 kilometre mesafede bulunan eski Klift Sınır Kapısı Afganistan ile Türkmenistan arasındaki ticari sınır kapılarından biridir. Yıllardır kapalı olan bu sınır kapısının yeniden açılması için Cumhurbaşkanı Aşraf Gani döneminde çabalar gösterildiği gibi günümüzde Taliban hükümeti de bu sınır kapısını yeniden işlevsel hale getirmek için çalıştığını belirtmektedir.

2.4.3. Belh Vilayeti

Belh vilayeti Afganistan'ın kuzeyinde bulunup batısında Cevizcan, güneyinde Saripul ve Samangan, doğusunda Kunduz, kuzeyinde Özbekistan ve kuzeydoğusunda Tacikistan yer almaktadır. Ülkenin en eski vilayetlerinden biri olan Belh'in, AUİBK'nin 2022-2023 nüfus tahminlerine göre, yaklaşık 1 milyon 580 bin nüfusu bulunmaktadır. Belh vilayetinin merkezi ülkenin önemli ticaret merkezlerinden ve en büyük şehirlerinden biri olan Mezar-i Şerif şehridir. Mezar-i Şerif, başkent Kabil'in 425 km kuzeyinde bulunmaktadır. Belh, idari birim olarak 14 ilçeye bölünmektedir. Bunlar Belh, Dihdadi, Nehir Şahi, Hulm, Devletabad, Çarbölek, Çarkent, Marmul, Zari, Kişindi, Şordepe, Kelder, Çimtal ve Şolgere ilçeleridir. Özbekistan ile sınır kapısı olan Hairatan Sınır kapısı

Kelder ilçesinde bulunmaktadır. Devletabad, Çarbölek, Şordepe ve Kelder ilçelerinin nüfusunun çoğunluğunu Türkmenler teşkil etmektedir.

Harita 6: Belh Vilayeti İlçeleri Haritası

Kaynak: Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilg Kurumu 2022-2023

2.4.3.1. Şordepe İlçesi

Şordepe Belh vilayetinin kuzeyinde, Amuderya nehrinin sol yakasında Özbekistan sınırında bulunmaktadır. Şordepe'nin güneyinde Devletabad ve Nehr-i Şahi ilçeleri, doğusunda Kelder ilçesi, kuzeyinde Özbekistan'ın Surhonderya vilayeti, batısında Cevizcan'ın Karkın ilçesi yer almaktadır. Şordepe ilçesi, AUİBK'nın 2022-2023 nüfus tahminlerine göre Şordepe ilçesi 46 bin nüfusu barındırmaktadır. Şordepe halkının tahminlerine göre de 100 bine yakın Türkmen nüfusu bu ilçede yaşamaktadır. Belh

vilayetinin en uzak ilçelerinden biridir. Nüfusun tamamı Türkmen olup tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bir taraftan buğday, arpa, maş fasulyesi, Pamuk ekilirken diğer taraftan koyun sürüleri, keçi, deve, at ve inek gibi hayvanlar yetiştirilmektedir. “Şordepe’nin Dâli ve Çöpbaş köylerinde üretilen el dokuma halıları, Mezar-i Şerif’in diğer bölgelerindeki halı sanatı ile karşılaştırıldığında ayrı bir üne sahiptir” (Nahız, 1959: 44). Belki de Afganistan’da tek Şordepe’de ekilen süpürge darısı, kurutulup işleminden geçirildikten sonra süpürge yapıp tüm Afganistan’a satılmaktadır. Geleneksel susam yağı üretimi hala Şordepe Türkmenlerinin arasında devam etmektedir. Şordepe’nin köyleri Coyvekil, Arıkbatır, Çöpbaş, Bozarık, Sarıpette, Pesarik, Dâlı, Hazaratokay, İslam Bala, İslam Payan’dan ibarettir.

2.4.3.2. Devletabad İlçesi

Devletabad ilçesi Belh vilayetinin önemli ilçelerinden biridir. Devletabad’ın kuzeyinde Şordepe, doğusunda Nehr-i Şahi, güneyinde Belh ve Çarbölek ilçeleri, batısında Cevizcan vilayetinin Mürdiyan ilçesi bulunmaktadır. AUİBK’nın 2022-2023 nüfus tahminlerine göre Devletabad’ın 123 bin nüfusu bulunmaktadır. Devletabad’ın 58 köyü bulunmaktadır. Çayı, Nakçırabad, Zadiyan, Hayrabad, Hayatan, Tağan Arık, Dalı Arık, Gazan Arık, Nikçe, Farhabad, Sadrabad, Dihnev, Karşiyek, Telliye, Kultak köylerinde Türkmenler yaşamaktadır. Bunlardan Nakçırabad, Zadiyan, Hayrabad, Dalı Arık, Gazan Arık, Tağan Arık, Kultak ve Nikçe köylerinin nüfusunun tamamı Türkmen olup diğer köylerde Özbekler, Tacikler ve Peştunlar ile karışık oturmaktadırlar. Kultak köyünde Kultak taypası, Tağan Arık’ta Tağan taypası, Karşiyek ve Telliye köylerinde Surhılar, Olamlar ve Omarlar otururken Gazan Arık, Dalı Arık ve Hayrabad köylerinde Ersarılar yaşamaktadır. Devletabad Türkmenlerinin çoğu tarım ve hayvancılık ile uğraşırlar. Bu ilçede buğday, arpa, mısır, susam ve pamuk ekilir. Bunun yanında demircilik, çömlekçilik ve ticaret gibi meslekler ile uğraşanlar da vardır.

2.4.3.3. Kelder İlçesi

Kelder ilçesi Afganistan Özbekistan sınırında Amuderya nehrinin kıyısında yer almaktadır. Kelder’in batısında Şordepe, güneyinde Hulum ilçeleri, doğusunda Tacikistan ve kuzeyinde Özbekistan sınırları bulunmaktadır. AUİBK’nın 2022-2023 nüfus tahminlerine göre ilçenin nüfusu yaklaşık 23 bindir. Ülkenin önemli ticaret sınır kapılarından biri olan Hayratan sınır kapısı da bu ilçenin sınırları içinde bulunmaktadır.

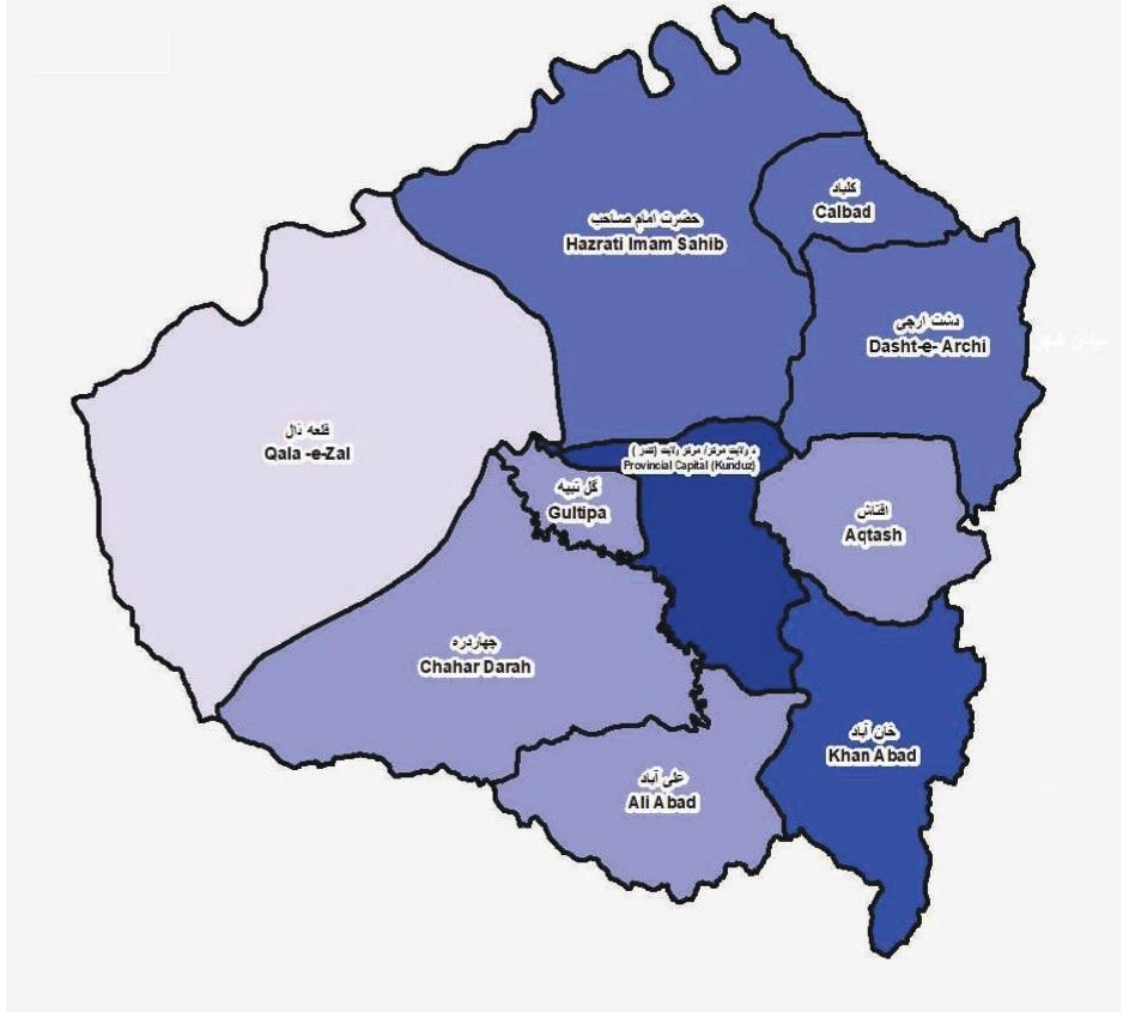
Bunların dışında Belh vilayetinin Mezar-i Şerif şehri başta olmak üzere Şolgara, Kişindi, Zari, Hulm ve Nehr-i Şahi ilçelerinde de Türkmenler yaşamaktadırlar. Savaş Şahin'in (2014: 140) tespitlerine göre, Afganistan Türkmenleri Mezar-ı Şerif'e bağlı Balkh (Belh), Şordepe, Kelder, Hulm, Çarbölek, Nehr-i Şahi, Çimtal, Şölgere, Hayratan, Zari, Kişindi ilçelerinde de yaşamaktadırlar.

2.4.3.4. Çarbölek ve Çimtal İlçeleri

Belh vilayetinin batısında yer alan Çarbölek ilçesi, Mezar-i Şerif'in 40 kilometre kadar kuzey batısında yer almaktadır. Çarbölek'in güneyinde Çimtal, doğusunda Belh, kuzeyinde Devletabad ilçeleri ve batısında Cevizcan vilayetinin Faizabad ilçesi bulunmaktadır. AUIBK'nın 2022-2023 nüfus tahminine göre ilçenin 94 bin nüfusu bulunmaktadır. Çimtal ilçesinin kuzeyinde Belh ve Çarbölek, doğusunda Dehdadi ve Şulgara, güney doğu ve güneyinde Şulgara ilçeleri, güney batısında Saripul vilayeti ve batısında Cevizcan vilayetinin Faizabad ilçesi yer almaktadır. İlçenin nüfusu AUIBK'nın 2022-2023 nüfus tahminlerine göre 107 bindir. Çimtal'ın Fatmahil ve Bargah Türkmeniye, köylerinde Türkmenler yaşamaktadır.

2.4.4. Kunduz Vilayeti

Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Kunduz vilayeti, ülkenin Tacikistan sınırında yer almaktadır. Yoğun olarak Türkmen ve Özbeklerin yaşadığı ve stratejik öneme sahip olan bu vilayet Afganistan'ın önemli ticaret merkezlerinden biridir. Ülkenin Tacikistan ile arasındaki Şirhan Bender isimli ticaret sınır kapısı da Kunduz'un önemini artırmaktadır. Kunduz'un batısında Belh, güney batısında Samangan, güneyinde Bağlan, doğusunda Tahar vilayetleri bulunurken kuzeyinde Tacikistan yer almaktadır.

Harita 7: Kunduz Vilayeti İlçeleri Haritası

Kaynak: Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilg Kurumu 2022-2023

Kunduz vilayeti, merkez ve altı (İmam Sahip, Han Abad, Deşt-i Erci, Kala-i Zal, Çardere, Ali Abad) ilçeden oluşurken, 2015 yılında nüfus artışı, güvenliği sağlamak ve bölge halkının talepleri üzerine Kelbad, Gültepe ve Aktaş bölgeleri üç yeni ilçeye dönüştürülmüş ve böylece ilçe sayısı dokuzaya yükselmiştir. Amuderya ve Kunduz ırmakları ile beslenen tarıma elverişli toprakları bulunan bu vilayet, ülkede pirinç yetiştirilen bölgelerin başında gelir. Kunduzun yazları sıcak ve kışları soğuk olur. Kışın yağan kar yerde fazla kalmaz güneş çıkar çıkmaz hemen erir (Nahız, 1956: 186). Kunduz Türkmenleri; Buğday, Arpa, Pirinç, Maş Fasulyesi, Mısır, Susam, Süpürge Darısı, Kavun ve Karpuz ekmektedirler. Kunduz'un Kala-i Zal ilçesinde Badem tarlaları vardır. Hayvancılık olarak da koyun sürüleri, keçi, deve, at yetiştirilmektedir. Özellikle kışın oynanan oğlak oyunu için yetiştirilen atlar meşhurdur.

2.4.4.1. İmam Sahip İlçesi

Kunduzun en büyük ilçesi ve Afganistan genelinde en büyük ilçelerden biri olan İmam Sahip Tacikistan sınırında yer almaktadır. Nüfusun %90'ı Türkmendir. Afganistan'ın Tacikistan'a açılan gümrük kapısı olan Şirhan Bender Sınır Kapısı İmam Sahiptedir. İmam Sahip'in batısında Kala-i Zal ilçesi, güneyinde Kunduz şehri, doğusunda Deşt-i Erçi ve Hocagar ilçeleri ve kuzeyinde Tacikistan'ın Hatlan vilayeti bulunmaktadır. İlçenin kıyısında yer aldığı Amuderya Afganistan Tacikistan sınırını oluşturmaktadır. "İlçe merkezi, Kunduz şehrine 70 ve başkent Kabil'e 585 kilometre mesafededir" (Nahız, 1956: 151). İmam Sahip ilçesi tarıma elverişli arazilere sahip olup hububat çeşitleri yetiştirilebilmektedir. İlçe Amuderya'nın kıyısında olduğu için tarım için su sıkıntısı yoktur. Buğday, arpa, pirinç, mısır, darı, pamuk, susam gibi tahıllar ekilmektedir. Büyük köyleri: Gara Göterme, Zerkemer

2.4.4.2. Kala-i Zal İlçesi

Kala-i Zal ilçesinin merkezi Akdepe şehridir. Nüfusun yaklaşık yüzde 95'i Türkmendir. "Kala-i Zal, idari birim olarak Kunduz yönetimine bağlı olup il merkezinin kuzey batısında yer almaktadır" (Nahız, 1956: 159). Kala-i Zal, Kunduz şehrinin 48 kilometre batısındadır. İlçenin güney doğusunda, Çardere, doğusunda Güldepe, İmam Sahip ilçeleri, kuzeyinde Tacikistan sınırını oluşturan Amuderya nehri, güneyinde Samangan vilayetinin Hazret-i Sultan ilçesi ve batısında Belh vilayetinin Hulum ilçesi bulunmaktadır. "Kala-i Zal'ın doğusunda yer alan Şirmahi çölü, kuzey Afganistan'ın en büyük meralarından biridir" (Nahız, 1956: 159). Tarıma elverişli arazileri ve bol su kaynakları olan ilçede buğday, arpa, mısır, pirinç ve pamuk ve fasulye ekilmektedir. Kala-i Zal halkı, karakol koyunları, deve, at ve eşek gibi hayvanlar yetiştirmektedir. Halı, kilim, keçe, çeşitli yön parçaları, kaşmir yünü kumaşları, ipek parçaları üretilmektedir. Kala-i Zal'da İpek böceği de yetiştirilmektedir. Bu ilçenin büyük Köyleri: Tarpız Güzer, Sahil Abad, Kale (Köne kale), Klukh (Klukhtepe), Bağatça, Ortabız, Şağal Şakh, Hatab Gışlağ, Çaga Arık, Saksa Köl, Halka Köl, Akdepe, Üç Köpri Akdepe, Çalış Gışlağ, Çargül, Uğan Mazar, Şor Arık, Yangı Arık, Zolmabad, Khişt Depe'den ibarettir.

2.4.5. Herat Vilayeti

Afganistan'ın batısında yer alan ve hem İran hem Türkmenistan ile sınırını oluşturan Herat vilayeti ülkenin en büyük ticaret merkezlerinden biridir. Afganistan'ın tarihi

illerinden biri olan Herat sayısız tarihi ve kültürel mirası barındırmaktadır. Bu ilde bulunan İslam Kala ve Turgondi sınır kapıları Afganistan'ın İran ve Türkmenistan'a açılan ticaret kapılarıdır. Herat'ta Tacikler, Peştunlar, Türkmenler ve Özbekler yaşamaktadırlar. Bu ilde yaşayan Türkmenler, 1930'lu yıllarda günümüz Türkmenistan topraklarından gelip Heratın Ahtaci bölgesine yerleştiklerini ifade ediyorlar. Daha sonra bir salgın hastalık sonucu dağılan Türkmenler toplam 15 ilçesi bulunan Herat şehrinin merkezi ve altı ilçesine (Guryan, Gülran, İncil, Zindecan, Küşk-i Rabatsangi ve Güzere) dağılmışlardır. Cengun köyü, Rabatçarha köylerinde de yaşamaktadırlar. Heratta, Tekeler çoğunlukta olmak üzere Sarık ve Yomut Türkmen boyları yaşamaktadırlar. Bir de Türkmenistan'ın Merv ilinden geldikleri bilinen Mövri Türkmenleri bulunmaktadır. Aralarında güçlü bir dayanışma ruhuna sahip olan Herat Türkmenleri, dillerini ve kültürlerini yaşatmak için Encumen-i Farhangi Türkmenhayi Herat adında bir dernek kurmuşlardır. Kahir ekseriyeti şehir merkezinde yaşamakta olmalarına rağmen Cuvaz (susam yağı üretilen Türkmenlere mahsus geleneksel tezgah) gibi eski gelenekleri bile yaşatmaktadırlar. Herat'ta, Türkmenlerin cuvaz atölyesinde geleneksel yöntemlerle elde ettiği susam yağı meşhurdur.

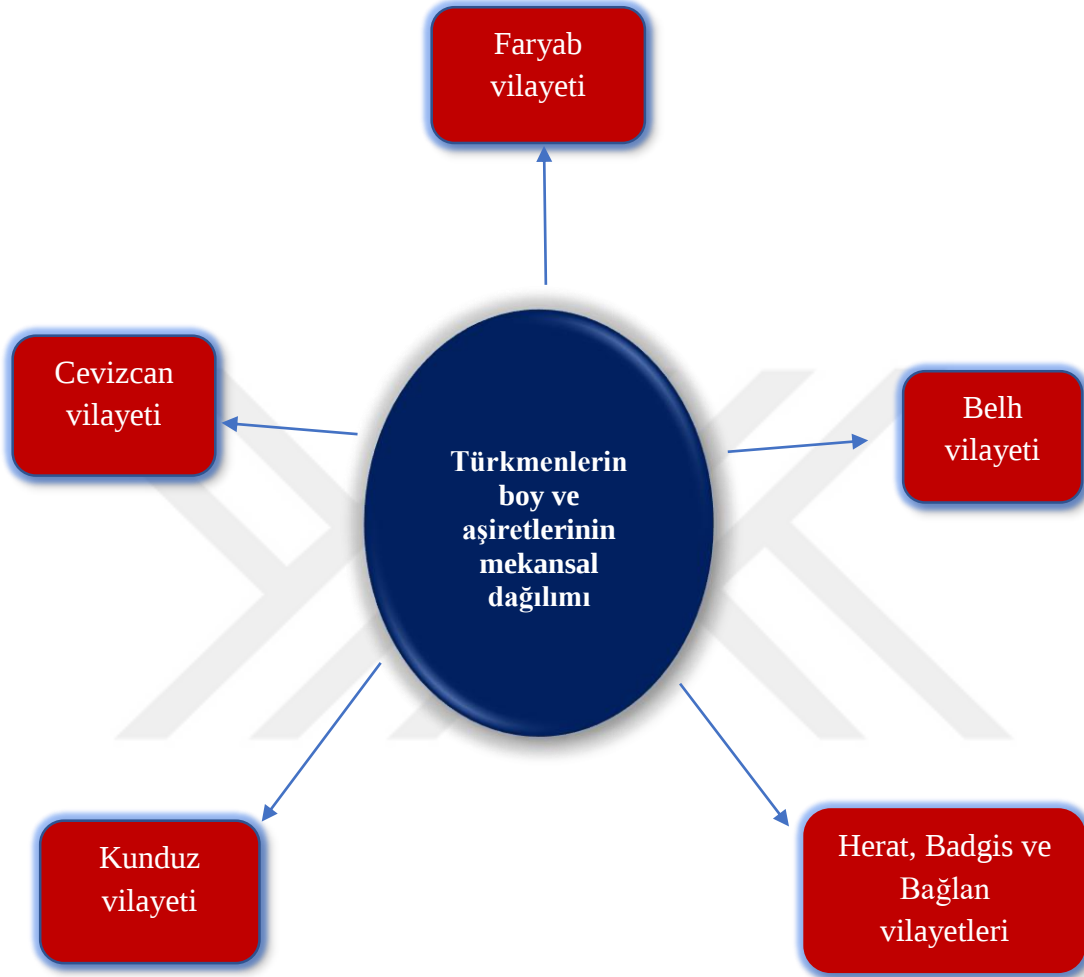
2.4.6. Badgis Vilayetinin Marçak Köyü ve Bağlan Vilayetinin Çeşme-i Şir Bölgesi

Marçak köyü Badgis vilayetinin Murgab ilçesine bağlı olup Türkmenlerin yaşadığı bir köydür. “Murgab ilçesi adını bu ilçeden geçen ve bu bölgede Türkmenistan sınırını oluşturan Murgab nehrinden almaktadır. Marçak Murgab'ın 32 kilometre kuzey batısında yer almaktadır” (Nahız, 1959: 482). Bu köy Türkmenistan'ın sınırında bulunup aynı ismi taşıyan bir köy sınırın hemen öbür tarafında yani Türkmenistan'ın Marı vilayetinin Tahtabazar ilçesinde de bulunmaktadır. Marçak'ta Sarık ve Ersarı Türkmenleri yaşamaktadır. Marçak Türkmenleri buğday, arpa, pirinç, susam, kavun ve karpuz ekmektedirler. Marçak'ta koyun ve keçenin yanı sıra çok sayıda inek de yetiştirilmektedir. Bu ineklerden üretilen tereyağı Kala-i Nev ve Herat gibi şehirlere gönderilmektedir.

Çeşme-i Şir bölgesi Türkmenlerin yaşadığı yerlerden biri olup Bağlan Vilayeti'nin Dahana-i Gori İlçesine bağlıdır. Mezar-i Şerif – Kabil otoyolunun üzerindedir. “Çeşme-i Şir, Bağlan il merkezi Pul-i Humri şehrinin 28 kilometre güney batısındadır” (Nahız, 1957: 64).

2.5. Afganistan Türkmenlerinin Boy ve Aşiretlerinin Mekansal Dağılımı

Türkmenlerin hangi boy ve aşiretleri Afganistan'ın nerelerinde/ hangi il/ ilçe ve köylerinde yaşarlar?

Şekil 1: Türkmenlerin Boy ve Aşiretlerinin Mekansal Dağılımı Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar									
	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
	1	7	17	23	29	32	36	57	59	61
Faryab vilayeti	x	x								
Cevizcan vilayeti			x	x						
Belh vilayeti					x	x	x			
Kunduz vilayeti										
Herat, Badgis ve Bağlan vilayetleri								x	x	x

Tablo 2: Türkmenlerin Hangi Boy ve Aşiretleri Afganistan'ın Nerelerinde/ Hangi İl/ İlçe ve Köylerinde Yaşarlar? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkmenler, çoğu kuzey bölgesi olmak üzere Afganistan'ın 12 vilayetine ve 40 ilçesine dağılmış durumdadırlar. Türkmenlerin yaşadığı vilayetler, Herat, Badgis, Faryab, Saripul, Cevizcan, Belh, Samangan, Bağlan, Kunduz, Tahar, Hilmand ve Kabil'den ibarettir. Kahir ekseriyeti köylerde yerleşmiş olan Afganistan Türkmenleri bu 12 vilayetin 40 ilçesinde yaşamaktadırlar. Bu yerler Faryab il merkezi Meymene şehri ve 8 ilçesi, Cevizcan il merkezi Şibirgan şehri ve 9 ilçesi, Belh il merkezi Mezar-i Şerif şehri ve 9 ilçesi, Kunduz il merkezi Kunduz şehri ve 4 ilçesi, Herat il merkezi ve 6 ilçesi, Badgis il merkezi ve Bala Murgap ilçesi, Kabil'in farklı semtlerinde, Bağlan'ın Çeşme-i Şiir bölgesinde ve Hilmand, Saripul, Tahar, Samangan illerinin de farklı bölgelerinde bulunmaktadır.

2.5.1. Faryab Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı

Türkmenler, Faryab vilayetinin Andkhoy, Korğan, Karamkol, Hançarbağ ve Devletabad ilçelerinde yoğun olarak, Meymene şehri, Şirin Tegap, Almar ve Kaysar ilçelerinde de azınlık olarak yaşamaktadırlar. 1,2,7,9,12 nolu katılımcıların beyanlarına göre Andkhoy ilçesinin başta Şehirnaw merkez olmak üzere Sercenbağ, Gūdamhane, Tuvaçi, Ürgencihane, Kıyengiler, Namadmalhane, Balahane ve Darakçılar köylerinde Çakır, Çekir, Omar, Gızılca, Gabasakal ve Esenmengli boy ve aşiretler yaşamaktadır. Hançarbağ'ın ilçe merkezi, Çukur Gışlak, Çakmen, Arpşah-i Bala, Arapşah-i Payan, Arapşah-i Törehan, Köne Kale, Üçdepe köylerinde Çakır, Omar, Hatab, İşan boy ve

aşiretleri, Korğan ilçesinin Mirabad, Tokuzderek, Taza Korğan, Köne Korğan, Bağbustan, Kamangir, Namazgah, Yeketut, Yekepette köylerinde Çakır, Çekir, Akderi, Gabasakal, Çarşangi, Gorçangi, Omar, Esenmengli ve Mahdum boy ve aşiretleri, Karamkol'un ilçe merkezinde ve Yusuf Mirzayi, Altıbölek Bala, Altıbölek Payan köylerinde Gara, Uludepe ve Çakır boy ve aşiretleri, Devletabad ilçesinin Kureyş, Tahta, Çarşangi, Tophanekala, könebazar köylerinde Akderi ve çakır gibi boy ve aşiretleri yaşamaktadır.

2.5.2. Cevizcan Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı

Merkezi Şibirgan şehri olan bu vilayetin 11 ilçesi vardır. Katılımcılardan derlediğimiz verilere göre Cevizcan'ın Derzab ve Koşteppe ilçeleri hariç diğer tüm ilçelerinde Türkmenler yaşamakta olup bunlardan Karkın ve Hamyab ilçelerinin nüfusunun tamamını ve Akça, Mengecik, Hanaka, Feyzabad, Murdiyan ilçelerinin nüfusunun da çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktadır. 17,21,23,24,26 nolu katılımcıların ifadelerine göre Şibirgan şehrinin Pirmezid, Kuçin, Kette Çöpbaş, Atçapar, İslam, Kureyş, Aid Mahalle, Türkmen Ârık, Şor Ârık, Cıykçı semtlerinde ve Hoca Dukuh ilçe merkezde Aymak köçe ve Surhı semtlerinde ve bu ilçenin Çöpbaş, Saltık, Gızıl Ayak köylerinde Ersarı, Bayat, Gızıl Ayak ve Selduki boyları yaşamaktadır. Akça, Mürdiyan, Mengecik, Faizabad ve Hanakah ilçelerinin Çekiş, Beş Ârık, Şîyrek, Kum Ârık, Yangi Ârık, Haidarabad, Betikut, Cengel Ârık, Arancı, Arancı Gışsa, Hindukuş, Gögeldaş, Saltık, Hanımıye Türkmeniye, Coy Vezir Taze, Coy Vezir Köne, Şişhane Türkmeniye köylerinde Çakır, Çekir, Uludepe, Çarşangi, Gara, Güneş boy ve aşiretleri yaşamaktadırlar. Karkın ve Hamyab ilçelerinin de Dinar, Saray, Şordepe, Handepe, Yekeyüz ve Kûh köylerinde Karkın, Ersarı, Karaca, İşan ve Çakır boy ve aşiretleri bulunmaktadır.

2.5.3. Belh Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı

Afganistan'ın en büyük vilayetlerinden biri ve Merkezi Mezar-i Şerif şehri olan Belh vilayetinin yaklaşık 1 milyon 500 bin nüfusu bulunmaktadır. İdari birim olarak 14 ilçeye bölünmüş olan bu vilayetin Mezar-i Şerif şehrinin çeşitli semtlerinde, Devletabad, Çarbölek, Çarkent, Şordepe, Kelder ve Çimtal ilçelerinde Türkmenler yoğun olarak yaşamaktadırlar. 29, 31,32,35,36,40 nolu katılımcıların belirttiklerine göre Şordepe ilçesinin Coyvekil, Arrıkbâtır, Çöpbaş, Boz Ârık, Zor Ârık, Şor Ârık, İslam, Sarıpette,

Pes Ârık, Dâlı, Hazaratokay köylerinde Çekir, Dâlı, Garaca, Arrıkbatır, Gızılca, Çöpbaş, Omar ve Çakır, Devletabad ilçesinin Çayı, Nakçırabad, Zadiyan, Hayrabad, Hayatan, Tağan Ârık, Dalı Ârık, Gazan Ârık, Niçge, Farhabad, Sadrabad, Dihnev, Karşiyek, Telliye, Kultak köylerinde Ersarı, Olam, Surhı, Dâlı, Gazan, kultak, Omar ve Tağan, Çımtal ilçesinin Bargâh köyünde, Kelder ilçesinin merkezi, Garanki Tukay, Dûzluk, Coyicedit, Garaca, Sarıpette ve Gılgıstı köylerinde Olam, Mukrı, Karkın, Çekir, Gılgıstı, Guvak ve Çakır ve Çarbölek ilçesi'nin Hoca Ruşnayı, Kuryeş, Karışdepe, Şal Ârık, Luççak Ârık, Koka Abad, Rahmet Abad köylerinde Gara, Uludepe ve Güneş boy ve aşiretleri yerleşmişlerdir.

2.5.4. Kunduz Vilayeti Boy ve Aşiretlerin Dağılımı

Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Kunduz vilayeti, ülkenin Tacikistan sınırında yer almakta olup dokuz ilçeden oluşmaktadır. 43,44,47,51,53,54 nolu katılımcıların beyanlarına göre merkez Kunduz şehri, Askalan köyü, İmam Sahip, Kala-i Zal, Deşt-i Erçi, Çardere ve Kelbâd ilçerinde Türkmenler yaşamaktadır. İmam Sahib ilçesinin Gara Göterme, Zerkemer, Akmesit ve Akbay köylerinde Hocambaz, Omar, İşan, Dânacı, Gabasakal, Çarşangi, Şagundi, Garakölli, Çakır, Garaca, Surh, Surhı ve Süleyman boy ve aşiretleri yaşamaktadırlar. Kala-i Zal ilçesinin merkez Akdepe başta olmak üzere Gabırdı Gışlak, Çatrak, Hatab Gışlak, Guk Gışlak, Çalış Gışlak, Hocambazlı, Garaca Gışlak, Dânacı, Surhı, Karn, Çakır Gışlak, Şor Ârık, Uğan Mazar, Çargöl, Yangı Ârık, Tarpızgüzer, Salihabad, Kale (Köne kale), Kuluhdepe, Bağatça, Ortabız, Şağal Şakh, Çage Ârık, Saksaköl, Halkaköl, Üç Köpri, Zulmabad, Kışt Depe köylerinde Türkmenlerin Hocambaz, Hatab, Garaca, Gabırdı, Guk, Çatrak, Dânacı, Çalış, Omar, Çakır, Surh, Surhı, Dörmen, Dâlı, İşan, Olam, Akderi, Sokı, Baylı boy ve aşiretleri yaşamaktadır.

Deşt-i Erçi ilçesinin Mollakuli köyünde Dânacı, Bekevül, Garaca ve Hocambaz, Çardere ilçesinin Aynelmecer, Dağ Ârık, Cumabazar ve Goşdepe köylerinde Surhı, Çalış, Bekevül, İşan, Gazan, Tağan, Gabırdı ve Çekiç boy ve aşiretleri yaşamaktadır. Kelbâd ilçesinde de 30 aile kadar Hocambaz boyu yaşamaktadır.

2.5.5. Herat, Badgis ve Bağlan Vilayetleri

Afganistan'ın batısında yer alan ve hem İran hem Türkmenistan ile sınırını oluşturan Herat vilayeti ülkenin en büyük ticaret merkezlerinden biridir. 57,58,59,60,61 nolu

katılımcıların belirttiklerine göre Afganistan'ın tarihi illerinden biri olan Herat'ın 15 ilçesinden şehir merkezi başta olmak üzere Guryan, Gülran, İncil, Zindecan, Küşk-i Rabatsangi ve Güzere ilçelerinde, Cengun ve Rabatçarha köylerinde Türkmenlerin Teke, Sârik ve Yomut boyları yaşamaktadır. Bir de Şehir merkezinde Türkmenistan'ın Merv ilinden geldikleri bilinen Mövri Türkmenleri bulunmaktadır. Ayrıca Badgis vilayetinin Murgab ilçesine bağlı Marçak köyü Türkmenlerin yaşadığı bir köydür. Marçak büyük bir köy olup Çarhab, Ersarı Oba ve Aşakı Oba gibi küçük birimlere bölünmüştür. Marçak'ta çoğunluğu Sarık ve kalanı Ersarı olmak üzere iki boy yaşamaktadır. Türkmenlerin azınlık olarak yaşadığı bir diğer bölge de Bağlan vilayetinin Dahana-i Gori ilçesine bağlı Çeşme-i Şir bölgesidir. Çeşme-i Şir Mezar-i Şerif – Kabil otoyolunun üzerinde bulunmaktadır. Bu bölgede Türkmenlerin Gabırdı, Esenmengli, Danâcı ve Omar boyları yaşamaktadır.

2.6. Toplumsal Tabakalaşma: Yaşulılar ve Mollaların Toplumdaki Rolü

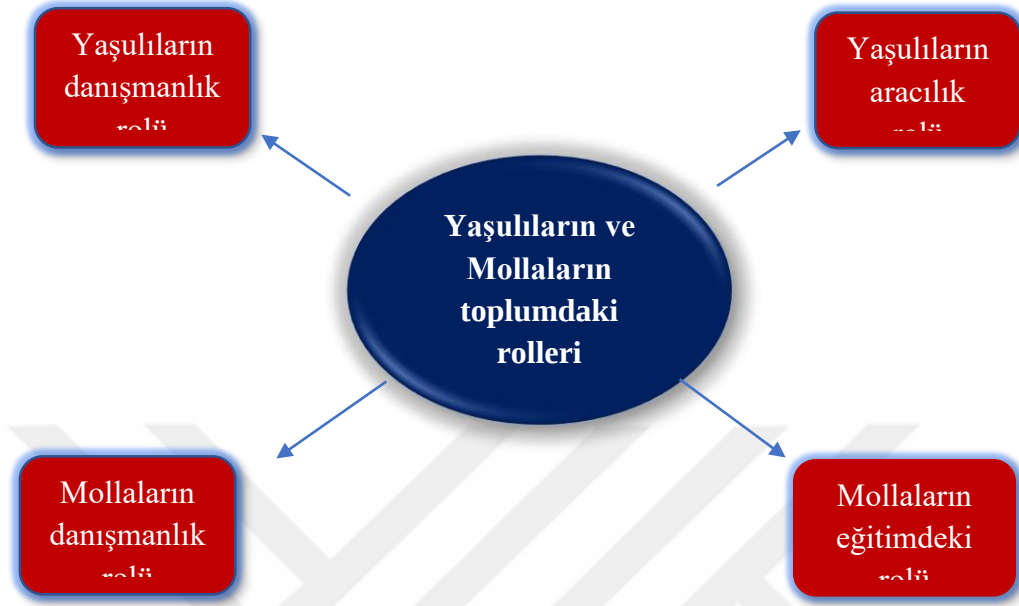
2.6.1. Tabakalaşma

Yeryüzünde, günümüze kadar içinde farklı sınıfları ve tabakaları barındırmayan hiçbir toplum görülmemiştir. Çeşitlilik ve eşitsizlik tüm toplumlarda mevcuttur. Sosyal tabakalaşma, bir toplumun, halkını zenginlik, gelir, ırk, eğitim ve güç gibi faktörlere dayalı olarak sosyoekonomik katmanlara göre sınıflandırması demektir. Farklı toplumlarda açık, kapalı ve kast sistemi gibi tabakalaşma sistemleri bulunmaktadır. Türkmen toplumu açık bir tabakalaşma sistemine sahiptir. Toplumsal hareketlilik kısıtlı değildir ve zümreler arasındaki ayrım esneklik. Bireylerin sosyal konumları eğitim, memurluk, tecrübe, bilgelik, mesleki yetenek, ekonomik başarı gibi faktörler yoluyla değişebilmektedir. Her ne kadar Mollalar “avam”, “havas” diye kendilerini sıradan insanlardan ayırsalar da diğer zümrelerle geçişkenlik içindedirler. Örneğin, sıradan insanların çocukları molla ya da yaşulı olabilirken bir molla çocuğu da sıradan bir insan olabilmektedir. Toplumun tüm bireyleri eşit hukuk sistemine tabidir. Ancak kadınlar konusunda bu eşitlik o kadar kesin değildir. Bir kadının eğitime ulaşım, meslek seçme gibi alanlardaki özgürlüğü çok kısıtlıdır. Türkmenler eskiden olduğu gibi günümüzde de din adamlarına, yaşlı insanlara, karizmaya ve bilgeliğe saygı duymaktadırlar. Dolayısıyla toplumun önde gelenleri olan Yaşulılar (aksakallar) ve Mollaların sosyo-kültürel hayatta önemli bir yerleri bulunmaktadır. Bu yüzden bu iki zümrenin toplumdaki rolleri üzerinde durulmuştur.

“Türkmenlerde eskiden beri önemli toplumsal olaylarda istişare etme geleneği var olmuştur. Oğuzlar işlerini, meclisler kurarak istişare (keneşme) yolu ile hallederlerdi” (Sümer, 1972: 54). Türkmenler önemli toplumsal organizasyonlarda “Yaşulılar” (aksakallar) ve Mollalarla istişare ederek karar alırlar. Bu cümleden düğün ve cenaze merasimi gibi seremoniler düzenlerken de toplumun ileri gelenlerine danışırlar. Türkmenlerde gengeş adı verilen istişare etme geleneği köklü bir geçmişe sahiptir. Afganistan Türkmenleri arasında Yaşulılar ve Mollalar toplumsal konumları açısından çok önemli bir yere sahiptirler. Onların toplumdaki rollerinin aydınlatılması, Afganistan Türkmenlerinin geleneksel yaşam tarzlarının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Yaşulı tabiri, halk arasındaki toplumsal problemlerin çözüme kavuşturulması gibi hususlarda kendilerine müracaat edilen kanaat önderleri ve aşiret büyükleri için kullanılan bir terimdir. Yaşulılar toplumun ileri gelenleri ve saygın kişilerdir. “Oğuzlar, büyüklerine (dini ve siyasî) son derece bağlı ve saygılı insanlar idiler. Boş inançlara inandıkları ve hislerinin de oldukça tesiri altında kaldıkları görülüyor” (Sümer, 1972: 49). Anlaşılan Türkmenlerin arasında, daha onlar Müslüman olmadan öncesine bile dini şahsiyetler ve aksakallar nüfuz sahibi ve etkiliyici kimselerdi. Yaşulılar zümresi aşiret büyükleri, Mollalar, esnaf ve eğitilmiş insanlar gibi tecrübeli ve karizmatik kişilerden oluşur. Yaşululuk babadan oğula geçerken Mollalık eğitim sonucu elde edilip babadan oğula geçmemektedir. Faruk Sümer’in İbn Fadlan’dan aktardığı tespite göre Oğuzların Müslüman olmadan önce de kadıları vardı ve onlar din adamlarına saygı duymaktaydılar. “Bilimsel nitelikleri nedeniyle değil, aksine, sevgi ve sevecenlikle tanınmaları, sahip oldukların inanılan kimi ruhsal ve gizli özelliklerin hayallerle dolu zeyıf kalplerine korku ve dehşet düşürmeleri nedeniyle mollalar, Türkmenler arasında aksakallardan daha saygın ve etkilidirler” (Vambery, 1993: 53). Eskiden Türkmenlerin tek eğitilmiş zümresi olan Mollalar, toplumu ıslah eden ve halka yol gösteren kişiler olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Özellikle Mevleviler halk arasında saygı görür ve hayatın her alanında aktif bir rol oynarlar. “Dindarlığa olan bu derin saygı, Afganların hayatında dinin tüm sosyal yapıya nüfuz eden gerçek bir güç olduğunu gösteriyor” (Wilber, 1962:4). Mollaların toplum üzerindeki etkisi, hemen hemen her çocuğun katıldığı Kur’an Kurslarıyla başlar ve Cuma vaazlarıyla devam eder. Afganistan’da cuma günü haftanın tatil günüdür. Cuma namazına neredeyse herkes katılır. Yine insanlar eksik kalan temel dini bilgilerini fırsat buldukça cami hocalarından öğrenmeye devam ederler.

2.6.2. Yaşulılar ve Mollaların Toplumdaki Roller

Afganistan Türkmenleri arasında Yaşulıların ve Mollaların toplumdaki rolleri nelerdir?

Şekil 2: Yaşulıların ve Mollaların Toplumdaki Roller Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar					
	K 4	K 19	K 24	K 52	K 59	K 61
Yaşulıların danışmanlık rolü	x	x	x			
Yaşulıların aracılık rolü		x		x		
Mollaların danışmanlık rolü	x					x
Mollaların eğitimdeki rolü			x		x	

Tablo 3: Afganistan Türkmenleri Arasında Yaşulıların ve Mollaların Toplumdaki Roller Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.6.2.1. Yaşulılar (Aksakallar)

Afganistan'da geleneksel liderler veya aşiret büyükleri saygı duyulan kişilerdir ve topluluklar onların sözlerini dinlerler. Katılımcı 4: “Geleneksel aşiret ve topluluk yapıları Türkmenlerin siyasi örgütlenmesinde önemli bir rol oynamakta ve kabile liderleri ve

toplumun ileri gelenleri yerel meseleler üzerinde nüfuz sahibidirler”. Katılımcı 19: “Yaşulılar herhangi bir ailede toy (düğün) olursa ya da davet olursa ya da sadaka yemeği verilecekse onlara danışılır, yol gösterirler biraz tecrübeleri olduğu için...”. Bu durum ülke genelinde böyle olmakla birlikte özellikle şehir merkezlerinden uzak ve kırsal bölgelerde daha da önem arz etmektedir. Türkmen Yaşulıları kültürlü, tecrübeli, görgülü ve saygın kişilerdir. Bu kişiler eski gelenekleri bilir ve kavimlerini (aşiretlerini) yönetir ve diğer topluluklara karşı onları temsil ederler. Her biri kendi kavmini yakından tanıyan Yaşulılar hangi boy ve aşiretlerin hangi bölgede yaşadığını, köylerin yaklaşık nüfus sayılarını ve ekonomik durumunu en iyi bilen kişilerdir. Onlar yerel anlaşmazlık ve çatışmalarda geleneksel çözümler üreten kilit isimlerdir.

Yaşulılar adından da anlaşılacağı gibi genelde yaşlı ve tecrübeli insanlar olsalar da yetenekli gençlerden de Yaşululuk yapanlar vardır. Yaşululuk bir taraftan babadan oğula geçerken diğer taraftan babası yaşlı olmayan yetenekli ve karizmatik gençler de Yaşulı olabilmektedirler. Yaşulı olmak için yüksek eğitim almış olmaya gerek yoktur. Geleneksel kültürü, töreyi bilen, kavimleri tanıyan, yerel yöneticilerle arası iyi olan kişiler Yaşulı olabilirler. Muhtarlar da aynı anda birer Yaşulıdırlar. Hayatını Afganistan modern tarihine adanmış Amerikan tarihçi Nancy Dupree’nin de belirttiği gibi çoğu kişinin okuma yazma bilmediği Afganistan’da kültürlü olmanın ölçüsünün iyi okumuş aydın olmakla eş tutulmasına gerek yoktur. Kabul görmüş davranış kurallarına ve görgü kurallarına uyanlara büyük saygı duyulur. Yaşulılar dini ve törensel faaliyetlerde kilit rol oynarlar. Dini törenler, ritüeller ve düğün merasimleri gibi etkinliklere öncülük ederler, onlara danışılmadan hiçbir etkinlik düzenlenmez. Yerel liderler diyebileceğimiz bu kişiler, aile içi anlaşmazlıklardan aşiretler arası anlaşmazlıklara kadar birçok sorunu mahkemeye gitmeden çözerler. Gerektiğinde yerel yöneticilerin üzerinde nüfuzlarını kullanabilecek kadar sosyo-politik bir güce sahiptirler.

Kavimlerini yönlendirebildikleri için yerel yöneticiler her zaman onların yardım ve işbirliğini isterler. Yaşulıların ve Mollaların katılımı olmadan neredeyse hiçbir sorun çözülmez. Katılımcı 24: “Türkmenlerde yaşlı önemli kişidir. Aşiret büyükleri yaşlı olur, halk devlete gitmez onlara gider önce, hatta yetkililer de bazı anlaşmazlıkları onların çözmesini ister”. Yaşulılar genellikle farklı gruplar arasında köprü görevi görür, barış içinde bir arada yaşamanın sürdürülmesine ve etnik gruplar veya aşiretler arasında ortaya çıkabilecek çatışmaların önlenmesine yardımcı olurlar. Hatta yerel yöneticiler bile

anlaşmazlıkların çözümü için Yaşuluları çağırıp istişare ederler. Yerel yöneticiler ve mühalifleri (Taliban gibi) arasında bile arabuluculuk yaparlar. Katılımcı 19: “Yaşulılar sorun olursa barıştırırılar, insanlar onlara müracaat eder. Taliban ile devlet arasında da onlar arabuluculuk ettiler, onlara her şeyde danışırılar”. Yaşulılar bir anlamda kültürel normların ve geleneklerin koruyucusudurlar. Türkmen kültürünün ve kimliğinin korunmasını sağlayacak geleneklerin, değerlerin, hikayelerin ve bilginin genç nesillere aktarılmasına rehberlik ederler. Yaşulılar ailelerinin ve aşiretlerinin onurunu korumakla sorumludurlar. Topluluğun itibarını veya onurunu tehdit eden anlaşmazlıkları veya çatışmaları çözmek için harekete geçerler. Katılımcı 4: “ Sorun çözmede, felan yaşulı var diyorlar, zenginler yaşulı oluyor. Adli bir durum olduğunda mesela bir hırsızlık olayı olursa öncelikle baylar (zenginler) ya da yaşulılar orada hakimlik yapıyor”. Katılımcı 4’ün anlattığı gibi onlar genellikle kendi toplulukları içindeki anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk ve hakem rolü oynarlar. Bilgelikleri ve tecrübeleri nedeniyle saygı görürler ve kararları genellikle topluluk üyeleri tarafından kabul edilir. Aynı şekilde topluluğu etkileyen konularda tavsiyelerde bulunmak ve kararlar almak için Şura olarak bilinen konseyler oluştururlar. Bu konseyler geleneksel olarak toplulukları ilgilendiren konularda karar alırlar. Yaşulılar bireylere ve gruplara rehberlik ve danışmanlık sağlayarak çatışmaları önlemeye çalışırlar. Onların varlığı ve nüfuzu anlaşmazlıkların şiddete dönüşmesini engeller. Çatışmalara aracılık ve uyumu teşvik ederek sosyal uyum ve birliğin korunmasına yardımcı olurlar. Yaşulıların Türkmen kültüründeki yeri hala önemini koruyor ve onların rehberliği ve liderliği halk tarafından değer görmeye devam ediyor.

2.6.2.2. Mollalar

Molla terimi Türkmenlerin arasında genel olarak din eğitimi almış ve dini görevler üstlenen kişilerin tümünü kapsamakla birlikte özel anlamda eğitim düzeyi Mevleviden (din alimleri) daha az olan ve Kur’an Kursu hocalığı ve imamlık gibi meslekleri yerine getiren kişiler için kullanılır. Katılımcı: 65 “İmamlar camilerde ders verirler çocuklara, her camide bir Kur’an Kursu vardır. çocuklar küçüklükten onların yanına verilir”. Ancak mevlevi tabiri medresede yüksek eğitim almış olup genelde o medreselerde ders vermeye devam eden din alimlerine verilen bir ünvandır. Mevlevilik derecesine kadar eğitimi devam ettiremeyip yarıda bırakanlara da yine Molla denir. Bu Mollalar, imamlık ve Kur’an Kursu hocalığı yapabilirler. Bununla beraber molla terimi hem mevlevileri

(ulema) hem mollaları (imamlar ve yarı eğitimliler), talebeleri, kârları (hafızlar) ve halifeleri (sufiler) kapsayan bir şemsiye terimdir. Bunlardan her biri namaz kıldırmak, müezzinlik, çeşitli merasimlerde Kur'an okumak, nikah kıymak, camilerde Kur'an Kursu hocalığı yapmak, miras paylaşımını yapmak, mevlid okumak, okuyup üflemek ve muska yazmak gibi görevler üstlenirler. Mollaların görev ve fonksiyonları yalnız din hizmetleriyle sınırlı olmayıp toplumda çeşitli görevler üstlenmektedirler. Katılımcı 61: "Mollalar Afganistan Türkmenleri arasında hem yaşulıdır hem molladır. Toplumun önde gelenidir onlar, dini anlatır, ahlakı anlatır ve halka yol gösterirler". Mollalar kapalı bir sosyal grup olmayıp toplumun diğer zümreleriyle aktif bir ilişki içindedirler. Eş seçiminde ya da diğer kesimlerle kız alıp vermede kendilerini kısıtlamamaktadırlar. Mollaların (Mevleviler, imamlar ve hafızlık hocaları) resmi maaşları yoktur. İmamların maaşlarını halk kendi aralarında toplayıp verirler. Devletten maaş alan cami imamı şehir merkezlerinde varsa da kırsal kesimde nadiren bulunur.

2.6.2.3. Mevlevi

Mevleviler, Mollaların en üst sınıfıdır. Medreselerde ders verirler ve medresenin yönetimi de onların elindedir. Medrese eğitimini sonuna kadar sürdürüp icazet alanlar Mevlevi olurlar. Mevlevi olan birisi kendi başına medrese açıp eğitim vermeye başlayabilir. Katılımcı 24: "Mevleviler en büyük mollalardır. Medreselerde ders verirler, vaaz verirler, insanlara yol gösterirler". Medreselerde Arapça, Kelam, Tefsir, İslam hukuku ve Mantık gibi dersler Mevleviler tarafından verilir. Afganistan'da dini medreseler resmi olmadığı için giderleri için halktan bağış toplarlar. Mevleviler, Yaşulıların başında gelirler ve toplumdaki birçok anlaşmazlık onların aracılığı ile çözülür. Katılımcı 4: "Mollalar var biraz dini sorun olduğunda ya da ailevi sorun olduğunda onlar çözüyor bizim toplumumuzda". Mollalar siyasi faaliyetlerde bulunmakta, devlet memuru ve milletvekili olabilmektedirler. Cuma namazı öncesi ve toplantılarda vaaz verirler. Türkmenlerde aileye, aşirete, Yaşulıya ve Mollaya bağlılık önemli bir yer tutmaktadır. Bölgede sınıf dayanışması ve sendikacılık gibi örgütsel faaliyetler gelişmemiştir ve sınıfsal bağlardan daha ziyade aşiret bağları belirleyicidir. Örneğin, seçimlerde adaylar çoğu zaman boy ve aşiretlerce berirlenmekte ve büyük aşiretlerin adayları kazanmaktadır.

2.6.2.4. Kâri

Arapçada “okuyan, okuyucu” anlamına gelen kâri kelimesi, Türkmenlerin arasında Kur’an’ı baştan sona ezberleyen tam hafız anlamında kullanılmaktadır. Afganistan Türkmenleri arasında görme engelli çocukları hafızlık için medreseye verirler. Bu yüzden görme engellilere de genelleme yaparak kâri denilmektedir. Kârilar, Kur’an-ı kerimi tecvit kurallarına göre okurlar. Medreselerde hafızlık dersleri Kârıbaşı denilen hafız hocalar tarafından verilir. Toplumda Kârıbaşılık statüsü Mevlevi’den sonra gelir. Kârilar, toplantıların açılışında, taziye merasimlerinde Kur’an-ı Kerim’den ayetler okurlar. Kârilar imamlık da yapar ve Ramazan’da hatimle teravîh namazı kıldırırlar.

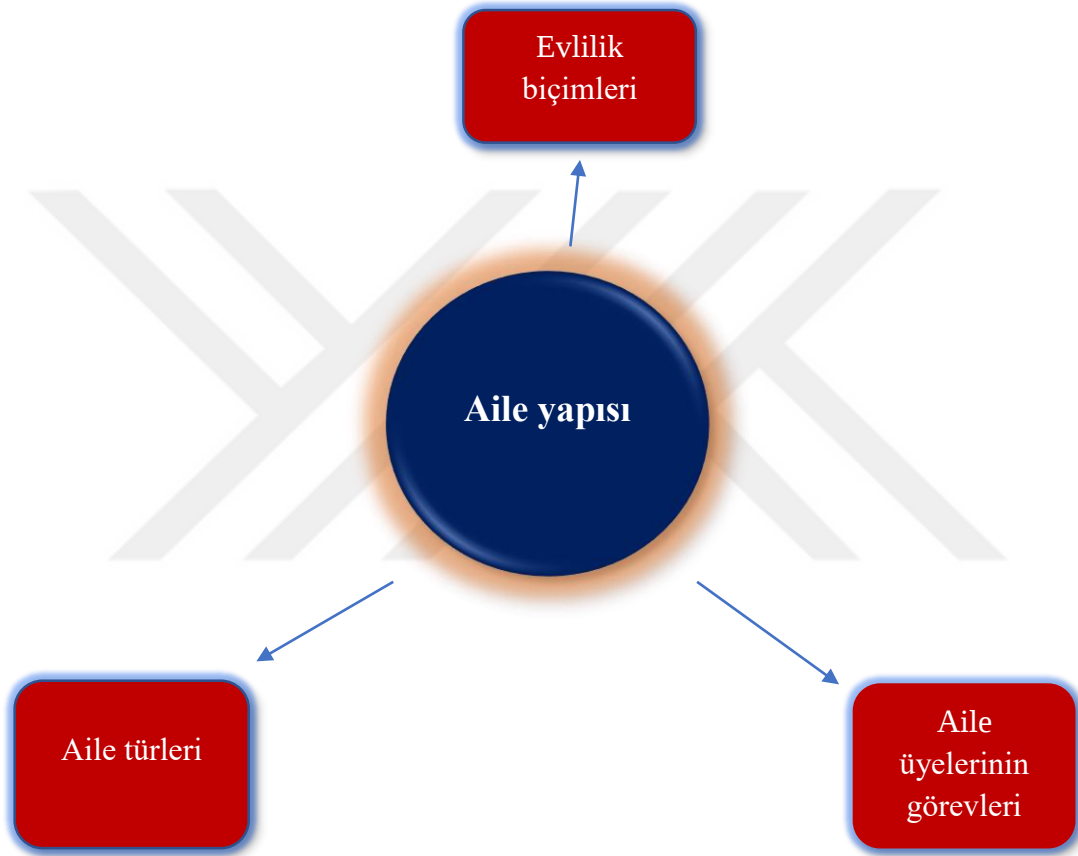
2.6.2.5. Halife

Afganistan Türkmenleri arasında yerel Tasavvuf büyüklerine Halife denir. Halife, tasavvuf ehli olup diğer Mollalara nispetle toplumdan uzak kendi başına bir inziva hayatı yaşar. “Şeyhi adına irşad eden kişi demek olan halîfe, müridlerine yol gösteren yerel tarikat büyüğüdür. Tarikatlar döneminde şeyhin, kendi adına müridleri terbiye ve irşad etme yetkisi verdiği mensuplarına da halife denilmiştir” (Uludağ, 1997: 229). Tasavvufun hedefi, sıradan insan mertebesinde kâmil insan mertebesine yolculuk ve nihayet hakikatle ulaşmaktır, bu da ancak nefsin terbiye edilmesiyle ve insanı Allah’tan uzaklaştıran tüm engellerden kurtulmak ile mümkün olur. Bu bağlamda Halifeler, müritlerini hakikate yönlendirme konusunda irşad rolünü yerine getirmektedirler. Müridler cuma günleri Halfelerinin yanlarına gidip Cuma namazını beraber kılar ve sonrasında özel dersler alırlar. Halifeler, cenaze merasimi gibi dini ritüellere katılsa da düğün gibi etkinliklere fazla katılmazlar. Halifelerin her birinin bir önceki nesle ve en sonunda Hz. Ali’ye ve Hz. Peygamber’ bağlanan bir zinciri vardır ve bu şekilde bu silsile farklı nesiller arasında akar. Mollalar zümresinde sosyal hareketlilik tamamen açıktır. Zeki, yetenekli ve çalışkan bir öğrencinin yüksek prestijli bir Molla olmasında hiçbir engel yoktur. Halbuki tasavvufta bu böyle değildir. Hangi aileden geldiğiniz önemlidir. Halife olabilmek için halife çocuğu ya da onun soyundan biri olmanız gerekir. Türkmenlerin arasında, Halife, dini eğitimi az da olsa atalarının manevi gücü sayesinde maneviyatı yüksek bir kişi olarak kabul edilmekte ve saygı görmektedir. Halife diğer din adamlara göre daha münzevi bir hayat yaşar.

2.7. Afganistan Türkmenlerinin Aile Yapısı

Afganistan Türkmenlerinin aile yapısı nasıldır?

Aile, etnik grupların kimliğinin korunması açısından hayati bir kurumdur. Kültürel bilginin aktarılması, değerlerin aşılması ve etnik topluluk içinde aidiyet duygusunun geliştirilmesi için birincil araç olarak hizmet eder. Aile yapılarının dayanıklılığı zaman içinde etnik kimliklerin dayanıklılığına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Şekil 3: Aile Yapısı Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar		
	K 5	K 8	K 31
Aile türleri			x
Evlilik biçimleri	x	x	
Aile üyelerinin görevleri		x	x

Tablo 4: Afganistan Türkmenlerinin Aile Yapısı Nasıldır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.7.1. Evlilik

Afganistan Türkmenleri arasında evlilikler görücü usulü yapılmakta olup akraba evlilikleri yaygındır. Katılımcı 8:

“Evvela nişanlanmada iki tarafın şeyi yok, vekil (çöpçatan) aracılığıyla nişanlanıyorlar. O da daha çok teyze kızı, amca kızı gibi yakınlarıyla oluyor. Nişanlanmadan sonra mesela kız evinden alınıp getiriliyor akşama kadar erkek (damat) ile arasında nikah yok yani, bu mesela bana absürt geliyor hala bu uygulamalar”.

Evlilikler imam nikahı ile ve mümkün olan en genç yaşta yapılmaya çalışılmaktadır. Aileler, uygulanmakta olan ağır başlık parasını biriktirememe ve gençlerin “ahlakı bozulur” endişesi nedeniyle çocuklarını bir an önce evlendirmeye çalışmaktadırlar. Türkmenlerin arasında ‘galıng’ (kalın) denilen başlık parası uygulaması eskiden beri var olagelmıştır. Faruk Sümer’e (1972: 47) göre Oğuzlarda müsluman olmadan önce bile başlık parası ödeme geleneği vardı. Evlenme geleneğinde kalın veya başlık verme usulu yaygındı. Ancak günümüzde özellikle Türkmenlerin arasında uygulanmakta olan ağır başlık parası gençlerin evlenmelerinin önündeki en büyük engellerden biridir. Katılımcı 8: “... özellikle mehriye yerine başlık parası kalın alınması mehri karşıldığını düşünmüyorum bu paranın, çünkü kıza sorulmuyor şu kadar alınacak diye. çok fazla para istiyorlar başlık parası diye”. Katılımcımızın da belirttiği gibi bazı bölgelerde yirmi bin doları bulan başlık parası uygulaması gençlerin evlenememeleri, kızların evde kalması, parası olan erkeklerin iki hatta üç eş edinmesi, yaşlı zenginlerin genç kızlarla evlenmesi,

mübadele (berdel) evliliği gibi sorunlara yol açmaktadır. Bahsi geçen problemler ve evde kalma kaygısına çocuklarının ahlakları bozulur endişesi de eklenince aileler çocuklarını bir an evvel evlendirme eğilimindedirler. Bu durum gençlerin eğitimlerinin yarıda kalmasına ve çocuk evliliklerine neden olabilmektedir.

Gelin adayını genelde anneler bulur ve ailenin onayına sunar. Gelin adayı bulunup her iki aile tarafından da kabul edildikten sonra babalar tarafından başlık parası miktarı belirlenir. Katılımcı 5: “Türkmenler aile konusunda çok hassa olmuşlar, diğer halklara (etnik gruplara) karşı mesela Peştun, Tacik diyelim onlardan ne kız almışlar ne de kız vermişler, hatta yakın kardeşlerimiz olan Özbekler’e bile kız vermiyorlar. Vermek isteseler de o kişinin yakınları, akrabaları tartışmaya giriyor.” Katılımcı 5’in ifadelerinde yer aldığı gibi Türkmenler, çocuklarını kendi aralarında (endogami) evlendirirler ve onların diğer etnik gruplara kız verdikleri çok az görülmüştür. “Etnik gruplarda genellikle, grubun fertlerinin dışarıdan evlenmelerini yasaklayan ya da hoş bakmayan grup içi (endogami) tipi bir evlilik geleneği yaygındır. Bu evlenme geleneği, etnik gruplar arası sınırların ortadan kalkmasına ve asimilasyona engel olarak görülmektedir” (Şan ve Haşlak, 2012: 40). Şan ve Halak’ın etnik gruplarla ilgili yapmış olduğu bu tespiti Türkmenlerin evlilik gelenekleri de teyit etmektedir. Bu durumu 1974’te yayınlanan çalışmasında Slobin de vurgulamaktadır. “Türkmenler etnik karışımlar yapmazlar. Onlar, (bu konuda) komşularından hatta Özbekler gibi Türk kardeşlerinden bile uzak durma eğilimindedirler” (Slobin, 1974: 13). Türkmenlerin grup dışı evlilik (egzogami) yapmamaları tutumu günümüzde de aynı şekilde devam etmekte olup bu gelenek onların etno-kültürel kimliklerini korumalarında etkili olan faktörlerden birini oluşturmaktadır.

Afganistan Türkmenleri arasında boşanma hoş görülmemektedir. Katılımcı 5: “... mesela burada boşanma kolay kolay gerçekleşmez, boşanma namussuzluk gibi karşılanıyor”. Bu yüzden toplumda boşanma oranı çok düşüktür. Aslında bu durumun İran Türkmenleri arasında da benzer şekilde olduğunu görmekteyiz. İran’da yaşayan Yomut Türkmenlerini inceleyen William Irons’un şu tespiti bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. “Türkmenler boşanmaya izin vermediklerini iddia ediyorlar. Bazıları, bunun dinden ziyade Türk geleneğinin bir meselesi olduğunun farkında olacak kadar kendi dinlerinin ilkelerinin bilincindedir” (Irons, 1975: 142). Kadın boşandıktan sonra bile o ailenin “namusu” sayılmakta ve onun başkasıyla evlenmesi istenmemektedir. Bu yüzden eşi ölen kadınların

kocasının yakınlarından biriyle evlenmesi geleneği hala mevcuttur. Afganistan'ın hiçbir yerinde olmadığı gibi Türkmenlerin arasında da drahoma⁶ evliliği yoktur.

2.7.2. Aile

Çok eskilerden beri ataerkilliğin yaygın olduğu Afganistan'da yaşayan Türkmenler de ataerkil bir toplum yapısına sahiptir. "Afganistan, savaştan önce bile oldukça ataerkil bir toplumdur" (Pourzand, 1999: 73). Ailenin büyüğü en yaşlı erkek yani babadır. Her ne kadar, son zamanlarda, özellikle kentlerde geniş aile yerini çekirdek ailelere bırakmakta olsa da Afganistan Türkmenleri arasında hala geleneksel aile türü en önemli kurum olarak yerini muhafaza etmektedir. Katılımcı 31: "... bir de dede otoritesi oluyor ailede, mesela bir ailede 6 çocuğu varsa hepsi de evlense ve çoluk çocuğa karışsa yine aynı evde yaşamaya devam devam ediyorlar. Evden ayrılmanın ayıp olduğunu düşünüyorlar dede ölene kadar." Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Türkmen ailesi genelde anne, baba, çocuklar, evli oğlanlar ve torunları da kapsayan çok çocuklu geniş aile tipidir. Ailelerin doğum kontrolü gibi bir kaygılarının olmadığı gibi çocuk yapma konusunda da bir sınırları yoktur. Türkmenlerin arasında çekirdek aileye çok nadir rastlanır.

Türkmenler ailesine düşkün ve akraba bağları çok güçlü olan bir miledir. Onların ailelerine, aşiretlerine ve dinlerine karşı en ufak bir saygısızlığa tahammülleri yoktur. "Namus, sosyal statünün dayandığı kayadır ve aile, Afgan toplumundaki en önemli kurumdur" (Dupree, 2002: 978). Muhtemelen eşit güçte olan bir diğer etken de aile onuru ve saygınlıktır. "Birinin ailesini küçük düşürmek en ağır suçlardan biridir" (Wilber,1962:4). Dupree ve Wilber'in Afganistan toplumu için yaptığı bu tespitler Türkmenler için de geçerlidir. Türkmenler aile büyüklerine karşı derin bir saygı duyar ve önemli konularda onlara istişare etmeden karar vermezler. Çiftler evlendikten sonra da baba evinde yaşamaya devam ederler. Ailede iki üç oğlan evlendiye bile baba yaşadıkça geniş aile parçalanmaz ve baba hayattakyken aileden ayrılmak hoş karşılanmaz.

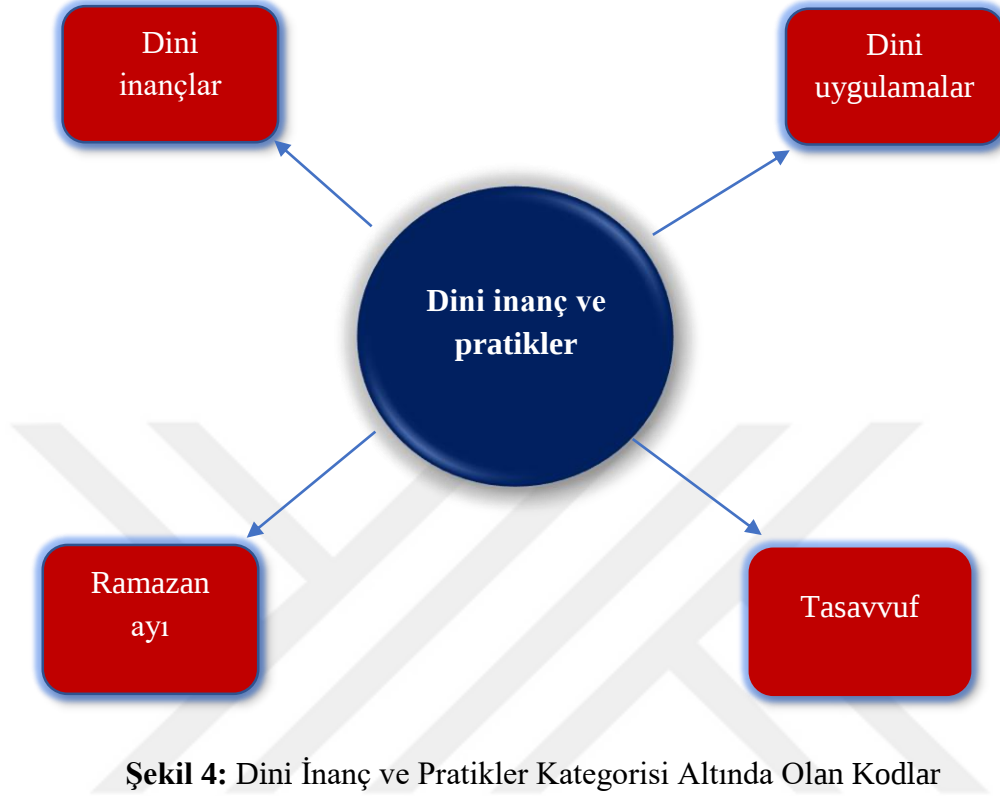
Kadınlar genel olarak ev hanımıdır. Ailede kadınların çocuk yetiştirmenin yanında ev işleri, yemek yapma, ekmek pişirme, halı dokuma, dikiş-nakış işleri gibi önemli görevleri bulunmaktadır. Katılımcı 8: "Babanın otoritesinde aile, baba eve ekmek getiriyor, nafakayı karşılıyor, anne ev işlerine bakıyor, ev hanımlığı yapıyor". Türkmen kadını,

⁶ Kız tarafının, oğlan için ailesine para, mücevherat gibi şeyleri verdiği evlilik biçimi

eskilerden beri ailede etkin bir rol almış ve birçok işi üstlenmiştir. “Hayvanların sütünü sağan, ev işleri gören, çöle özgü sanatları yapan, yani kilim ve halı dokuyanlar hep kadınlardır” (Vambéry, 1993: 57). Ailede yetişkin erkekler elbiselerini terziye diktirirken kadınlar kendi elbiselerini ve çocukların elbiselerini evde dikerler. Kadınların ürettiği el dokuma halının aile ekonomisine önemli katkısı bulunmaktadır. Ailede aktif rol alan Türkmen kadını dayanıklı, kanaatkâr, vefalı ve çalışkandır. Adeta hayatını ailesi ve çocuklarına adanmış olan Türkmen kadınları bir taraftan çocuk yetiştirirken diğer taraftan hem halı dokur hem ev işlerini yapar. Ailenin ağır iş yükünü kabullenmiş olan Türkmen kadını hiçbir zaman durumdan şikâyet etmez. Kız çocuklar ev işlerinde annelerine yardım ederler. Kızlar bir taraftan annelerine yardım ederken diğer taraftan da bir anne adayı olarak ev işlerini öğrenirler. Erkekler ev yapmak, ailenin geçimini sağlamak, hayvanlara bakmak, Pazar alışverişi yapmak gibi görevleri üstlenirler. Katılımcı 31: “Aile üyeleri Türkmenlerin erkek çocuklar babaya yardım eder, eve su getirir, hayvanlara bakar, okula gider, kızlar çocuklarla ilgilenir, büyünce halı dokur, yemek yapmayı annenin yanında öğrenir”. Erkek çocuklar da babaların işlerine yardım ederler. Türkmen kadınlar etno-kültürel kimliğin korunmasında erkeklere nispetle daha etkin bir rol oynamışlardır. Türkmen kızları ve kadınları saçlarını örterler ve başlarına yalılık dedikleri çeşitli renklerde eşarplar örterler. Türkmen kadınları topuklarına kadar uzanan uzun elbiseler giyer ve fazla çarşı pazara çıkmazlar. Diğer etnik gruplarla etkileşimleri sınırlı olan kadınların geleneksel ailenin ve Türkmen kültürünün yaşatılmasında etkin bir rol oynadığı görülmektedir.

2.8. Dini İnanç Ve Pratikler

Afganistan Türkmenlerinin dini inanç ve pratikleri nasıldır?

Şekil 4: Dini İnanç ve Pratikler Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar				
	K 3	K 8	K 10	K 15	K 35
Dini inançlar		x			x
Dini uygulamalar	x		x		
Ramazan ayı				x	
Tasavvuf					x

Tablo 5: Afganistan Türkmenlerinin Dini İnanç ve Pratikleri Nasıldır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Din çoğu zaman kültürel kimlikle iç içedir. Nesiller boyunca aktarılan gelenekleri, ritüelleri ve gelenekleri şekillendirerek bir topluluk içinde süreklilik ve kimlik duygusuna

katkıda bulunur. Dini cemaatler bir topluluk ve aidiyet duygusu sağlar. Dolayısıyla din, sosyal hayatın önemli bir boyutudur ve toplumu etkileyerek insanların eylemlerini ve birbirleriyle ilişkilerini şekillendirir. Afganistan’da İslam, halkın yaşamında etkili bir rol oynamaktadır. Afganistan 2004 Anayasasında devletin adı Afganistan İslam Cumhuriyeti ve dini İslam olarak belirtilmiştir. “Din, hiç tartışmasız Afgan halkının zihninde, hayati bir role sahiptir” (Wilber,1962:4). Nüfusunun yaklaşık yüzde 99’u Müslüman olan Afganistan’da yaşayan Türkmenler Hanefi mezhebi mensubudurlar. Katılımcı 8: “Afganistan Türkmenleri amelde hanefi akidede Matüridirler. Abdest alırken, namaz kılarken hanefi fıkına göre amel ederler”. Afganistan Türkmenlerinin sosyal hayatlarında ve kültürlerinin şekillenmesinde dinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Dinin Türkmenlerin kültürel mirasında tarihi ve derin kökleri vardır ve İslam toplumun kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkmenlerin çok eski zamanlardan beri kavmi dinlerinin olduğu ve Tanrı inancına sahip oldukları belirtilirken onların Şamanizm izlerini taşıdığı da anlatılmaktadır. “X. yüzyıl başlarında Oğuzlar, Uygurlar müstesna olmak üzere, diğer Türk elleri gibi kendi kavmi dinî inanışlarını devam ettiriyorlardı. İslam, âleminde Türkler’in Allah fikrine sahip oldukları ve bunu Tanrı adıyla ifade ettikleri biliniyordu” (Sümer, 1972: 44). Türk kavimleri arasında İslamiyeti ilk kabul eden Türkmenler olmuştur. Türkmenlerin dini inanç ve uygulamalarında eski geleneksel kültürlerinin etkisi bulunmaktadır. Türkmen kültürüne özgü önemli bir özellik, Orta Asya’nın karmaşık etnik ve tarihi süreçleriyle bağlantılı olan senkretik doğasıdır. Örneğin, Türkmenlerin inançları üzerine yapılan etnografik çalışmalar, İslam öncesi ve sonrası bileşenlerin benzersiz birleşiminde güçlü bir senkretizm olduğunu gösteren kanıtlar sunmaktadır. Bu aynı zamanda yedinci yüzyıldan itibaren yaygın Müslüman etkisine rağmen orijinal yerli geleneğin birçok özelliğini koruyan Türkmen kültürünün diğer birçok alanı için de geçerlidir (Demidov 1969, akt. Zeranska-Kominek, 1990: 92). Türkmenlerin dini hayatlarında da toplumsal ve geleneksel aile değerlerine önem verilmektedir.

Türkmenlerin dini yaşamı, sözlü kültüre dayanan bir halk dindarlığı biçimindedir. Dini yaşam, sosyal yaşamla iç içedir. Genelde kırsal alanlarda yaşamakta olan bu halkın geleneksel inanç sistemleri ve dini ritüelleri gündelik hayatlarında derin bir etkiye sahiptir. Katılımcı 35: “Akidede Matüridi diyoruz ama kabirleri ziyaret gibi, kuyuları, taşları, evliyaı kutsamak gibi ya da belli bir gün olsun acayip inançlar var bunların

Matüridilik ile ilgili olduğunu sanmıyorum”. Türkmenlerin sosyal yaşamında dinin tesiri bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Dini yaşamın tezahürleri daha çok halk dindarlığı formundadır. Bu dindarlık formu; namaz kılmak, Kur’an okumak, türbeleri ziyaret etmek ve adak adamak ve mübarek dini gün ve geceleri kutlamak ve dini ritüellere katılmak gibi daha çok pratikte uyguladıkları bir dindarlık tarzındadır. Din adamlarının batıl, hurafe veya bidat diye niteledikleri dini gelenekler uygulanmaya devam edilmekte ve pratik bir dini yaşam sürdürülmektedir. “İslam dininin 800 yıldan beri bu halk arasında gelenek denilen eski alışkanlıkları yok edemediğine, din bilginlerinin öğütlerine karşın, dinin yasakladığı birçok adetlerin geçerliliğini bugüne kadar sürdürdüğüne dikkat edilemelidir” (Vambéry, 1863: 52). Bu uygulamaların en önemlileri dini ritüellerdir. Türkmenler her yıl önemli dini ritüeller düzenlerler ve bu da dini uygulamaların onlar için büyük önem taşıdığını gösterir. Katılımcı 10: “Dini bayramlar Türkmenler için mutluluk günleridir, yeni elbise giyer, çocuklara harçlık verirler ve bayramlaşırlar. Kurban bayramında hayvanlar kesilir, et çok olur”. Ritüeller bir halkın, belirli eylem ve davranışlar şeklinde ortaya çıkan, düşünce ve inançlarının somutlaşmış halidir. Dini ritüellerin birçok işlevi vardır. “Ritüeller, her şeyden önce, sosyal bütünleşmenin önemli bileşenlerindendir. Temel karakterleri itibariyle kolektif bir nitelik taşıyan ritüeller grubu bir arada tutmakta, dayanışmayı artırmakta, topluluğun kolektif şuurunu güçlendirmektedir” (Karaman, 2010: 232). Ritüellerin yaşatılması, bilgi ve geleneklerin aktarılmasına yönelik bir araç ve diğer insanlarla ilişkiler kurulmasında önemli bir etkidir. Bu ritüellerin tespit edilmesi Türkmenlerin sosyo-kültürel kimliklerini belirlemek açısından önem arz etmektedir.

Türkmenlerin yaşamları ve uygulamaları temel İslami inanç ve uygulamalar üzerine şekillenmiştir. Afganistan Türkmenler beş vakit namazlarını mümkün oldukça camide kılmaya çalışırlar. Katılımcı 3: “Afganistan Türkmenleri dindardır, birçok yere göre daha iyidir. Beş vakit namazlarını kılar bir ay oruçlarını tutarlar. Yurtdışında bunlar zayıf...”. Özellikle ikindi ve akşam namazlarında camiler dolup taşar. Cuma namazlarına ise hemen hemen herkes gider. Cami bir ibadet yeri olmakla beraber bir sosyal kaynaşma yeri olarak da hizmet verir. Afganistan’ın her yerinde olduğu gibi Türkmen kadınlar da camiye gitmezler ve beş vakit namazlarını evde kılarlar. Özellikle kırsalda kadınlar işleri olmadıkça evlerinden dışarı çıkmazlar. Sosyal etkinlik olarak kadınların en çok katıldıkları ritüeller ise düğünler, taziye merasimleri ve türbe ziyaretleridir.

Afganistan'daki Türkmen halkının dini yaşamı da onların zengin kültürel ve tarihi miraslarından etkilenmiştir. Bu kültürel etkiler dini uygulamalarda ve ritüellerde kendini gösterebilmektedir.

2.8.1. Ramazan Ayı

Ramazan tüm Müslümanlar için önemli ve kutsal bir aydır. Afganistan Türkmenleri de Ramazan'ı dini özveri ve kültürel etkinliklere katılarak kutlamaktadırlar. Kutsal Ramazan ayını oruç tutarak ve dualar ederek geçirmeye çalışırlar. Ramazan, Müslümanların kendi üzerine düşünme, günahları için bağışlanma dileme ve manevi gelişme için çaba gösterme zamanıdır. Türkmenler bu mübarek ayda Allah'a yakın ve daha iyi bireyler olmaya çalışırlar. Katılımcı 15: “Türkmenler ramazan ayında çok ibadet ederler. Camiye gider, teravih namazı kılar, iftar yemeği verirler. Sahurda en güzel yemekler yenir ”. Ramazan ayında Kur'an okunur, teravih namazı kılınır ve ibadetler artırılmaya çalışılır. Teravih namazı her camide en az bir kere hatimle kılınır. Hatimle kılınan teravih namazında hafızlar Kur'an-ı Kerim'i 4-5 gecede baştan sona okurlar. Bu kutsal ayda ihtiyaç sahiplerine yardıma önem verilir. Türkmenler hem zekât bağışı gibi zorunlu hem de sadaka gibi gönüllü hayır işlerini daha çok bu ayda yaparlar. İhtiyaç sahiplerine ikramda bulunur ve iftar ziyafetleri düzenlerler. Geleneksel Türkmen iftarlarında hafif yemekler yenir. Sahurda ise ana yemekler tüketilir. Türkmenler, çalışabilmek ya da gün boyu ayakta kalabilmeleri için ihtiyaç duydukları enerjiyi sağlayan sahur yemeğine özel önem atfederler. Sahurda Türkmenlerin meşhur ana yemeği olan pilav yenir. İftardaysa hafif yemekler yenir. Bu yemekler geleneksel yiyecekleri içerir ve aileyle, bazen de daha geniş bir toplulukla paylaşılır. Türkmenler iftarda camiye yemek götürmezler. Oruçlu kişileri evlerine davet ederek iftar yemeği verirler. Ramazan'ın ilk iki akşamı çocuklar 5-10 kişilik gruplar halinde evleri kapı kapı dolaşıp maniler okuyarak Ya Ramazan diye seslenirler. Ev sahipleri de çocuklara şeker, kurabiye ve para verirler. Ramazan ayının son haftası ise camilerde itikafa girilir. Her kavimden birkaç kişi ya da en az bir kişi Ramazan ayının son 3 günü veya en azından Kadir gecesini olarak kabul edilen 27'si gecesini camide itikafa girer ve bayram namazı kılınana kadar camiden çıkmaz. Bu mübarek ayın son günlerini ibadetle geçirmek için Allah'ın evinde namaz ve dua ile meşgul olurlar.

2.8.2. Tasavvuf

Türkmenlerin sosyal hayatında dinin tasavvufi, mistik, büyüsel ve törensel yönleri daha çok göze çarpmaktadır. Tasavvufun ve yerel tasavvuf büyükleri olan halifelerin Türkmenlerin gönlünde önemli bir yeri vardır. Pek çok Türkmen, kişisel manevi gelişimi ve Allah'a yakınlığı vurgulayan yerel tarikatlara bağlanır ve onları takip ederler. Katılımcı 35: “Afganistan Türkmenleri Nakşibendi tarikatı mensubudurlar, 50-55 yaşlarından sonra halifalara sufi (mürid) olunur ve tövbe ederler”. Zikir ve tasavvuf toplantıları gibi ritüeller Türkmenler için dini yaşamın önemli bir parçasıdır. Maneviyatı yüksek zatların türbelerini ziyaret etmek, muskacılık, kurban kesme ve adaklarını tasavvuf büyüklerine vermek gibi uygulamalar bunu göstermektedir. Türkmenlerin arasında Nakşibendiyye tarikatı yaygındır.

Türkmenlerin gündelik yaşamları, din ve tasavvufla iç içe geçmiş ve özdeşleşmiştir. Tasavvuf, özellikle geleneksel dini adetleri yaşattığı ve yeni dini gelişmelere kapalı olduğu için yerel inanç ve uygulamaların korunmasında etkili olmaktadır. Tasavvufi gelenek Türkmenlerin dini hayatlarının ve sosyo-kültürel kimliklerinin oluşmasında önemli rol oynamış ve kültürel yapının korunmasına ve devam ettirilmesine katkıda bulunmuştur. Türkmenler Nakşibendilik tarikatı mensubudurlar. Büyük Türkmen şairi Mahdumkulu'nun Türkmenlerin gönüllerinde yer bulan şiirleri de Tasavvufun Türkmenlerin arasında canlı kalmasında önemli rol oynamıştır. “Hemen hemen bütün şiirlerinin iskeletini din ve tasavvuf meydana getirmektedir. Mahdumkulu bir tarikat ehlidir, bir Nakşibendi dervişidir” (Türkmen, 1996: 12). Sufi şairin birçok tasavvufi şiiri vardır ve bu şiirler Türkmen halkı arasında ebzere bilinmektedir.

2.9. Kültürün Önemli Bir Bileşeni Olarak Dil

Afganistan Türkmenleri etno-kültürel kimliklerinin önemli bir unsuru olan dillerini korumak için neler yapmışlardır?

Şekil 5: Dilin Korunması İçin Yapılan Çabalar Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar						
	K 2	K 5	K 18	K 20	K 25	K 30	K 34
Mahdumkulu'nun şiirleri	x					x	
Köylerde yaşam		x			x		
Basın yayın	x						x
Türkmençe'nin resmileştirilmesi				x			
Türkmençe'nin okul müfredatına girmesi			x				
Türkmençe Alfabenin oluşturulması		x					

Tablo 6: Afganistan Türkmenleri Etno-kültürel Kimliklerinin Önemli Bir Unsuru Olan Dillerini Korumak İçin Neler Yapmışlardır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dil kültürel kimliğin önemli bir bileşenidir. Dil ve kimlik karmaşık bir şekilde iç içe geçmiş olup, bireylerin kendilerini ve başkaları tarafından algılanma biçimini şekillendiren dinamik bir ilişkiye sahiptir. Karmaşık bir iletişim sistemi olarak dil, yalnızca düşünce ve fikirlerin aktarılmasında bir araç olarak hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda kimliğin inşasında ve ifadesinde de önemli bir rol oynar. Bireyler dil aracılığıyla kültürel miraslarını, değerlerini ve geleneklerini ifade eder ve gelecek kuşaklara aktarırlar. Örneğin, bireyin konuştuğu dil onun belirli bir etnik gruba, topluluğa veya millete bağlı olduğunu gösterir. Dil sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda kültürel ifadenin, mirasın ve kimliğin de önemli bir unsurudur. Kendimizi ifade etmek için seçtiğimiz kelimeler, kendi kimliğimizi nasıl algıladığımızı ve başkalarının bizi nasıl algıladığını gösterir. Dil, bireylerin düşüncelerini, duygularını ve deneyimlerini ifade etmelerine olanak tanır ve aynı zamanda asimilasyona direnmede ve kültürel farklılığı korumada güçlü bir araçtır.

Dil, sosyal kimliğin güçlü bir göstergesidir. İnsanların konuşma biçimi geçmişlerini, eğitim düzeylerini ve sosyal sınıflarını ortaya çıkarır. Lehçeler, aksanlar ve dil farklılıkları sosyal grupların oluşumuna yol açabilir ve bireyler sıklıkla benzer dilsel özellikleri paylaşan diğer kişilerle özdeşleşirler. Dil, topluluklar içinde birleştirici bir güç görevi görür. Paylaşılan dil, topluluk üyeleri arasında aidiyet ve dayanışma duygusunu teşvik eder. İnsanlar kendilerini ana dillerinde ifade edebildiklerinde, kimlikleri üzerinde bir temsil duygusunu sürdürürler. Dil tehlikeye düştüğünde, topluluğun kimliği de tehdit altına girer. Bu da kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını etkiler. Dünya, her biri kendine özgü seslere, dilbilgisine ve kelime dağarcığına sahip çok çeşitli dillere ev sahipliği yapmaktadır. Bireyler çoğunlukla konuştukları dil veya dillerle güçlü bir şekilde özdeşleştikleri için, dilsel çeşitlilik insan kimliğinin zenginliğine katkıda bulunur. Dilsel çeşitliliğin korunması ve desteklenmesi, küresel ölçekte bir kimlik mozaığının sürdürülmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Birçok ülke ve bölge, kimliğin korunmasında dilin önemini kabul etmiş ve dil çeşitliliğini destekleyecek yasal ve politik önlemleri uygulamaya koymuştur. Dil, etno-kültürel kimliğinin önemli bir özelliğidir. Ortak dil, topluluk oluşturma ve birleşmede belirleyici bir faktördür. Afganistan Türkmenleri, dilin birleştirici bir faktör ve etnik kimliğin ayırt edici bir göstergesi olduğunun farkındadırlar.

“Oğuzlar”ın konuştuğu Türkçe, daha Anadolu’ya gelmeden, Türkistan’da iken Türk lehçelerinin en incisi ve en kibarı (zarif) sayılıyordu. Kâşgarlı bu hususu bilhassa belirtir”

(Sümer, 1972: 49). Türk dillerinin Oğuz grubuna ait olan Türkmen dili, başta Türkmenistan olmak üzere Afganistan, İran, Suriye ve Irak gibi birçok ülkede yaşayan Türkmenler tarafından konuşulmaktadır. Bunlardan İran ve Afganistan’da günlük yaşamda etkin bir biçimde kullanılan Türkmençe standart Türkmenistan Türkmençe’sine en yakın olanlarıdır. Türkmen dili Afganistan’ın Kuzey bölgelerinde yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve konuşula gelmiştir. Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğu Ersarı boyu mensubu olduğundan yaygın olarak konuşulan lehçe Ersarı lehçesidir. Afganistan Türkmenleri ana dilleri Türkmençe’yi günlük yaşamlarında etkin bir biçimde kullanmaktadırlar. Türkmenlerin ana dilleri Türkmençe’yi canlı olarak korumalarında büyük şair Mahdumkulu’nun şiirlerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Katılımcı 30: “Mahdumkulu Türkmenlerin büyük şairidir, herkes bilir şiirlerini, her konuda şiir yazmış, halkın sıkıntılarını yazmıştır, bağışlar onun şiirlerini şarkı olarak söylerler”. Şairin her biri adeta atasözlerine dönüşen birçok şiiri halk arasında ezbere bilinmektedir. Mahdumkulu’ya kadar Türkmenlerin yazı dili halkın konuştuğu Türkmençe’den uzak ve daha çok Çağatayca olarak yazılmıştır. “O Türkmen ruhunu, Türkmen yiğitliğini, Türkmen cesaretini anlatırken, Türkmen dilini kullanmış, kısaca Türkmen’i Türkmençe ifade etmiştir” (Türkmen, 1996: 23). Mahdumkulu şiirlerini halkın konuştuğu Türkmençe ile yazdığı için Türkmen dilinin babası olarak kabul edilmektedir.

Türkmençe, halk tarafından sözlü iletişim dili olarak canlı bir şekilde kullanılıyor olsa da Afganistan’da Türkmen dilinde yazılı, görsel ve işitsel eserler 1980’lerden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Katılımcı 2: “Afganistan Türkmenlerinin dillerinde yazılı eser yakın zamana kadar yok idi. Türkmenler Mahdumkulu’nun şiirlerini ezbere bilirler, şarkı sözü olarak kullanırlar”. Rasekh’a göre (2016) Afganistan’da 1979 yılına kadar Türkmen dilinde neredeyse hiçbir eser basılmamış ve Türkmençe süreli basında veya herhangi bir görsel veya işitsel medyada kullanılmamıştı. Nisan 1978 darbesinden önce, din alimleri olan Halifa Sahib Kızıl Ayak ve Halife Sahib Karamkol tarafından “Farz-ı Ayn-ı Türki” isimli tek bir ilmihal kitabı yazılmıştır. Afganistan’da ilk defa Türkmençe olarak yayınlanan gazete, 1978 yılında basılmaya başlanan “Göreş” gazetesidir. Günümüzde Afganistan’da Türkmençe sadece sözlü iletişim dili olarak kalmamıştır. Afganistan Türkmenleri ana dillerinde pek çok nesir ve şiir kitapları, gazete ve dergi yayınları, görsel ve işitsel medya eserleri ortaya koymuşlardır. Afganistan’da devlet televizyon ve radyolarının yanı sıra özel kuruluşlarda da Türkmençe programlar yayınlamakta ve çeşitli

yayınevleri tarafından bu dilde kitap, dergi ve gazeteler çıkartılmaktadır. Afganistan'ın yaygın dili olan Farsça'da eğitim alan Türkmen gençlerin Türkmençe yazıp çizmeye başlanmasıyla birlikte Farsça'nın Türkmençe üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olmuştur. Afganistan Türkmenlerinden resmi okul ve üniversite eğitimi alan aydın kesimin kullandığı Türkmençe Farsça etkisi altında kalırken medreselerde din eğitimi alan mollaların kullandığı dil de Arapça izler taşımaktadır. Afganistan Türkmenleriyle ilgili araştırmalar yapan Yaşar Kalafat'ın (2000) tespitlerine göre, Türkmenlerin çoğunun kırsal alanda ve köylerde yaşıyor olması, dillerini ve kültürlerini muhafaza etme konusunda etkili olmuştur. Örneğin, uzun zamandır büyük şehirlerde yerleşmiş olan ailelerin çocukları ana dilleri Türkmençeyi konuşurken daha fazla yabancı kelime kullanırken eski gelenekler hakkında da daha az bilgiye sahiptirler. Katılımcı 5: "Afganistan Türkmenlerinin milli kimliğini, milli kültürünü aynı şekilde Türkmen dilini korumalarının birkaç sebebi var. Bunlardan birisi Türkmenlerin yaşam biçimi ondan sonra aile yapısı var, üçüncü de köylerde yaşıyorlar". Katılımcı 25: "Türkmenler geçmişten beri hep köylerde toplu olarak bir arada yaşamışlar, dağılmamışlar, bir yere göç etseler de kabile ve aşiretleriyle beraber göç etmişler". Afganistan'da etnik grupların dillerinin ulusal politikalar ve yasalarla resmi dil olarak kabul edildiği ve bu dillerde yazılı, görsel ve işitsel yayın özgürlüğünün getirildiği dönemler olmuştur. Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik Halk Partisi, 1978 yılında gerçekleştirmiş olduğu Sevr Darbesi ile Muhammed Davud Han rejimine son verdikten sonra Afganistan'da yaygın olarak kullanılan Dari dilinin etkisini azaltmak ve Peştunce'yi yaygınlaştırmak amacıyla bir dizi politikaları uygulamaya koymuştur. Bu politikalar Türkmençe dahil birçok azınlık grubun dillerinin resmi dil olarak tanımlanmasını içeriyordu. "Peştun hakimiyetindeki Halk Partisi, dil ve kültür politikasına odaklanarak Dari dili hakimiyetini kırmaya çalıştı. Rejim, Özbekçe, Türkmençe, Beluççe ve Nooristani dilini resmi dil olarak tanıdı ve Peştun kültürünü destekledi" (Seddique, 2012: 4). Afganistan'ın Sovyet yanlısı son cumhurbaşkanı olan Dr. Najibullah anayasada birçok değişiklik yapmış ve çok partili siyasi sistem, ifade özgürlüğü ve etnik grupların dilleriyle ilgili yenilikler getirmiştir. "Afganistan'da 1987 yılında Dr. Necibullah tarafından yeni anayasa ilan edilmiştir. Bu anayasa ile Farsça ve Peştunca Afganistan'ın resmî dili olmuş ve yedi ulusal dil (Özbekçe, Türkmençe, Beluçça, Paşayıca, Kırgızca, Kazakça, Nüristanice) millî dil olarak tanınmıştır" (Temizyürek vd., 2016: 161). 2001 yılı ABD öncülüğünde Nato'nun

Afganistan’a doğrudan müdahalesiyle birlikte Taliban yönetimi sona erdirilmiş ve ülkede nispeten demokratik bir ortama girilmiştir. Bu gelişme azınlık etnik gruplar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Afganistan vatandaşı diğer etnik gruplar gibi Türkmenler de başta Türkmence’nin resmi dil olarak kabul edilemesi gibi medeni haklarını talep etmeye başlamışlardır. Afganistan Türkmenleri bu çabalar sonucunda Afganistan tarihinde ilk defa çok önemli kazanımlar elde edilmiştir. Katılımcı 20: “Afganistan Anayasası’nda ilk defa 2004 yılında Türkmence üçüncü resmi dil olarak kabul edildi, okullarda okutulmaya başlandı”. Katılımcı 18: “Türkmen öğrencilerin çok olduğu okullarda Türkmen dilinde kitaplar okutuluyor. Ana dillerinde kitap okumak çok iyi oldu”. Bu kazanımlar Türkmence’nin anayasada üçüncü resmi dil olarak kabul edilmesi, Türkmen Dili Alfabeti’nin kabul edilmesi, Türkmence ders kitaplarının devlet tarafından basılması ve okullarda okutulması, devlet ve özel televizyon ve radyo kanallarında Türkmence programların, dergi ve gazetelerin yayınlanmaya başlamasıdır. Katılımcı 2: “Türkmence’yi korumak amacıyla ilk başlarda Kabil’de birkaç üniversite öğrencisi ulusal radyo ve Televizyon kanalında Türkmence haber programları ve Türkmence şarkılar yayınlamaya başladılar”. Katılımcı 34: “Taliban hükümeti sona erip yeni rejim geldikten sonra Türkmence kitap, gazete ve dergiler balmaya başlandı. Türkmen aydınları çok çaba gösterdiler. Mesela, Abdul Majid Turan birçok Türkmence kitabın yeniden basılmasını sağladı”.

Afganistan 2004 Anayasası’nın 16. Maddesinde Türkmence ve Özbekçe dahil ülkede yaygın olarak kullanılan diller, devletin resmi dili olan Peştunca ve Dari dilinin yanında üçüncü resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bu üçüncü resmi dillerde de basın yayın özgürlüğü tanınmıştır. Katılımcı 5: “Türkmen akademisyenler tarafından hazırlanan Türkmence alfabe Afganistan Bilimler Akademisinde resmi olarak kabul edilmiştir. Bundan sonra herkesin bu alfabeyi dikkate alarak yazması lazım...”. Arapça-Farsça harflerin Türkmence ses özelliklerine uyarlanarak geliştirilmiş olan Türkmen Dili Alfabeti Afganistan Bilimler Akademisi’nin bilim komitesi tarafından 9 Ocak 2020 tarihinde kabul edilmiştir. Afganistan Türkmenleri 2 Miyzan⁷ (24 Eylül) gününü Türkmen Dili Bayramı olarak kutlamaktadırlar. Günümüzde Türkmen dili, Türkmenlerin çoğunluğu oluşturduğu vilayetlerde ilkokul, ortaokul ve liselerde bir ders kitabı olarak

⁷ Miyzan, Afganistan’da kullanılan hicri-şimsi takvimin yedinci ayıdır.

okutulmaktadır. Ayrıca Cevizcan üniversitesinde Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölümü’de Türkmen diliyle ilgili araştırmalar yapılmakta ve Türkmençe eğitimi verebilecek öğretmenler yetiştirilmektedir.

2.10. Eğitim Biçimi

Afganistan Türkmenlerinin eğitim biçimleri nasıldır?

Afganistan Türkmenleri ilk başlarda coğrafi açıdan eğitime uzak kaldıkları için çocuklarını okutamamışlardır. Sonraları Kur’an Kurslarını bitiren erkek çocuklarını dini medreselere göndermiş ve din alimleri yetiştirmişlerdir. 2000’li yıllarla birlikte resmi okullara da yönelen Türkmenler son 20-25 yıllık süreçte eğitim alanında mesafe kaydetmiş ve yüzlerce eğitimli genç yetiştirmeyi başarmışlardır.

Şekil 6: Eğitim Biçimleri Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar				
	K 2	K 6	K 20	K 49	K 55
Kur'an Kursları	x			x	
Dini medreseler					x
Resmi okullar			x	x	
Yüksek öğrenim		x	x		

Tablo 7: Afganistan Türkmenlerinin Eğitim Biçimleri Nasıldır? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eğitimin kişisel ve toplumsal gelişimde önemli bir faktör olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Eğitim deneyimleri bireyin değerlerini ve inançlarını etkileyebilmekte ve şekillendirebilmektedir. Kimlik ve eğitim arasındaki ilişki, bireyin kişisel ve sosyal gelişiminin çeşitli yönlerini kapsamaktadır. Kimlik, kişinin inançları, değerleri, ilgileri ve ait olma duygusu da dahil olmak üzere benlik duygusunu ifade eder. Eğitim sistemleri ve uygulamaları, olumlu ve çeşitli bir kimliğin gelişimini destekleyebildiği gibi engelleyebilir de. Bu nedenle kapsayıcı ve kültüre duyarlı eğitim ortamları oluşturulmalıdır. Bireylerin, kimliklerinin farkında olmaları ve sağlıklı düşünceler geliştirmeleri açısından eğitim önemlidir. Eğitim aynı zamanda anlayış, hoşgörü ve çeşitliliğe saygıyı teşvik ederek sosyal uyumu destekler. Dolayısıyla eğitim kültürel değerlerin ve geleneklerin korunmasında ve nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Afganistan Türkmenleri hayvancılık, tarım gibi kırsal yaşamayı gerektiren faaliyetlerde bulundukları için ilk başlarda eğitimden uzak kalmışlardır. Katılımcı 20: “Eski zamanlarda Türkmenler bu konuda, eğitim konusuna çok fazla önem vermemişler. Bildiğiniz gibi çölde, çadırlarda yaşamışlar. Bunlar daha çok hayvancılık sonra da tarım bu alanlarda çalışmışlar”. Katılımcı 20’nin ifadesinde de belirtildiği gibi Afganistan Türkmenlerinin eğitime özellikle de örgün eğitime yönelmeleri zaman almıştır. Bunun yanında Afganistan’da yaşanan olumsuz koşullardan eğitim sistemi de nasibini almıştır. Okul binası yetersizliği, kitap ve kırtasiye eksikliği, kaliteli öğrenimlerin bulunmaması gibi sorunlar yüzünden her çocuk örgün eğitim çerçevesinde eğitim alamıyor. Özellikle

köylerde eğitime ulaşmak çok zordur. Kız çocuklarının eğitim alması ise Taliban yönetiminin getirdiği yasaklarla daha da kısıtlanmış durumdadır. Genelde şehirlerden uzakta yerleşmiş olan Türkmenler belki de örgün eğitime ulaşmanın kolay olmaması nedeniyle örgün eğitimin yanında yaygın eğitime başvurmaktadırlar. Burada yaygın eğitimden kastımız camilerde imamlar tarafından verilen Kur'an Kursları ile başlayıp Hafızlık, Arapça, tefsir, hadis, kelim gibi yüksek İslami derslerin verildiği medreselerde devam eden dini eğitimidir. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar okuma yazma oranları çok düşük olan Türkmenlerden eğitim görmüş ve okuma yazma bilen sınırlı sayıda kişiler de dini medreselerde okumuş kimselerdi. Rusların baskısından ve Bolşevik ideolojisinden kaçıp Afganistan'a sığınan Türkmenler ilk başlarda burada da devletin okullarında verilen eğitime güvenmeyip örgün eğitime karşı mesafeli durmuşlardır. Dinlerini, geleneklerini ve kültürel kimliklerini kaybetme endişesiyle çocuklarının devlet okullarında eğitim almasına karşı çıkmışlardır. O dönem, Afganistan'da da Amanullah Han'ın sosyal reformları hayata geçirerek ülkeyi sekülerleştirmeye çalıştığı yıllara denk geliyordu. Türkmenlerin devletin okullarına karşı uzak durma tavırları 20. yüzyılın sonlarına kadar etkisini sürdürmüştür. Nihayet Sovyetlerin ülkeden çekilmesi ve Mücahitlerin iktidarı ele geçirmesiyle beraber Türkmenlerin devletin verdiği eğitime karşı olan tutumları yumuşamış ve çocuklarını gönül rahatlığıyla okula göndermeye başlamışlardır. 2001 yılında Taliban'ın birinci döneminin sona ermesi ve ülkede geçici yönetimin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte adeta bir eğitim seferberliği başlatılmıştır. Karzai başkanlığındaki geçici yönetim döneminde, Afganistan'ın tüm bölgelerinde okullar yeniden açılmış ve Türkmenler de bu fırsattan yararlanarak çocuklarını okula kayıt yaptırmışlardır. Katılımcı 49: "Türkmenler de artık resmi okullara çocuklarını gönderiyorlar. Pakistan'a gittiler, mühacir oldular okumanın kadrini anladılar. Bugün her şey okumada, okumayan kör gibi...". Katılımcı 6: "Eğitim ihtiyacını anladılar (Türkmenler), gençlerin bilime teşvik edilmesi, yurt dışına eğitim amaçlı gönderilmesi lazım, meslek ve teknik öğrenmeleri gerekiyor". 49 ve 6 nolu katılımcılarımızın ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Afganistan Türkmenlerinde yaygın eğitim biçiminden örgün eğitime yöneliş görülmektedir. Bunun sonucu olarak, özellikle son yıllarda, hem yurtiçinde hem yurtdışında yüksek eğitim alan Türkmen gençlerin sayısında önemli bir artış gözlenmektedir. Katılımcı 20: "Son zamanlarda 20 yıl, 30 yıl öncesinden beri Türkmenler resmi bilimle ilgilenmeye başladılar, bizler okuduk, sizler okudunuz. Artık üniversitelerde, yurt dışında okuyan çok

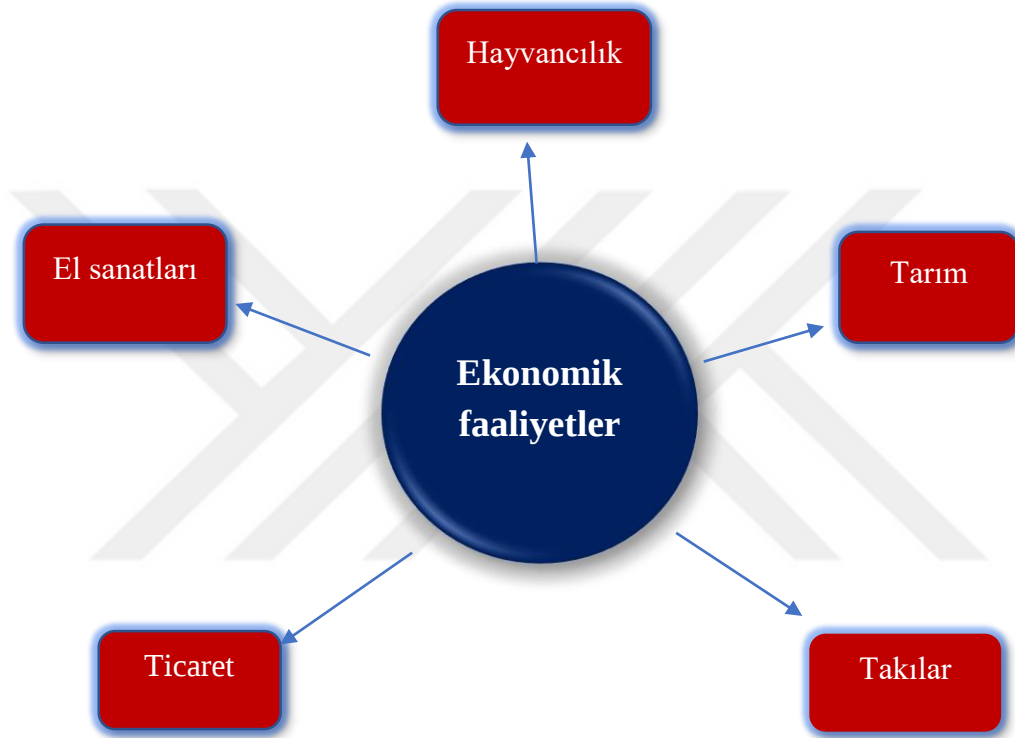
Türkmenlerden”. Yukarıdaki alıntıda da belirtilen eğitim alanındaki gelişmeler, 2021 yılı Ağustos ayında Taliban’ın yeniden ülkeyi ele geçirmesiyle beraber sekteye uğramıştır. Eğitimde 20 yıl sonra tekrar gerileme başlamış ve kız çocuklarının okula gitmesi yeniden yasaklanmıştır.

Afganistan Türkmenleri çocuklarını, devletin okullarında okutma imkânı bulamadıkça, resmi olmayan ve yalnız dini derslerin verildiği medreselere göndermektedirler. Katılımcı 2: “Kendilerinde eğitim kurumları olmadığı için yerel eğitime başvuruyorlar. Burada okul öncesi camiler var, temel islam bilimlerini öğreniyorlar, 7 yaşından sonra da devlet okullarında ya da özel okullarda eğitime başlıyorlar”. Erkek çocukların medrese eğitimi alması Türkmenlerin arasında çok yaygındır. Her aileden medreseye uğramayan erkek çocuk neredeyse yoktur. Çocukluklar küçük yaşlarından başlayıp camilerdeki Kur’an Kurslarına gitmektedir. Katılımcı 49: “Afganistan Türmenleri daha çok köylerde yaşıyorlar, oralarda resmi okullar daha az, camilerde, medreselerde, Kur’an Kurslarında eğitim alıyorlar”. Bu kurslarda çocuklara cami imamı tarafından temel din bilgisi derslerinin yanında Arapça alfabe, Kur’an okuma, okuma yazma gibi temel beceriler öğretilmektedir. 12 ay boyunca devam etmekte olan Kur’an Kurslarına genellikle okul öncesi çocuklar gitmektedir. Bu çocuklardan bazıları 7 yaşını tamamladıktan sonra resmi okula kayıt yaptırırken bazıları ise Kur’an okumayı ve okuma yazmayı öğrendikten sonra medreseye gitmektedir. Katılımcı 55: “Türkmenler eğitim konusunda dünyevi ilimlerden çok uhrevi ilimlere, dini ilimlere dikkat etmişler, medresede okumuşlar, ondan sonra, o zaman belki de resmi okul yoktu. Daha çok Afganistan Türkmenlerinden bahsediyorum”. Medreselerde çok fazla yazıp çizilmez. Medrese hocaları ve öğrencileri kitap, risale, makale gibi eserleri nadiren yazarlar, eğitim tamamen sözlü geleneğe dayalıdır. Medresede okutulan kitaplar Arapça ve Farsçadır. Medrese eğitiminde sınav sistemi yoktur. Öğrencinin bir aşamayı bitirip diğerine geçmesi hocasının gözlem ve kanaatine bağlıdır. Medreseler resmi değildir. Giderlerini halktan bağış, sadaka, zekât toplayarak temin ederler. Günümüzde Afganistan medreselerinde ders veren ve Mevlevi denen hocaların büyük çoğunluğu eğitimlerini Pakistan medreselerinde almışlardır. Medreselerde öğretmen ve öğrencilerin tamamı erkeklerden oluşur. Kadınlara eğitim veren medrese yoktur. Kadınların dini bilgileri belli bir yaşa kadar camilerdeki Kur’an Kurslarında aldıkları temel dini bilgiler ve Kur’an’ı okumak ile sınırlı kalmaktadır.

2.11. Ekonomik Faaliyetler

Afganistan Türkmenlerinin ekonomik faaliyetleri nelerdir?

Afganistan Türkmenleri ekonomik gelir olarak tarım, hayvancılık, halı dokuma, kuyumculuk ve ticaretle gibi mesleklerle uğraşmışlar. Türkmenler bu gelir kaynağı çeşitliliğiyle ekonomik krizlerden Afganistan’da yaşıyan diğer etnik gruplara nispetle daha az etkilenmişlerdir.

Şekil 7: Ekonomik Faaliyetler Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar					
	K 11	K 27	K 36	K 44	K 58	K 60
Hayvancılık					x	x
Tarım	X		x			
El sanatları	x	x				
Takılar		x		x		
Ticaret			x	x		

Tablo 8: Afganistan Türkmenlerinin Ekonomik Faaliyetleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ekonomi, bireysel ve toplumsal refahın çeşitli boyutlarını etkileyen, insan yaşamının temel bir yönüdür. İyi yönetilen ve kapsayıcı bir ekonomi sistemi, toplumun kalkınmasına ve refahına önemli ölçüde katkıda bulunur. Ekonomik kalkınma, sanatsal çabaları, kültürel kurumları ve eğitim girişimlerini destekleyerek kültürel ve sosyal ilerlemeye katkıda bulunur. Ekonomi ile etnik grupların kimlikleri arasındaki bağlantı karşılıklıdır. Ekonomik faktörlerin, etnik toplulukların sosyal ve kültürel kimliklerini önemli ölçüde etkilediği gibi bu grupların sosyal kimlikleri de onların ekonomik durumlarını etkilemektedir. Etnik toplulukların işgücüne katılma düzeyi de onların ekonomik durumlarının ve dolayısıyla kimliklerinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Ekonomik fırsatlar genellikle sosyal ağlar aracılığıyla ortaya çıkar. Kaynaklara ve fırsatlara sınırlı erişim ve devlet idarelerinde istihdamda ayrımcılık gibi faktörler bu toplulukların üyelerinde dışlanmışlık duygusuna yol açabileceği gibi onların aidiyet hislerini ve kimlik algılarını olumsuz etkileyebilir.

Bir kişinin sahip olduğu meslek türü de onun kimliğini önemli ölçüde etkiler ve bu etki özellikle azınlık gruplarına mensup bireyler için daha da belirgindir. Afganistan Türkmenlerinin etno-kültürel kimliklerinin şekillenmesinde çiftçilik ve hayvancılık gibi mesleklerin derin etkileri bulunmaktadır. Çiftçilik ve hayvancılıkla ilgili gelenek, görenek ve ritüeller ve bu faaliyetlere olan ekonomik bağımlılık Türkmen kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkmenler, ülkenin kuzeyinde otlakların ve ekilebilir arazilerin bulunduğu bölgelerde yaşamakta ve çoğunlukla meslek olarak çiftçilik ve hayvancılık

yapmaktadırlar. “Günümüzden yüz yıl kadar öncelerine değin, Türkmenler hayvan yetiştiriciliğinde ün kazanmışlardı. Yeni otlaklar peşinde, mevsimlere göre sürüleriyle birlikte geniş alanlar üzerinde yer değiştirirlerdi” (Michaud, 1973: 2). Genelde küçük baş hayvan, tahıl ve sebze ürünleri yetiştiren Türkmenler ayrıca el sanatları ve hayvansal yan ürünler de üreterek topluluklarına önemli miktarda ek gelir sağlamaktadırlar. Türkmenlerin ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde tarım, hayvancılık ve el sanatlarına dayanmakla beraber Kabil, Mezar-i Şerif ve Herat gibi kentlerde yaşayan ve halıcılık, ticaret ve restorancılık ile uğraşan Türkmenler de az değildir. Özellikle Başkent Kabil gibi büyük şehirlerde Türkmen pilavı restoranları meşhurdur. Afganistan’da son yıllarda büyük ölçüde değişmiş olan siyasi durum, güvenlik koşulları ve artan kuraklıklar Türkmenlerin ekonomik faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Günümüz Afganistan koşullarında Türkmenler hayvan ve tarım ürünlerini yetiştirmekte ve ticaret yapmakta zorlanmaktadırlar. Afganistan’daki bu olumsuz durumdan etkilenen bazı Türkmenler, ülkelerini terk etmek durumunda kalmışlardır. Daha iyi yaşam şartları ve ekonomik fırsatlar aramak için ülkelerinden ayrılan Türkmenler İran, Pakistan gibi komşu ülkelere veya Türkiye, Dubai, Suudi Arabistan ve Avrupa ülkeleri gibi daha uzak ülkelere taşınmışlardır.

“Afganistan Türkmenleri, yetiştirdikleri hayvanlar, ürettikleri tahıl ürünleri, el dokuma halısı, kilim, yün ve karakol postu gibi mahsullerle ülke ekonomisine ciddi katkı sağlamaktadır. Afganistan’ın en büyük ihracat kalemlerinden ikisi halı ve deridir” (Slobin, 1976: 14). Özellikle halı ve Astragan Kürk yapımında kullanılan Karakul Kuzuları’nın postu ülkeden ihra edilen malların arasında önemli bir yere sahiptir. “Bu genelde Türkmenlerin ünlü Karakul Koyunu’dur. Astragan kürkleri işte bu sevimli yaratıklardan elde edilir” (Michaud, 1973: 14). “Türkmen kadınları tarafından dokunan halıların ve Türkmenlerin Afganistan’a milyonlarca getirdiği Karakul Koyunu’nun Afgan ekonomisi için büyük önemi sayesinde, Türkmenler çoğunlukla Afganistan’da ekonomik açıdan iyi bir yapıya sahiptir” (Slobin, 1976: 14). Hayvan yetiştiriciliği ve tarım sektörlerinin en büyük paya sahip olduğu Afganistan ekonomisinde Türkmenlerin ürettiği mahsullerin önemli bir yeri vardır.

2.11.1. Tarım

Genelde dağlık bir ülke olan Afganistan'ın Türkmenlerin yaşadığı kuzey bölgeleri düz ve ekilebilir arazilerden oluşmaktadır. Coğrafi olarak hep kırsalda ve Afganistan'ın sınır bölgelerinde yerleşmiş olan Türkmenlerin temel gelir kaynaklarından biri tarımdır. Afganistan'ın kuzey bölgesi adeta ülkenin tahıl ambarıdır. Katılımcı 11: “Türkmenler tarımla uğraşırlar, en çok yaptıkları iş budur arazileri var, hayvanları var. Arpa, buğday, susam gibi bitkileri yetiştirirler”. Bölgede özellikle buğday, arpa, pamuk, susam ve baklagiller gibi tahıl ürünlerinin yanında şeftali, elma, üzüm, kaysı, armut, dut, kavun, karpuz gibi meyveler ve domates, bamiye, yeşil soğan, ıspanak gibi sebzeler yetiştirirler. Ayrıca bölgelere göre değişen çeşitli meyve ve sebzeler de üretilmektedir. Afganistan Türkistanı'nın, kimyevi gübrenin kullanılmadığı geleneksel tarzda yetiştirilen, organik meyve ve sebzeleri meşhurdur. “Eğer Türkistan'ın dutları, bademleri, armut ve narları için “iyi cins” sıfatı ile yetiniyorsak, üzüm ve kavunları için ise “mükemmel” sözcüğünden gayrisi haksızlık olur” (Michaud, 1973: 15). Yetiştirilen ürünler bölgeden bölgeye değişir. Faryab, Cevizcan ve Belh vilayetlerinde buğday, arpa, susam, pamuk, kavun, karpuz, kabak, domates, bamiye en yaygın ürünler iken Kunduz'da bunlara ek olarak pirinç de üretilmektedir.

Türkmen çiftçiler, geleneksel tarım yöntemlerini kullanarak çoğunlukla arpa ve buğday ekmektedirler. Katılımcı 36: “Türkmenlerin en temel ekonomik faaliyetlerinden biri tarımdır, bir diğeri de hayvancılık, başka iş yok burada, tarlaları ekerler buğday elde ederler hep böyle... gençler yurtdışına gidip çalışıyorlar”. Tarımda gelişmiş üretim tekniklerinin kullanılmaması, yeterli suyun ve sulama tekniklerinin de bulunmaması nedeniyle verimlilik o sene yağacak yağmurun insafına terkedilmiş durumdadır. Kunduz gibi suyun nispeten bol olduğu vilayetler hariç diğer bölgelerde sadece tek mevsimlik arpa ve buğday üretimi yapılabilmekte ve elde edilen ürünler halkın ihtiyacını bile karşılayamamaktadır. Bu yüzden Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi Orta Asya ülkelerinden buğday ve un ithal edilmektedir.

Çiftçilerin bazıları yarıcı olarak çalışmaktadırlar. Çiftçi toprağı kendi imkanlarıyla işletiyor ve mahsulün yarısını toprak sahibine veriyor. Bazı çiftçiler de ücret karşılığı toprak sahibine çalışmaktadır. Tarımdan elde edilen ürünlerden buğdayın bir kısmı

tüketilirken bir kısmı satılarak gelir elde edilmektedir. Yetiştirilen arpa tahılı ve elde edilen saman ise hayvan besini olarak kullanılmaktadır.

2.11.2. Hayvancılık

Eskiden göçebe bir millet olan ve ana geçim kaynakları hayvancılık olan Türkmenlerin hep koyun sürüleri, develeri ve atları var olmuştur.

“XI. yüzyılın başlarında büyük bir çoğunluğu göçebe bir hayat yaşayan Oğuzlar’ın iktisadî faaliyetleri, bu yaşayışın icabı olarak, başlıca hayvan yetiştiriciliğine inhisar ediyordu. Bu sebeple onların servetlerini koyun sürüleri, yatkılar (at sürüleri), develer ve sığır teşkil ediyordu. At binek ve deve de taşıma vasıtası olarak kullanılıyordu” (Sümer, 1972: 42).

Türkmenler, Afganistan’a gelip yerleşik hayata geçtikten sonra da daha çok köylerde yaşamışlar ve hayvancılığı bırakmamışlardır. Hala Afganistan Türkmenlerinin temel ekonomik gelir ve uğraşlarından biri hayvancılıktır. Katılımcı 60: “... daha çok gelir kaynaklarını hayvancılık, tarım gibi alanlardan sağladıkları için bunlarla uğraşıyorlar. Ekin ekiyor koyunlarına bakıyorlar”. Türkmenler koyun, keçi, sığır, at ve deve gibi hayvanlar yetiştirmektedirler. Bu hayvanlardan en yaygın olarak yetiştirilene ise Karakul koyunlarıdır. “Türkmen Türkleri 1920’lerde Bolşeviklere karşı Basmacı Ayaklanması sırasında bölgeye Karagül koyununu ve Türkmen kilimciliğini sokmuşlardır”. (Kalafat, 1994: 11). Yetiştirilen hayvanlar et, süt, deri ve yün üretimi için kullanılır. Türkmenler, yetiştirdikleri koyun ve keçilerin et ve süt ürünlerini besin, yününü halı ipi, dışkısını yakıt olarak değerlendirirler. Ayrıca bu hayvanların derisi dış ülkelere ihraç edilmektedir.

Çobanlar ve yardımcıları belli bir ücret karşılığı koyun sürüsü shaiplarına çalışmaktadırlar. Genelde az bir ücret karşılığı çalışan ve iki üç ayda bir evine köye dönen çobanların ücretleri yıllık olarak belirlenmektedir. Büyük koyun sürüleri olan zenginler koyunların ürettiği bahar aylarında ek çadırlar dikerek çalışan sayısını artırır. Koyunlar, sürüler halinde doğal ortamda çölde yetiştirilir. Katılımcı 58: “Türkmenler koyun, keçi, deve, inek gibi hayvanları yetiştirirler. Koyun sürüleri var. Onların yününden, derisinden, sütünden faydalanırlar”. Koyun sürüleri yılın üç mevsimi meralardaki otları tüketerek yaşamlarını sürdürürler. Hayvanlar, kış aylarında ise, özellikle de yerde kar varsa, yazın biriktirilmiş kuru ot stokları ile yemlenirler. Zayıf düşmüş bazı koyunlar ise özel olarak arpa ile yemlenir. Sayısı bin ile iki bin arasında değişen her sürüye bir bölek koyun denir.

Malدار (hayvan sahibi) denilen sürü sahiplerinin birden çok sürüsü olabildiği gibi hayvan sayısı sürüye yetmeyen birkaç koyun sahibinin bir araya gelerek sürü oluşturdıkları da olur. Bu şekilde oluşan sürüye çekene, oluşturan kişiye de çekene bakar denir. Çekene bakar, koyun sahiplerinden koyun sayısına göre ücret alır ve yıl boyunca sürünün sorumluluğunu ve masraflarını üstlenir. Koyunlar yılda iki kere kırkılır ve bir kere yavru verir. Her yılın Ağustos ayında koç katımı yapılan sürüler Mart ayında yavru lamaya başlar. Keçiler ise yılda bir kere kırkılır. Keçi yılda bir kere koyun ise yaz ve güz olmak üzere yılda iki kere kırkılır. Yaz aylarında yapılan kırkıma yaz kırkımı ve güz aylarında yapılan da güz kırkım denir. Nisan'ın son haftasından (Sûr ayının başı) itibaren yaz kırkımı başlar. Kırkım zamanından erken yapılırsa koyunların, sağanak yağdığı takdirde buyup (dayanamayıp) ölmelerine sebep olabilmektedir. Erken kırkım yapan çobanlardan sürüsünün tamamı kaybettiği görülmüştür. Yaz ve Güz kırkımlarının yün kalitesi farklı olur.

2.11.2.1. Koç Katımı ve Koyunların Üremesi

Afganistan Türkmenlerinin yetiştirdikleri hayvanların başında karakul koyunu gelmektedir. Koyunların yavru lama zamanlarını denetim altında tutmak amacıyla her yılın Mayıs ayında damızlık koçlar sürüden ayrılır. Koçlar sürüden ayrıldıktan sonra güçlenmeleri amacıyla aşım zamanına kadar ek yemleme yapılır ve özel bir bakıma tabi tutulur. Bu dönemde koçların özel olarak beslendiği yem genelde arpa, kepek ve yoncadan oluşur. Kaliteli beslenme döl veriminde önemlidir. Koyunların gebe kalmasını sağlamak amacıyla, özel beslenmiş damızlık koçların sürüye salınmasına koç katımı denir. Koçlar üç ay beslendikten sonra Ağustos ayında sürüye katılır. Şubat'ın sonlarına doğru da koyunlar doğurmaya başlar. Türkmenler bu döneme “göklem”/”gökleman” ve “döl vakti” derler. Döl vaktinin gelmesiyle yaylaya göçen koyun sahipleri, Goş denilen sürünün gece yattığı yerde Türkmen üyeleri (çadır evler) dikilir. Bazı sürü sahiplerinin yaylada yıllarca kullanmak üzere kerpiç ev yaptıkları da olur. Türkmenlerin Afganistan'a geldikten sonra bile yarı göçebe hayatını sürdürdüklerini açıklayan Sabrina Michaud'un 1973 yılındaki gözlemi şu şekildedir.

“Göçebe Türkmen'lerin “yurt” adını verdiği çadırlardan oluşan bir kampı geçtik. Bu çadırlar keçeden yapılmıştır. Aşiretler halâ sürülerini ve yurtlarını beraberlerinde taşıyarak göçebelik geleneklerini sürdürüyorlar. Aralarından pekçoğunun kasaba ve köylerde yerleşik yaşamalarına karşılık, toprak kerpiçten yapılan evlerin hemen

yanıbaşında, göçebelik günlerinin hatırası olarak sakladıkları“yurt”larını diktiklerini görürsünüz” (Michaud, 1973: 2).

Doğan yavrulardan derisi satılmak üzere kesilecek⁸ olanları körpeç (körpe kuzuların içinde saklandığı çukur) denen bir metre derinlikteki çukurlarda saklanır. Bu kuzuların annelerini emmeden kesilmesi derisinin kaliteli olması açısından önemlidir. “Kürkün bir cinsi için kuzular doğduktan hemen birkaç gün sonra öldürülür. Hatta daha iyi cins bir kürk için, doğum yapacak olan koyunun kendisi boğazlanarak, karnındaki kuzunun postu soyulur” (Michaud, 1973: 14). Daha çok erkek kuzular kesilir. Erkek kuzulardan derisi en iyi olanlar da koç kuzu (damızlık koç) olarak yetiştirilir. Kesilen kuzuların derilerinin iç yüzü tuzlanıp güneşte kurutulur ve satılır. Göklem aylarında Türkmenlerin goşları misafirsiz olmaz, neredeyse her gün misafir gelir.

2.11.3. El Sanatları

Afganistan Türkmenleri geleneksel el sanatlarına yoğun ilgi göstermektedirler ve gelirlerinin de önemli bir kısmını el işleriyle sağlamaktadırlar. Özellikle halı ve kilim dokuma ve takı tasarımı gibi el sanatları, Türkmenlerin gelir elde ettiği önemli uğraşlardandır. Katılımcı 27: “Türkmen kadınlar halı dokur, kızlar da dokurlar. Eskiden beri böyle gelmiş... zor iş halı dokumak, 3 ay gibi sürüyor bir halının bitirilmesi...”. El sanatları arasında Türkmen halısının önemli bir yeri vardır. 1973 yılında Afganistan’daki Türkmen köylerini ziyaret eden Sabrina Michaud Türkmen kadınlarından bahsederken şu cümleyi kullanmaktadır: “Davranışlarında bir kraliçe inceliği taşıyan bu kadınların sihirli parmaklarından gerçek sanat eserleri doğacak, ünlü Türkmen halıları dokunacaktır”.

2.11.3.1. Türkmen Halısı

Türkmen halı sanatının yüzyıllar öncesine dayanan zengin bir tarihi vardır. Halı Türkmenlerin en önemli simgesidir. Türkmenlerin ekonomilerinin ve şöhretlerinin çok önemli bir kısmı, çoğunlukla kadın işi olan halı yapımına dayanmaktadır. Katılımcı 11 “Aslında dört faktör var ekonomik faaliyetler ile ilgili bir halı, dokuyorlar, eğiriyorlar ipini, boyuyorlar, yıkıyorlar, satıyorlar. Türkmen kadınların işidir halı dokuma. En önemli ekonomik gelirdir”. Türkmenlerin tarihi, kültürel, sanatsal ve ekonomik değerlerinden biri olan el yapımı halılar bir aile sanatıdır. Türkmen kültürünün ayrılmaz

⁸ Karakul kuzu derisi pahalı olup koyun yetiştiricilerinin başlıca gelirlerinden birini oluşturur.

bir parçası olan Türkmen halısı hem pratik hem de sembolik amaçlara hizmet etmektedir. İnce ve zarif yapısının yanında bir o kadar da dayanıklılığı ile bilinen Türkmen halıları döşeme, duvar süsü, seccade ve çeyiz eşyası olarak kullanılır. “Ürettikleri kumaşların (halıların) dayanıklılığı, renklerinin güzelliği bir yana, Türkmenlerin resim ve nakış sanatında gösterdikleri ustalık, genellikle Avrupa fabrikalarında dokunanlardan insan duğasına daha uygun kumaşlar meydana getirmeleri gerçekten şaşırtıcıdır” (Vambéry, 1993: 57). El dokuma halı sanatı ve onun ticareti Türkmenlerin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Türkmen kadınların ürettiği dünyaca ünlü el dokuma halılar Afganistan ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır.

Türkmen halısı genellikle yüksek kaliteli malzemelerden yapılır ve ana elyaf yündür. Yün, yerel olarak yetiştirilen koyunlardan elde edilir ve daha sonra elle eğrilip, halılara canlı renklerini veren doğal pigmentler kullanılarak boyanır. Bazı halılar daha fazla ince ve zarif olması için ipekten yapılır. Türkmen kadınları tarafından dokunan geleneksel halılarda, halının zeminini oluşturan kırmızı renk çokça kullanılmaktadır. Halılarının çeşitli ve karmaşık geometrik desen ve motifleri vardır. Desen tasarımlarında genellikle sekizgen, elmas ve diğer geometrik şekiller gibi tekrar eden unsurlar bulunur. Bu kalıpların, genellikle kabile veya kültürel kimlikle ilgili belirli anlamları ve sembolleri vardır. Farklı Türkmen boylarının kendilerine özgü tasarım motifleri ve renkleri vardır. Türkmen halıları geleneksel teknikler kullanılarak, çoğunlukla yatay tezgahlarda elle dokunmaktadır. Yetenekli kadınların karmaşık desenleri hassasiyetle işlemesi nedeniyle dokuma süreci oldukça emek ve zaman alıcı olmaktadır. Santimetrekare başına düşen düğüm yoğunluğu (düğüm sayısı), bir Türkmen halısının kalitesini ve değerini değerlendirmede önemli bir faktördür. Günümüzde uluslararası pazarların taleplerini karşılamak için geleneksel Türkmen halılarının yanında çöprenk denilen değişik renklerde yabancı figürlerin işlendiği halılar da üretilmektedir.

Fotoğraf 2: Geleneksel El Dokuma Türkmen Halısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.11.3.2. Keçecilik

Keçe yapımı da Türkmenlerin çok eskilerden beri uğraştıkları tarihi ve geleneksel sanatlarından biridir. Keçe yüzyıllardır Türkmen kültüründe çeşitli pratik ve dekoratif amaçlarla kullanılmaktadır. “Oğuzlar, büyük ihtimalle, İslâm âleminde meşhur olan Türk keçesini satmaktaydılar” (Sümer, 1972: 43). Nem ve soğuğa karşı dayanıklı olan Türkmen keçeleri koyun ve deve yününden yapılmaktadır. Keçe, yün elyaflarının matlaştırılması ve birbirine preslenmesiyle yapılan dokunmamış bir kumaştır. Keçecilik, Türkmenlerin arasında geleneksel bir sanattır ve Türkmen keçe ürünleri, kalitesi ve karmaşık tasarımlarıyla tanınmaktadır. Katılımcı 27: “Keçeyi Akderiler (Türkmen boyu ismi) yapar. Yünden, renkli renkli yünden yaparlar, teperek, döverek yaparlar. Çok kaliteli olur bu keçeler, farklı amaçlarla kullanılır”. İlk başlarda döşeme ve büyük baş hayvan örtüsü için üretilmeye başlanan keçe günümüzde kışlık elbise, hayvan örtüsü, ayakkabı tabanlığı, ziynet eşyası ve hediyelik eşya gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Eskiden Türkmen kadınlarının ürettiği rengarenk keçeler günümüzde erkekler tarafından üretilmekteydi. “Bu çöl kızlarından altı-yedisinin, bazen daha çoğunun sıra halinde dizilerek hasıra dürülmüş yünü ayaklarıyla büyük bir hız ve ustalıkla yuvarlamalarını,

bunlara nezaret eden deneyimli usta kadının renklerin hangi taraflarda açık, hangi taraflarda karışık olacağını gösterişini izlemek çok tuhaf bir şeydir” (Vambéry, 1993: 57). Keçe günümüzde Afganistan’ın Akça ve Andkhoy ilçelerinde ve Margap ilçesinin Marçak köyünde üretilmektedir.

2.11.3.3. Takılar

Türkmen kültürünün ayrılmaz bir parçası olan zengin Türkmen kuyumculuk geleneği ile üretilen takılar karmaşık tasarımları, canlı renkleri ve kültürel önemi ile bilinmektedir. Türkmen kadınların takı takma geleneği çok eskilere dayanır. Katılımcı 27: “Türkmen kadın takılarının çok çeşidi var. Bilezik, küpe, kolyeler gümüş olur, altın olur... eskiden daha da çok takı takıyordu Türkmen kadınlar”. Türkmen takıları sadece kişisel bir süs aracı değil, aynı zamanda Türkmen halkının derin kültürel ve tarihi köklerinin bir yansımasıdır. Türkmen toplulukları için gurur ve kimlik kaynağı olmayı sürdüren bu eserler, güzelliği ve işçiliğiyle dünya çapında tanınmaktadır. Türkmen takılarında işlenen nakışlarda kullanılan motifler, bitki ve hayvan şekillerinin yanında halkın inanç ve dünya görüşünü yansıtmaktadır. Katılımcı 44: “Takılar tarihi eskidir. Türkmen kültürünün bir parçasıdır, biz her çeşit takı yapıyoruz, bilezik, küpe, kolye gibi altın ve gümüş takılar... boncuklar yerleştiriyoruz üstüne süs olsun diye”. Türkmenler genelde değerli taşları gümüşe işleyerek ürettikleri kadın takılarına Şay Sep derler. Türkmen kadınları genellikle mücevherlerle süslenmiş başlıklar, bilezikler ve yüzükler takarlar. Bu takılar geleneksel Türkmen kıyafetlerinin önemli bir parçası olup oldukça ağır ve süslü olabilmektedir. Özenle yapılan bu takılar çeyiz eşyası olarak hazırlanmakta ve daha sonra bayram, düğün gibi özel günlerde ve törenlerde takılmaktadır.

2.11.4. Ticaret

Türkmenler her ne kadar göçebe bir millet olsalar da eskiden beri hep ticaretle uğraşmışlardır. “Oğuzlar ile komşu İslâm kavimleri arasında canlı bir ticarî faaliyetin mevcut olduğu görülüyor. Oğuz yurdundan geçen en mühim ticaret yolu Harizm’den İtil bölgesine giden yol idi. Oğuzlar’ın başlıca ticaret malı koyun idi. Horasan ve Mâvera un-nehr halkı et ihtiyacını Oğuzlar ve Karluklar’dan temin ediyordu” (Sümer, 1972: 43). Halkın esnaf diyebileceğimiz bir kısmı da el dokuma halı işleriyle uğraşmaktadır. Katılımcı 44: “Eskiden beri Türkmenler halı dokumuş ve halı ticareti yapmışlardır. Kabil’de, Pakistan’da halı ticareti yapanlar çok. Diğer sektörlerde de ticaret yapıyorlar

mesela ihracat, ithalat yapanlar var”. Bunlar halı ipinin boyanması, dokunduktan sonra kırılıp yıkanması ve ticareti gibi farklı kategorilerde çalışmaktadırlar. Tahıl, Hayvan ve Halı ticareti Türkmenler arasında yaygındır. Türkmenler yerel pazarlarda yetiştirdikleri hayvanları ve ürettikleri tahıl, hayvan ürünleri ve el sanatı ürünlerini satarken uluslararası piyasalarda halı ticareti ile de uğraşmaktadırlar. Katılımcı 36: “Türkmenlerden ticaret yapan çok var, mesela Akkine sınır kapısı var orada akar yakıt alıp satanlar var. Halı ticareti de yaparlar”. Günümüzde, Afganistan Türkmenlerinden Pakistan, Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri ve Amerika’da halı ticareti yapan çok sayıda “iş insanı” bulunmaktadır.

2.11.5. Ekonomi ve Göç

Uzun yıllardan beri devam eden iç savaş, siyasi istikrarsızlık ve dolayısıyla işsizlik Afganistan toplumunu derinden etkilemiştir. Ülke nüfusunun önemli bir kısmı yurtdışında yaşamaktadır. Bunlardan gençler, eğitim almak, çalışıp para kazanmak ve ülkeye geri dönmek amacıyla giderken aile olarak göç eden ve ülkeye geri dönme planı olmayanlar da az değildir. Afgan ailelerden ekonomik durumu iyi olanlar yasal yollarla yurtdışına gidip hedef ülkede ya yatırım yaparak ya da sığınma başvurusunda bulunarak o ülkenin vatandaşlığını kazanmaya çalışmaktadırlar. Ekonomik durumları zayıf olanlar da kaçak yolları tercih etmeye mecbur kalmaktadırlar. Kısacası göç etmek ve yurtdışına gitmek Afganların ortak kaderi haline gelmiştir. Bu durumdan Afganistan Türkmenleri de istisna değildir. Türkmen gençlerin büyük çoğunluğu yurt dışındadır. Bunlardan bir kısmı eğitim almak için çoğunluğu ise çalışmak için ülkelerinden ayrılmış durumdadırlar. Gençler çalışmak amacıyla ülkeyi terk etmekte ve yurt dışına çıkmaktadır. Bir ailede iki ya da üç yetişkin erkek varsa bunlardan biri evde kalıp diğerleri çalışıp para kazanmak için yurtdışına gider. Çalışmak için gidilen ülkeler arasında İran, Türkiye, Pakistan, Sudi Arabistan, Birleşmiş Arap Emirlikleri ve Avrupa ülkeleri gelmektedir. Yurtdışında çalışan her yetişkin erkek çalışıp ailesine para göndermekte ve aileler de onunla geçinmeye çalışmaktadır. Ağır başlık parasının alındığı Kuzey Afganistan’da birçok genç de bu parayı biriktirmek için yine yurtdışına gitmekte ve evlenebilmek amacıyla para biriktirmeye çalışmaktadır.

Taliban’ın 2001 yılı yönetimden uzaklaştırılması ve ülkeye nisbi istikrarın gelmesiyle İran ve Pakistan gibi komşu ülkelerde gurbette yaşayan Afganlar dalga dalga ülkeye geri

dönmeye başlamış olsa da bu süreç fazla devam edememiş ve tersine tekrar yurtdışına göçler çoğalmıştır.

2.12. Beslenme ve Geleneksel Yemekler

Afganistan Türkmenlerinin beslenme tarzları ve geleneksel yemekleri nelerdir?

Şekil 8: Beslenme Tarzı ve Geleneksel Yemekler Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar			
	K 2	K 23	K 26	K 29
Pilav	x		x	
Ekmek		x		
Çay	x			
Süt ürünleri		x		x

Tablo 9: Afganistan Türkmenlerinin Beslenme Tarzları ve Geleneksel Yemekleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Afganistan’da yaşıyan diğerk etnik gruplar gibi Türkmenlerin de kendilerine özgü zengin bir yemek kültürü vardır. Geleneksel Türkmen mutfağı yemekleri arasında pilav, şulle, çorba (haşlanmış kırmızı et ve suyu), kavurma, süt ürünleri, pirinç, etli nan (etli ekmek) gibi yemekler bulunur. Meyve olarak da kavun, karpuz, elma, armut, üzüm, kaysı gibi bölgede yetiştirilen meyve çeşitleri tüketilmektedir. Türkmenler müstakil evlerde yaşadıkları için mutfak genelde evin dışında ayrı bir odada olur. Mutfağın hemen yanında da tandır bulunur. Türkmen geleneksel yemekleri ve hazırlanış şekli Afganistan’ın diğerk bölgelerindeki insanlar tarafından bilinmemektedir. Bütün Türk gruplarında olduğu gibi ekmek Türkmen sofrasının ayrılmaz bir parçasıdır. Ekmek Türkmen halkının beslenmesinde önemli bir yere sahiptir. Yemeklerde tüketilen ana madde ekmektir denebilir. Hemen hemen her yemeğın yanında ekmek tüketilir hatta pilav bile ekmekle yenir. Katılımcı 23: “Nan (ekmek) sofrada tüm yemeklerin yanında olur. Petir, hamurlu çeşitleri vardır. Nanı kadınlar evde tandırda pişirirler”. Mayalı ekmek türlerine çörek, nan ya da hamirli nan denirken en yaygın mayasız ekmek türleri de petir, yağlı petir, gatlaklı petir ve külçedir. Türkmenler ekmeğı evde pişirirler. Herkesin evinde tandır vardır. Ekmeğı iki elle bölerler, ekmeğı tek elle bölmek saygısızlık sayılır. Ekmekten sonra pirinç, et ve süt ürünleri gelir. Pirinç Türkmen mutfağının en çok tüketilen besinidir. Katılımcı 2: “Pilav Türkmenlerin en çok tükettiğı yemektir. Evde de çok yenir, düğün davet olursa da pilav yapılır. Biz de ana yemek pilavdır. Yemek kültürümüzün özüdür”. Türkmen pilavı içinde et, havuç ve kuru üzümün bulunduğu uzun ince pirinçten yapılan özel bir pilav çeşididir. Pilav hem aile yemeğı hem de ziyafet yemeğidir. Ziyafetlerde ana yemek hep pilavdır. Katılımcı 26: “Pilav ve yanında çay olmasa olmaz, her zaman pilav tüketilir. Misafir geldiğinde, evde, düğünlerde pilav yapılır”.

Türkmen ekonomisinin önemli bir parçasının hayvancılık olması hasebiyle et, süt, yoğurt, tereyağı gibi et ve süt ürünleri geleneksel Türkmen sofrasında yaygın olarak tüketilmektedir. Türkmenlerin beslenme tarzının bir özelliğı de etin bolca tüketilmesidir. Türkmenler eskiden beri hayvan yetiştiricileri oldukları için hep et yemişler ve bunu bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Türkmen mutfağında hiçbir zaman et eksik olmamıştır. İşliki ve çorba etle yapılan yemeklerin başında gelir. Adı bölgelere göre işliki/ işlikli ya da işleme biçimlerinde değışen bu yemek bir çeşit etli börektir. Hamurun arasına bol et konularak yapılan bu börek çeşidi günlük olarak tüketilen bir yemek olmayıp özel günlerde veya misafir geldiğinde hazırlanmaktadır. İşliki yalnızca Türkmenlere ait bir

yemek çeşididir. Etle yapılan bir diğer yemek de çorbadır. Türkmen çorbasının ana maddesi haşlanmış ettir. Çorbada etin yanında patates, havuç, domates gibi malzemeler bir arada haşlanır. Çorba genelde mayasız hamurdan yapılmış petir denilen ekmekle tüketilir. Süt ve süt ürünleri de Türkmen mutfağının önemli malzemeleri arasındadır. Katılımcı 29 ve 23: “Afganistan Türkmenleri koyun, keçi, inek gibi hayvanları evlerinde besledikleri için süt, yoğurt, ayran, tereyağı tüketirler. Süt ve yoğurt çok tüketilir... Tereyağını kazanda ısıtarak sarıyağ elde edilir ve kış için saklarlar”. Bu ürünler hayvanların doğum yaptığı kışın son aylarından başlayıp sonbaharın ilk aylarına kadar yaygın olarak tüketilmektedir. Bunlar süt, gatik (yoğurt), ak/çal (ayran), gaymak (kaymak), çekîde (süzme yoğurt), meske (tereyağı) ve gurt (kurutulmuş süzme yoğurt)’tur.

Türkmenler, kahvaltı, öğlen ve akşam olmak üzere günde üç öğün yemek yerler. Kahvaltıda ekmek, süt, şeker tüketilir. Üzüm mevsimi olan yaz ve sonbahar aylarında kahvaltıda üzüm tüketmek yaygındır. Öğlen yemeğinde ise çorba, şulle, sulu patates yemeği gibi yemekler yenir. Akşam yemeğinde genelde yoğurt ve salata eşliğinde pilav yenir. Türkmen sofrasında yemekler sadedir, baharat ve sos fazla kullanılmaz. Yemekler yer sofrasında tüm aile bir araya gelerek topluca yenir. Türkmenler yemek yerken bir yer sofrasının etrafında oturarak yerler ve bu şekilde özgün beslenme alışkanlıklarını sürdürmektedirler. Ailenin tüm üyeleri, özellikle akşam yemeğini birlikte yerler. Yemeğe ailenin en yaşlı üyesi (baba ya da büyükbaba) başlar. Afganistan Türkmenlerinde akşam yemeğinden sonra ayet (aşır) okuyup ölümlere dua etmek geleneği yaşatılmaktadır. Afganistan Türkmenleri akşam yemeğini en erken akşam namazı kılındıktan sonra yerler. Bu yemek saati alışkanlığı yaz aylarında çok geç saatlere denk gelirken kışın erken saatlere rastlamaktadır. Geleneksel olarak yemeklerini yer sofrasında yiyen Türkmenler, sofra olarak deve yününden eğrilip örülmüş olan ve “saçak” denilen kalın sofralar kullanırlar. Bu kalın saçaklara sarılarak saklanan ekmekler iki üç güne kadar sertleşmez. Günümüzde bu geleneksel saçakların yerine plastik sofralar kullanılmaya başlamışsa da hala deve yününden örülmüş saçaklar çoğu köyde kullanılmaktadır. Türkmen diyeti çok tutumlu ve sadedir. Öğün yemeklerinde genelde tek çeşit yemek yenir. Afganistan Türkmenlerinde yemekten sonra tatlı yeme geleneği pek yoktur. Ancak ziyafetlerde ve misafir geldiğinde süt, nişasta ve şekerden yapılan “pirni” denen bir çeşit tatlı servis edilir. Bir diğer tatlı da katlama böreğidir. Katlama bayramlarda ve özel günlerde yapılan

meşhur ve lezzetli bir çeşit Türkmen tatlısıdır. Un, şeker, yumurta, su ve tereyağı katlamanın en önemli malzemeleridir. Bu tatlının hamuru yuvarlak ve katmanlı olup farklı boyut ve kalınlıklarda yapılmaktadır. Türkmen beslenme alışkanlığının bir diğer özelliği de çay tüketimidir. Yemekten önce, yemeğin yanında ve sonrasında çay içilir. Katılımcı 2: “Çay çok içerler, yemeğin yanında çay olmazsa olmaz. Sabah öğlen akşam üç öğün yemekte de çay içeriz. Yeşil çay bizim içtiğimiz çay”. Çay içmenin belli bir zamanı yoktur, her fırsatta çay içilir. Türkmenler çay içerken şeker kullanmazlar. Tek demlikte demledikleri yeşil çayı şekersiz içerler. Türkmen sofrasında hiçbir zaman çay eksik olmaz ve her yemeğin yanında mutlaka çay vardır.

Fotoğraf 3: Deve Yününden Eğrilip Örülmüş Türkmen Saçağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Misafirperverlik Türkmen kültürünün en meşhur özelliğidir. Türkmenlerin kültürleri ile ilgili yazılıp çizilen hemen hemen tüm yazılarda onların misafirperverliğinden bahsedilmiştir. Misafir geldiğinde ilk başta çay, şeker ve kuruyemiş ikram edilir. Türkmenler misafir geldiğinde hayvan keser ve gelen misafir için bol etli yemekler yaparlar. En iyi yemekler misafir için hazırlanır. Misafir için hazırlanan yemekler normal günlük öğünlerde tüketilmeyen özel yemeklerdir. Türkmen mutfağının bölgesel olarak farklılık gösterebileceği ve bireysel tercihlerin yemeklerin hazırlanışını etkileyebileceği hususu göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Bununla beraber Türkmenlerin beslenme alışkanlıkları genel olarak göçebe hayat atrzı ve bölge şartlarından etkilenmiştir. Göçebe bozkır kültürünün bir özelliği de süt bazlı besinlerin, bazı sebze ve meyvelerin ve hayvan etinin çeşitli işlemlere tabi tutularak kışlık olarak saklanmasıdır. Gurt (kurutulmuş süzme yoğurt) ve sarı yağ bunun en iyi örnekleridir. Meyve ve sebzeler

de taze olarak tüketildiği gibi kurutularak ya da salçası yapılarak saklanmaktadır. Özellikle domates, dut ve üzüm hem kurutularak hem kaynatılarak stoğu yapılan önemli besinlerdir. Kurutulan besinler bez torbalarda saklanırken, kaynatılarak yapılan salçaları da şeffaf kavanozlarda kışın tüketilmek üzere saklanmaktadır. Türkmenler kestikleri hayvanların etinin de günlük tüketim fazlasını kurutularak kışa kadar saklanmaktadır.

2.13. Spor ve Oyun Etkinlikleri

Afganistan Türkmenlerinin geleneksel spor ve oyun etkinlikleri nelerdir?

Şekil 9: Spor ve Oyun Etkinlikleri Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar		
	K 17	K 18	K 29
Güreş	x		x
Oğlak oyunu		x	x

Tablo 10: Afganistan Türkmenlerinin Geleneksel Spor ve Oyun Etkinlikleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Afganistan Türkmenleri arasında geleneksel oyunlardan en meşhur olanı oğlak oyunu ve güreş müsabakasıdır. Katılımcı 18: “Afganistan Türkmenleri geleneksel sporları yaparlar oğlak, güreş, pehlivanlık sporları... Türkmenlerin kültürlerinin önemli bir unsurudur

güreş ve oğlak, bunlar çok önemlidir. Ata babalarımızdan bize böyle gelmiş...”. Erkek sporcuların yarıştığı oğlak ve güreş müsabakaları düğünler, festivaller ve mevsimsel şenlikler gibi özel günlerde yapılmaktadır. Oğlak oyunu gündüzleri oynanırken güreş daha çok geceleri düzenlenmektedir. Bu geleneksel iki oyundan biri olan oğlak oyunu at üstünde oynanır. Türkmen toplumunda at hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. “Ömründen bir gün kaldıysa at al, iki gün kaldıysa evlen” (Türkmen atasözü). Eskiden her Türkmenin kapısında bir atı bulunurmuş. Günümüzde de Türkmenistan’da At Bakanlığı bulunmakta ve her yıl at bayramı kutlanmaktadır. Fransız gezgin Sabrina Michaud eşi Roland ile 1973 yılı Afganistan’da Amuderya kenarındaki Türkmen köylerini gezip Türkmenlerin yaşamını izler. Onun Yalçın İzbul tarafından 1983 yılında Türkçe’ye tercüme dilip yayınlanan “Bozkırın Cesur Atlıları: Afganistan Türkmenleri” başlıklı makalesinde yaptığı şu tespit çok isabetlidir: “At sırtında inanılmaz ölçüde hünerli biniciler olan bu nüfusa bozkırın aristokratları gözüyle bakılsa yeridir”.

2.13.1. Oğlak Oyunu

Oğlak oyunu, Afganistan’ın kuzey bölgelerinde en yaygın olarak da Türklerin arasında kışın düzenlenen bir çeşit spor müsabakasıdır. Katılımcı 17: “...oğlak ise kış mevsiminde olur, Akrep (Ekim 21 – Kasım 23) ayında başlar Hamel’e (21 Mart) kadar düzenlenir”. Türkmencede “oğlak”ın kelime anlamı keçi yavrusu demek olup diğer bölgelerde bu oyuna “buzkeşi” de denilmektedir. Oğlak oyunu at üstünde oynanır. Müsabakanın düzenlenebilmesi için en az elli-altmış atlı sporcu lazımdır. Büyük oğlak oyunları düzenlendiğinde komşu vilayetlerden çopandazlar davet edilmekte ve bu sayı daha da artmaktadır. Oyunculara “çopandaz” ya da pehlivan denir. At üstünde oynanan oğlak oyunu tehlikeli bir müsabaka çeşidi olup her müsabakada attan düşerek ya da düşmeden yaralanan çopandazlar olur. Oğlak oyunu her atla oynanamaz. Oğlakçı at denen atlar itina ile seçilip yetiştirilen özel atlardır. Oğlakçı atlar yıl boyunca yonca, yumurta gibi özel yemlerle beslenir ve diğer işlerde çalıştırılmazlar. Müsabakalar genelde kış ayları cuma günleri öğleden sonra düzenir. Düğün gibi bazı özel etkinliklerde ise haftada ik üç gün düzenlendiği de olur.

Açık alanda düzenlenmekte olan oğlak müsabakasında, alanın belli bir yerinde, hedef nokta olarak çapı üç-dört metre kadar uzunluğunda kireçle ya da saman dökülerek bir daire çizilir. Yaya olan seyirciler bu dairenin kenarında toplanarak müsabakayı izlerler.

Atlı gelen seyirciler ise pehlivanların arasına karışarak yarışı daha yakından izleme şansına sahiptirler. Müsabakanın düzenleneceği günden bir gün önce kesilip hazırlanan bir keçi ya da buzağıya “oğlak” denir. Oyun ismini bundan almaktadır. Buzağı kesilip başı gövdesinden ayrılır, iç organları çıkartılarak karnı dikilir. Oyun başlayınca yaklaşık 50 kilo ağırlığındaki oğlak meydana atılır. Her çopandaz at üstünden eğilerek oğlağı yerden kaldırmaya çalışır. Oğlağı alan çopandaz sol bacağının altından geçirip iki eliyle kavrar ve atını dörtnala koşturarak “bayrak” denen ve alanın öbür tarafında dikilen direğin etrafından dolaşarak hedef daireye ulaşmaya çalışır. Rakip pehlivanlar da onu engellemeye ve oğlağın bir diğer bacağından yakalayıp kendileri hedefe götürmeye çalışırlar. Hangi pehlivan hedefe ulaşırsa anons yapılır ve ona ödül verilir. Bir müsabaka boyunca oğlak pehlivanlar tarafından defalarca hedefe taşınır ve ödüller kazanılır. Oğlak müsabakası üç dört saat kadar devam ettiği için pehlivanlar birkaç kere yorulan atlarını değiştirirler. En önemli ödül “akılır oğlak”tır. Müsabakanın sonunda oğlağı en son hangi çopandaz hedef noktaya götürmeyi başarırsa en itibarlı ödülü almış olur. Her çopandaz bunu kazanmak için çaba gösterir. Oğlak takım halinde oynandığı gibi bireysel olarak da oynanır. Taşra kentlerde düzenlenen yerel küçük müsabakalarda her çopandaz kendisi için oynamaktadır. Kabil, Mezar-i Şerif gibi büyük şehirlere ya da komşu vilayetlere gidilerek oynanan müsabakalarda ise çopandazlar bireysel olmaktan ziyade takım halinde kendi vilayetleri adına puan kazanmak için yarışır. Her takımın pehlivanları oğlağı kaç kere hedefe götürdüyse o kadar puan toplar.

2.13.2. Güreş

Her bölgenin ve her toplumun kendine özgü yöresel ve geleneksel oyunları bulunur. Türkmenlerin en eski geleneksel oyunlarından biri de düğünler, bayramlar ve mevsimsel festivaller gibi özel günlerde düzenlenen Türkmen güreşidir. Güreş, Türkmen halkının sembolü ve köklü bir geleneğidir. Güreş tutmak (güreşmek), Afganistan türkmenleri arasında yaygın ve popüler oyunlardan biridir. Katılımcı 17, 29: “Türkmenlerin düğünü Mizan (20 Eylül-20 Ekim) ayında mutlu günlerinde güreş olur. Toya yakışan güreştir, havalar da güzel olur bu aylarda...”. Geleneksel Türkmen güreşi açık alanda yumuşak toprak zemin üzerinde yapılır. Güreş, nadiren gündüzleri düzenlense de genel olarak düğün ziyafetinden sonra geceleri düzenlenir. Güreşe katılmak için düğüne davetli olmaya gerek yoktur. İsteyen her pehlivan güreşe katılabilir. Türkmenler, hafızalarda kalması ve gelecek nesillere aktarılması için, bu geleneksel etkinliği mümkün olduğu

kadar kapsamlı ve görkemli olarak yapmaktadırlar. Bu törende seyirciler kalabalık bir daire oluşturacak şekilde toplanırlar. Seyircilerden bir kısmını otururken bir kısmı da oturanların arkasında durup yarışmayı ayakta izler. Seyircilerin oluşturduğu dairesel alanın iki yanında karşılıklı olarak pehlivanlar otururlar. Güreş töreninin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte rekabet alanında genelde 3 ila 4 hakem bulunur. Hakemler her iki taraftan eşit sayıda olmak üzere tecrübeli pehlivanlardan seçilir. Güreşin taraflarını genelde o bölgede yaşayan kavimler, boylar ve aşiretler oluşturur.

Fotoğraf 4: Türkmen Güreşi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

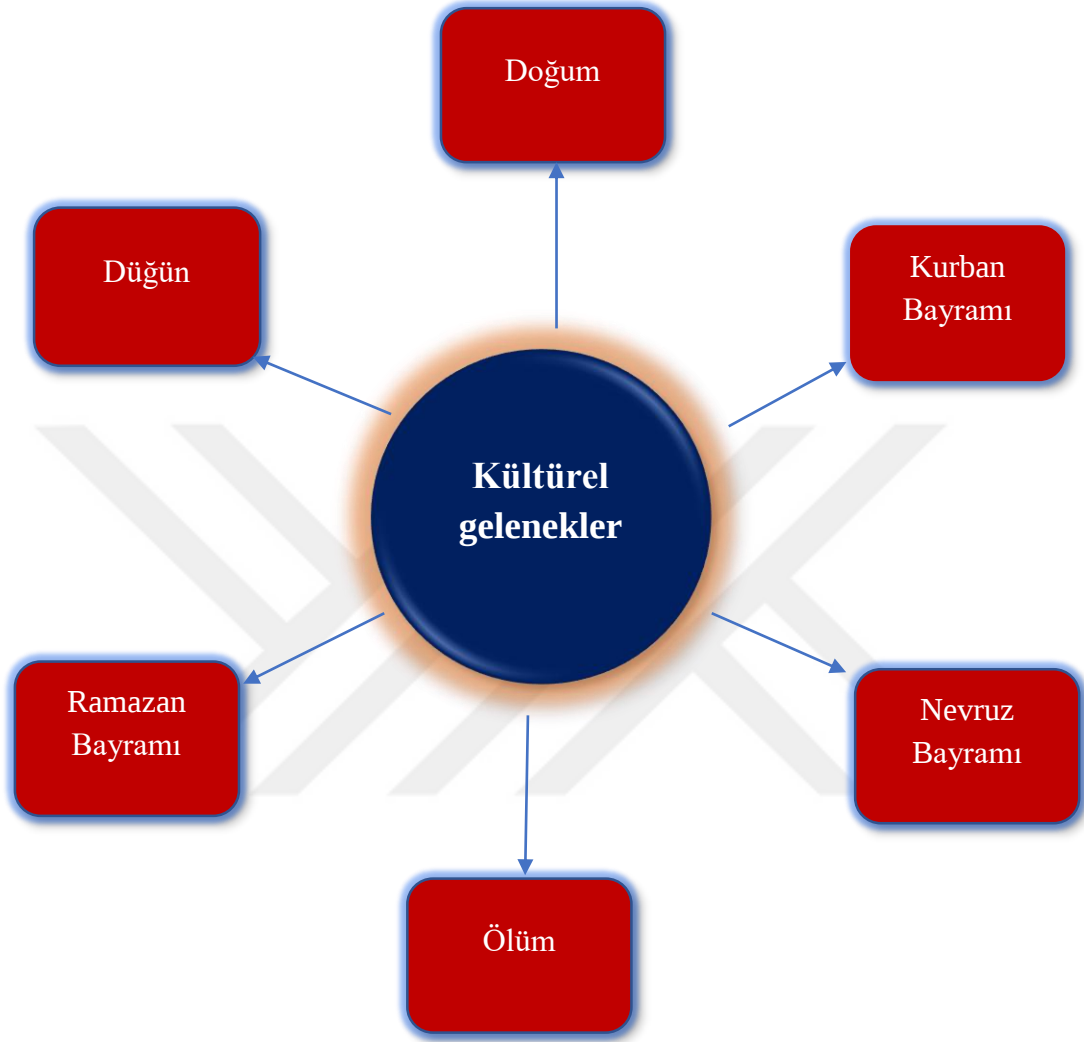
Müsabaka başlamadan önce “Yaşullılar” (büyükler) güzel dualar eder ve seyircilere hoş geldin denir. “Carçı” (tellal) tarafından ödüller açıklanır. Carçı, “serpay” denilen ödülü ve ortaya çıkıp meydan okuyan pehlivana karşı rakip olup olmadığını bağırrır. Serpaylar “don” (yelek), nakit para, altın sikke gibi çeşitli eşyalar olabilmektedir. Serpay, düğün sahibinin eş dost ve akrabaları tarafından verildiği gibi düğün sahibinin kendisi tarafından da verilebilir. En büyük ödül baş pahlivanındır. Başpehlivana rakip bulunup eşleşme olunca büyüklerden dua alınarak güreşmeye başlanır. Pehlivanlar bellerine kalınca bir kuşak bağlayarak güreşirler. Kuşakların usulüne uygun bağlandığı hakemler tarafından kontrol edildikten sonra yarışma başlar. Türkmen geleneksel güreşinde pehlivanlar kilolarına göre eşleşmezler, eşleşme meydan okuma usulüne dayanır. Türkmen güreşleri

bir anlamda pehlivanların, herkese meydan okuyan ünlü veya bilinmeyen rakiplerine karşı güçlerini gösterme sahnesidir. Carçı tarafından ödül ilan edildikten sonra başpehlivan ortaya çıkıp meydan okur ve ona rakip aranır. Başpehlivanlar hemen rakiplerini mağlup etmeye girişmezler. Birbirlerinin yakalarından ya da kuşaklarından tutup rakiplerinin güçlerini test etmeye çalışırlar. Başpehlivanlar eşleştikten sonra ikinci ve üçüncü pehlivanlara rakip aranır ve bu şekilde büyükten küçüğe eşleşerek güreşirler. Bu yarışmalarda güreşçilerin ağırlığı veya oyun süresi hesaplanmaz. İki yarışmacı, nihai sonuca karar verilene kadar yarıya devam eder. Güreşçinin sırtı kısmen ya da tamamen yere değerse mağlup sayılır. Geleneksel Türkmen güreşlerinde, usta pehlivanların kullandığı bazı taktikler olsa da güçlü bilek ve bacaklar pehlivanların galip gelmesinde önemli rol oynar. Güreşte yenen pehlivan, hakemlerden biri tarafından elinden tutularak “yaşuğların” bulunduğu kenara getirilir ve ödülü takdim edilir. Bazen iki pehlivanın birbirini yenemeyip berabere kaldığı olsa da genelde birinin galip gelmesiye sonuçlanır. İki pehlivan belli bir süre güreşip birbirini mağlup edemezse ya da her ikisinin omuzları veya yanları aynı anda yere değerse maç berabere bitti sayılır ve ödül aralarında paylaşılır.

Pehlivanlığın kendine özgü karakteristik özellikleri vardır. Pehlivanlar ahlaki açıdan titiz davranır ve kendilerine dikkat ederler. Katılımcı 17: “Pehlivanlık Allah vergisidir, herkese nasip olmaz ve koruması da kolay değildir”. Katılımcı 17’nin de belirttiği gibi pehlivanlar kendilerini korumaya ve ahlaksızlığa bulaşmamaya çalışırlar. Yerel ve geleneksel oyunlar, o bölgenin kültüründen ve kültürel inançlarından kaynaklanır. Güreş ve oğlak müsabakalarının kavimler, boylar ve aşiretler arası dostluk ve barışın devamlılığına katkıda bulunacağına inanılır. Türkmenler güreşte mağlup pehlivanın gönlü kalmasın diye yenen pehlivanı bağırarak alkışlamazlar. Yarışmacılardan biri yaralanır ya da sakatlanırsa mağlup sayılmayıp ödül ikiye bölünür. Bunların yanında kış oyunları arasında deve güreşi, köpek boğuşurma ve horoz dövüşü gibi müsabakalarda düzenlenir.

2.14. Kültürel Gelenekler

Afganistan Türkmenlerinin kültürel gelenekleri nelerdir?

Şekil 10: Kültürel Gelenekler Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar					
	K 13	K 28	K 42	K 47	K 51	K 56
Doğum		x	x			
Düğün				x		x
Kurban Bayramı	x					x
Ramazan Bayramı	x					
Nevruz Bayramı					x	
Ölüm					x	

Tablo 11: Afganistan Türkmenlerinin Kültürel Gelenekleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Afganistan Türkmenlerinin sosyal hayatında, yaşamın üç önemli aşaması ya da “geçiş dönemi” denilen doğum, evlenme ve ölümle ilgili gelenek, görenek, inanç ve uygulamaların önemli bir yeri vardır. “Geçiş dönemlerine ilişkin âdet, gelenek, töre ve törenler ve bunların içinde yer alan işlem ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yöre halkının geleneksel kültürünün ana temalarını oluşturur” (Kutlu, 2008: 1).

2.14.1. Doğum ve Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Doğum insanın dünya hayatında önemli olaylardan biridir. Bir çocuğun doğumu o aileye sevinç ve mutluluk getirir. Her toplum bu olayı kendine özgü gelenek ve göreneklerle kutlamaktadır. Türkmenler arasında, doğum ile ilgili kalıplaşmış çok sayıda gelenek bulunmaktadır. Kökenleri eskilere dayanan bu inanç ve pratikler zamanla biraz değişikliğe uğramış olsalar da halk arasında kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Doğum ve doğum ile ilgili inanç ve uygulamalardan kastımız, gebe kalmakla başlayıp doğum gerçekleştikten sonra birkaç yıl devam eden yeni doğan bebeğe ad takma, göbek bağını (kordunu) kestirme, diş patrak, saç kestirme gibi geleneklerdir. Aslında doğumla ilgili gelenekler doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası olmak üzer üç safhaya ayrılabilir.

2.14.1.1. Doğum Öncesi

Türkmenler arasında gebe kalmak ve çocuk sahibi olmanın çok önemli bir yeri vardır. Evlilikten sonra bir iki yıl içinde hamile kalamayan kadınlar bir taraftan doktora müracaat edip tedavi olmaya çalışırken diğer taraftan da birtakım dini ve büyüsel eylemlere başvurmaktadır. Normal süre ve şartlarda bebek sahibi olamayan Türkmen kadınlar

hamile kalabilmek için halk arasında ‘tabip’ diye bilinen tecrübeli ebelere başvurmak, üzerlik tüttürmek, adak adamak ve türbeye gidip dua etmek gibi geleneksel eylemlerde bulunmaktadır.

2.14.1.2. Doğum Sırası

Türkmenlerin büyük çoğunluğu köylerde yaşadıkları için doğumların da çoğu yıllarca doğum yaptırmış olan tebrübeli bir kadın gözetiminde evlerde gerçekleşmektedir. Katılımcı 28: “Hamile kadına doğum yapacağı esnada yaşlı bir kadın yardım eder. Tecrübeli olduğu için her şeyi bilir, ona göbek mama denir, doğumdan sonra göbek mamaya hediye verilir”. Bu yüzden doğum esnasında ve sonrasında ebelik görevini de ‘göbek mama’ denilen ve tecrübeli yaşlı kadınlar yerine getirir. Yeni doğan bebeğin göbek bağı (kordunu) kestiği için o kadına göbek mama denilmektedir. Doğumdan sonra birkaç gün boyunca anne ve bebeğe bakan göbek mamaya, görevi bittikten sonra elbiselik kumaş, sabun gibi serpay (hediye) verilir ve teşekkür edilir. Son yıllarda sağlık merkezlerinin artmasıyla beraber göbek mama eşliğinde evlerde yaptırılan doğumların sayısı azalmakta ve aileler doğum için eğitilmiş ebelere ve hastanelere müracaat etmektedir.

2.14.1.3. Doğum Sonrası

Doğum gerçekleştikten sonra aileden bir çocuk bu sevinçli haberi ilk önce aile üyeleri ve yakın akrabalara ‘buşluk çocuğumuz oldu’ diye müjdeler. Bu haberi alan yakınlar da müjdeyi veren çocuğa hediye ya da nakit para verirler. Katılımcı 42: “Evlenen gençler çocuklarının olmasını isterler. Erkek çocuk olursa daha da mutlu olurlar, bu mutluluğunu yakınlarıyla paylaşmak için beş gece diye bilinen yemek ziyafeti verirler”. Doğum yapan kadın (loğusa) doğumdan sonra kırk güne kadar temiz sayılmaz ve bu sürede eşine yaklaşamaz. Doğum yapan kadın kırk gün sonra duş alıp temizlenir ve normal hayata devam eder. Çocuk doğduktan sonra ilk önce genelde cami imamı tarafından çocuğun sağ kulağına ezan okunur ve sol kulağına kamet getirilir. Ezan okunduktan sonra çocuğa ad takılır. Çocuğun adı da aile büyüğüne ya da bir din adamına danışarak takılır. Çocuk isimleri ailenin kültürel veya dini inançlarına bağlı olarak takılır. Çocuk doğduğunda aile üyeleri ve yakın akrabaların yeni doğan bebeği ziyaret etmesi ve hediye getirmesi âdettendir. Çocukları uğursuzluk, kötü ruhlardan ve nazardan korumak amacıyla boyunlarına muska takılır. Aileler özellikle oğlan çocukları olduysa mutluluklarını

yakınları ile paylaşmak amacıyla ‘beş gece düğünü’ yaparlar. Belki eskiden beş gece devam eden düğünlerin yapıldığı için bu ismi almış olan bu gelenek günümüzde bir davet yemeğiyle yetinilmektedir. Çocuğa ilk diş çıktığında mısır patlatılıp kadınlar arasında küçük bir tören yapılır. Bu törene ‘diş patrak’ denir. Aynı şekilde çocuk ilk adımını attığında çocuğun bacakları arasından haşlanmış yumurta yuvarlanır. Çocukların ilk defa saçlarının kestirilmesi de özel bir gelenek ile gerçekleştirilir. Çocuğun ilk saç kesimi dayısına yaptırılır ve dayıya özel bir serpay (hediye) verilir. Çocukla ilgili son seremoni de sünnet düğünüdür.

2.14.2. Düğünler

2.14.2.1. Sünnet Toy (sünnet düğünü)

Türkmen toplumunda, “toy” adı verilen düğünler vazgeçilmez bir yere sahiptir. Her Türkmen, düğün için elinde ne var ne yok hiç düşünmeden harcar. Katılımcı 56: “Toylar (düğünler) Türkmenlerin geleneklerinden önemli olaylardır. Her Türkmen toy etmek ister, sünnet toy, evlenme toy gibi toylar meşhurdur”. ‘Sünnet toy’, ‘evlenme toyı’, ‘Peygamber (yaşı) toyı’, ‘Beş gece toyı’ gibi düğünler çeşitli sosyal etkinlikler ile kutlanmaktadır. Bu toylardan en şatafatlısı ise sünnet toyudur. Geniş kapsamlı ve uzaklardan misafirlerin davet edildiği Gonıklı Toy (Konuklu Düğün) da sadece sünnet düğünlerinde yapılır. Türkmenlerin arasında erkek çocuklar genelde 5,7,9,11 gibi tekli yaşlarında sünnet edilir. Sünnet düğünü en önemli düğünlerden biri olup ‘Konuklu toy’ denen ve Afganistan’da yaşayan tüm Türkmenlerden davetlilerin katıldığı tören sadece sünnet düğünlerinde düzenlenir. “Oğuzlar işlerini, meclisler kurarak istişare (keneşme) yolu ile hallederlerdi”. (Sümer, 1972: 54). Türkmenler önemli toplumsal organizasyonlarda yaşlılar (aksakallar) ve mollalarla istişare ederek karar alırlar. Bu cümleden düğün ve cenaze merasimi gibi seremoniler düzenlerken de toplumun ileri gelenlerine danışırlar. Gengeş adı verilen istişare yapma geleneği Türkmenlerin arasında yaygındır. Gonıklı Toy gibi geniş katılımlı ve uzaklardan misafirlerin davet edileceği düğünlerde gengeş toplantısı düğünden bir iki hafta öncesinden düzenlenir. Böyle geniş katılımlı düğünlerden önce kiçi gengeş ve ulu gengeş olmak üzere iki kere gengeş toplantısı yapılır.

Türkmenlerde düğün sahibinin düğün başlamadan önce birtakım hazırlıklar yapması gerekir. Bu kişi ilk önce kendi akrabalarını, köyünün yaşlılarını (aksakallar) ve cami

imanını davet edip istişare eder. “Benim bir düğün planım var” der. Bu akrabalar aynı köy ya da kasabada yaşayan kişilerden (Mescit Kavim) oluşur. Toplantıda düğün tarihi, ulu gengeşe kimlerin davet edileceği istişare edilir. ‘kişi gengeş’ denen bu ön toplantıya katılan kişiler, ulu gengeşe (büyük/kapsamlı toplantı/ istişare) davet edilecek kişileri belirler ve toplantının nasıl düzenleneceğini konuşurlar. Kişi gengeşte komşu köy ve kasabalardan, diğer illerden davet edilecek konukları tanıyan kişiler belirlenir. kişi gengeşte mirzalara (davetiye/mektup yazabilen kişiler) davetiyeler yazdırılır. Düğün davetiyesine ‘Khat ya da Çakılık Khatı’ denir. Davetiyelerde sadece bir kişinin ismi yazılır ve yanında davet edilen davetlilerin sayısı belirtilir.

Ulu gengeş, kişi gengeşten genelde iki üç gün sonra düzenlenir. Örneğin, ulu gengeş Andkhai çapında olacak deniyorsa istişare edilecek kişiler Andkhai, Korđan, Hançarbağ, Karamkol ilçelerinden davet edilir. Ulu gengeş için her köyden khatbaşının yanında iki ya da üç kişi davet edilir. Khatbaşılar genelde kavmin tanınan ve ekonomik durumu iyi olan kişiler ile din adamlarından oluşur. Ulu gengeşte komşu köy ve kasabalardan gelen ve diğer il ve ilçelerden davet edilecek konukları tanıyan kişilerle istişare edilir. Ulu gengeşe katılan kişiler, Afganistan genelinde Türkmenlerin yaşadığı il ve ilçelerden tanıdıkları olan ve davet edilecek 5-10 atlı konuğu üç-dört gün ağırlayabilecek kişilerdir. Genelde toplumun önde gelenlerinden oluşan bu kişiler düğüne hangi illerden kimlerin kaç günlüğüne davet edileceğine karar verirler. Konuklar Kunduz, Mezar-i şerif, şibirgan, Akça, Dawlatabad, Kaysar gibi Türkmenlerin yaşadığı bölgelerden davet edilir. Davetiyede (Khat/ Çalık Khatı) ismi yazılan kişiye khatbaşı denir. Khatbaşı genelde kavmin (kabilenin) ileri gelen ve tanınan figürleri olur. Davetiyeler khatbaşılara gönderilir. Davetiyede sadece, davet edilen misafir sayısı belirtilir ve kimleri yanında getireceğine yine khatbaşı karar verir.

Düğüne üç dört gün kala konuklara davetiyeler gönderilir. Yine davetiyelere khatbaşlarının isimleri yazılır ve yanında on-on iki kişi davet edilir. Davetiyeler genelde en az beş en çok 12 kişi için düzenlenir. Ulu gengeşte davetiyeler yazılmadan önce kimlerin konuk kabul edeceği belirlenir ve hangi konuk grubunun kimin evinde misafir edileceği netleştirilir. Konuk alan kişiler genel olarak akraba, tanıdık, kendi tıresinden (aşıret) olan misafirleri tercih ederler. Örneğin, Ev sahibi Karkın tıresinden ise Karkın misafirleri, Çakır ise Çakır, Çekir ise Çekir, Uludepe ise Uludepe misafirleri konuk alır. Konuk kabul eden kişilerin isim ve ev adresi davetiyelere yazılır ve davetiyeler gönderilir.

Etkinlikler düğün gününden iki üç gün önce başlar. Bu yüzden konuk kabul eden kişiler Toy (düğün) gününe iki üç gün kala düğün sahibinin evine gelip misafirlerinin gelmesini beklerler. Konuklar ilk önce doğrudan düğün yerine gelirler. Misafirler gelince orada hazır bulunan carçı (tellal) “filan bay konukların geldi teslim al” diye yüksek sesle duyurur. Konuk alan kişi ile düğün sahibi birlikte misafirleri kapıda karşılarlar. Misafirler düğün yerine geçip düğünü tebrik eder ve birer bardak yeşil çay içtikten sonra konuk yerlerine giderler. Tüm misafirler geldikten sonra düğün gününe iki üç gün kala eğlence başlar. Gündüzleri oğlak⁹ onunu ve geceleri güreş müsabakaları düzenlenir. Akşam yemeğinden sonra güreş müsabakası düzenlenene kadar bir iki saat ‘aydım saz’ (müzik şöleni) düzenlenir. Gençlerin güreşe gidip yaşlı misafirlerin aydım saza devam ettiği de olur.

Konuk alan kişi, misafirleri evine getirip yerleştirdikten sonra en iyi şekilde ağırlamak için elinden geleni yapar. Kahvaltı, öğlen ve akşam olmak üzere günde üç kere ziyafet çekilir. Misafirler için özel yemekler hazırlanır. Ziyafetlerde ana yemek hep Türkmen pilavıdır. Türkmenlerin mutfak kültürlerinde pilavın istisnai bir yeri vardır. Konuklara üç öğün pilav ikram edildiği bile olur. Yemeklerden önce ve sonra yeşil çay her zaman ortadadır, servis edilir. Misafirler, öğlen yemeğinden sonra atlarıyla birlikte oğlak oyununu, akşam yemeğinden sonra da güreş müsabakasını izlemeye giderler. Düğünün son günü konuk alan kişiler konuklarıyla birlikte düğün yerine giderler. Son gün tüm konuklar ve ev sahipleri düğün yerinde bir araya gelir ve düğün sahibinin düzenlediği ziyafete katılırlar. Bu ziyafetin sonunda düğün sahibi, tüm konuk alan kişiler ve misafirlere birer ‘serpay’ (hediye) verir. Serpaylar genel olarak ‘don’ (yelek) ve yağlık (mendil) verilir. Bu son ziyafet ve serpay verme seremonisiyle toy sona erir ve misafirler de evlerine dönerler.

2.14.2.2. Üylenme Toy (evlenme düğünü)

İnsan hayatındaki üç önemli aşamadan biri olan evlenme ve düğün Afganistan Türkmenleri arasında çeşitli ritüellerle kutlanmaktadır. Türkmenlerin düğün gelenekleri, yaşam tarzlarını ve kültürel değerlerini yansıtan önemli sosyal etkinlikleri içerir.

⁹ Kelime anlamı keçi yavrusu demek olan oğlak, at üstünde oynanan ve çok sayıda atlı pehlivanın katıldığı bir çeşit spor müsabakasıdır. Bu oyuna Farsça’da “buzkeşi” denmektedir.

Katılımcı 47: “Afganistan Türkmenlerinin evlenme toyları farklıdır, gelini deveye bindirip getirirler. İki üç gün ziyafet verilir, güreş tutulur, müzik çalınır şarkı söylenir”. Geleneksel Türkmen düğünleri görücü usulü evlilikleri içerir ve burada aileler çöpçatanlık konusunda önemli bir rol oynar. Aileler anlaştıktan sonra karşılıklı hediyeleşme kapsayan nişan töreni yapılır. Nişan töreni, düğün sürecinin önemli bir parçasıdır. Nişanlılık döneminde gelin ve damadın aileleri arasında özellikle Ramazan ve Kurban bayramlarında karşılıklı hediyeler takdim edilir. Nişanın ardından düğün planlamaları başlar. Düğün öncesinde gelin ve damat için geleneksel Türkmen kıyafetleri hazırlanır. Türkmenlerde çeyizi kız tarafı hazırlar. Türkmenler düğün tarihini genellikle astrolojik hesaplamalara dayandırır ve uygun bir tarih belirlemek için genelde tecrübeli aksakallara danışılır. Türkmenler evlenme düğününe ‘’kelin alma toy’, kız çıkarmaya da ‘gıyız göçürmek’ derler. Afganistan Türkmenleri arasında oğlan tarafı iki üç gün süren renkli düğünler düzenlerken kız tarafı görece daha az misafirin davet edildiği bir ziyafet yemeğiyle yetinir. Türkmen gelini genellikle kırmızı veya beyaz renkli ve süslenmiş bir gelinlik giyer ve başına da mücevherlerle süslenmiş bir başlık takar.

Türkmen düğünleri genellikle birkaç gün süren büyük ve renkli etkinliklerdir. Düğüne katılacak olan misafirler için süslenmiş davetiyeler hazırlanır. Düğüne iki üç gün kala ziyafetler vermeye başlar. Düğüne köy ahalisinin tamamı davet edilirken yakın akrabalar ve uzak köy ve ilçelerden de düğün sahibinin ekonomik durumuna göre misafirler davet edilir. Köy düğünleri genelde damadın ya da yakın komşulardan birinin evinde yapılır. Düğünlerde kadın ve erkek davetliler ayrı ayrı evlerde ağırlanırlar. Düğünlerde ziyafet, müzik, dans, voleybol turnuvası, güreş ve oğlak müsabakaları gibi geleneksel etkinlikleri düzenlenir. Son zamanlarda, çok yaygın olmasa da, mollaların davet edilip vaaz sohbetlerinin düzenlendiği düğünler de olur. Düğün kış aylarında yapıldıysa geceleri güreş müsabakası ve gündüzleri oğlak oyunu düzenlenir. Düğüne iki üç gün kala akşamları erkekler voleybol turnuvaları düzenlerken, kadınlar düğün sahibinin evinde toplanarak def çalıp noy noy¹⁰ söylerler. Düğün etkinlikleri açık havada yapılır ve davetliler yemek yedikten sonra yöresel müzikler eşliğinde dans eder ve geleneksel spor müsabakaları izlerler. Köylerde düğün işlerinde gençler yardım eder ve düğün salonu masrafı da yoktur.

¹⁰ Türkmen kızlarının düğün yapılacak olan evde toplanıp def eşliğinde söyledikleri şarkı türü

2.14.2.3. Kecebe

Türkmenler düğün sabahı gelini babasının evinden getirmek için özel bir devenin üzerinde 'kecebe' dedikleri deve üzerine kurulan tahtırevan/ mahmil hazırlarlar. Üzerine kecebe kurulan deve düğün arabası gibi ayaklarına ve başına takılan çingiraklar ve rengarenk takı ve örtülerle süslenir. Son zamanlarda her ne kadar bunun yerine düğün arabası kullanılsa da hala Türkmenlerin arasında kecebe ile gelin getirme geleneği devam etmektedir. Afganistan Türkmenleri arasında damat düğün alayı ile gelini getirmeye gitmez. Damadın babası ve yakınları, düğün günü sabahleyin, gelini iki 'yenge'siyle beraber babasının evinden 'kecebe' ya da düğün arabasıyla yeni evine getirmek için yola çıkarlar. Gelini babasının evinden alıp Kecebe'ye bindirdikten düğün alayını takip eden kızlar ve kadınlar def çalarak hep bir ağızdan noy noy söylerler. Kecebe evinin önünden geçen herkesin alayın yolunu kesmesi ve bahşiş istemesi gelenektir. Afganistan Türkmenleri arasında, son yıllarda bunun örneğine az rastlansa da, gelin ve damat evlendikleri güne kadar birbirlerini görmezlerdi.

Fotoğraf 5: Kecebe

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.14.3. Bayramlar

2.14.3.1. Ramazan Bayramı

Türkmenler, önemli İslami kutlamalardan biri olan Ramazan Bayramı'nı büyük bir coşkuyla kutlarlar. “Roza Hayt” dedikleri Ramazan Bayramı kutlamaları, dost ve akrabalarla bayramlaşmaları, ikramları, toplu duaları ve hediye alışverişini içerir. Afganistan Türkmenlerinde geçmişlerine dua etmek için mezarlıklara gitme geleneği yoktur. Bayramdan önceki gece akşam yemeğinden sonra herkes kendi evinde ölümler için hatim indirir ve dua ederler. Türkmenler, sevinç ve mutlulukların paylaşıldığı gün olan bayram günlerinde evlerinin temiz olması için bir gün öncesinden ailece ev temizliği yaparlar. Bayramdan bir iki gün önce çeşitli şeker ve kuruyemişler alınır ve yeni elbiseler diktirilir. Katılımcı 13: “Ramazan Bayramı'nda şeker, kuruyemiş, kurabiye alırlar, evde de tatlı, pişi ve katlama pişirirler. Erkekler bayram namazından geldikten sonra bayram sofraları serilir ve bayramlaşmaya gelmeye başlarlar...”. Türkmenler bayramın ilk günü sabah erkenden kalkıp banyo yapar ve yeni veya en temiz kıyafetlerini giyerler. Bayram sabahı Türkmen erkekleri ve gençleri en güzel elbiselerini giyerek en yakın camiye bayram namazı kılmaya giderler. Bayram namazı kılındıktan sonra bayramlaşmalar başlar Bayram günü sabahı çocuklara harçlık verilir. Çocuklar pazar yerlerine gidip çeşitli oyuncaklar alır ve yumurta tokuşturmak, salıncağa binmek gibi etkinliklerle eğlenirler. Yetişkinler de bayram günleri ya dost ve akrabaları ziyarete gider ya da evde oturup misafirleri beklerler. Türkmenler için bayramlar barışma ve affetme günleridir. Bayramlaşmalarda kūs olan insanlar barıştırılır. Türkmenler üç gün bayram boyunca birbirleriyle bayramlaşmak için toplu olarak ev ev gezerler. Ev sahipleri de gelen misafirlere çay, şeker ve kuruyemiş ikram eder. Çeşitli meyve, şeker, tatlı, kurabiye ve kuruyemişlerle donatılmış sofralar üç gün bayram boyunca toplanmaz serili kalır.

2.14.3.2. Kurban Bayramı

Türkmenlerin kutladığı bir diğer bayram da Kurban Bayramıdır. Bu Bayram, Türkmen halkının çok önem verdiği bir dini bayram olup birçok ritüel ve geleneği bünyesinde barındırmaktadır. Türkmenler bu bayramda yeni elbiseler giymeyi, akraba ve komşuları ziyaret etmeyi, bayram namazı kılmayı ve yemek yapmayı severler. Özel yemeklerin pişirilmesi, kurban kesilmesi ve etinin dağıtılması her yıl Kurban Bayramı geldiğinde gerçekleştirilen köklü geleneklerdendir. Aynı şekilde Türkmen ailelerin, Kurban Bayramı

arefesinde, evlerini temizlemesi, yeni kıyafetler hazırlaması, bayram sofrası için her türlü tatlı, kurabiye, kuruyemiş ve meyve almaları bayramı karşılamak için yapılan en temel hazırlıklardır. Katılımcı 13: “Bayramda ev temizliği yaparız, yeni elbiseler giyer, bol etli yemekler yaparız. Kurban Bayramı’nda en çok çocuklar sevinirler, onlara harçlık verilir”. Bayram hazırlığı bir iki gün öncesinden başlar kurbanlık hayvanlar alınır ya da belirlenir, evler temizlenir ve yeni elbiseler diktirilir. Arefe akşamı ölümler için hatim indirilir ve dua edilir.

Bayramın ilk günü bayram namazı kılındıktan sonra kurbanlıklar kesilir ve yemekler hazırlanır. Kurbanlık hayvan olarak koyun, keçi ya da dana kesilir. Türkmenlerin arasında, kestikleri kurbanlık hayvanlarına binerek sırat köprüsünden geçileceği inancı vardır. Bu yüzden kesilecek hayvanların sağlam ve güçlü olmasına dikkat ederler. Bazı köylerde arefe günü akşamına ‘ölü hayt’ (ölüler bayramı) derler ve o akşama özel pişi ve katlama pişirilir ve ölümler için hatim indirilip dua edilir. Kurban Bayramı sabahı kahvaltı yapılmaz, bayram namazı kılınana kadar oruç tutarlar. Bayramın ilk günü bayram namazı kılındıktan sonra kurbanlar kesilir ve kurban etinin bir kısmı ihtiyaç sahiplerine dağıtılır, bir kısmı da haşlama çorbası yapıp gelen misafirlere ikram edilir. Mutlulukların paylaşıldığı gün olan bayram günlerinde yeni veya temiz elbiseler giyilir, güzel kokular sürülür ve akrabalarının evlerine gidilerek bayramları kutlanır. Türkmenler bayramlaşmada birbirlerine sarılarak “haytlar marek” (bayramınız kutlu olsun), “kurbanlıklar kabul” (kurbanlığınız kabul olsun) gibi iyi niyet ve dualarla bayramlaşırlar. Katılımcı 56: “Bayramlaşma Türkmenlerin arasında çok yaygındır, herkes yakınlarının, akrabalarını, dostlarının evlerine giderek bayramlaşırlar. Kurban keserler, et yemekleri yapar ve ikram ederler”. Misafirperverliğiyle ünlü Türkmenlerde bayram kutlamaları görkemli ziyafetler halini almıştır. Kurban Bayramı’nda da çeşitli kuruyemiş, meyve ve tatlılarla dolu yer sofraları üç gün bayram boyunca serili kalır. Bayramlarda ve bazı özel kutlamalarda gerçekleştirilen Türkmen örf ve adetlerinin büyük bir kısmı halen yaşatılmaktadır. Ancak bu geleneklerin devamlılığı ve gelecek nesillere aktarılması genç nesillerin sahip çıkmasına ve çabasına bağlıdır.

2.14.3.3. Nevruz Bayramı

Nevruz yılın bahar aylarında kutlanan geleneksel bir bayramdır. Orta Asya ve birçok Orta doğu ülkelerinde olduğu gibi Afganistan’da da büyük bir coşkuyla kutlanır. Nevruz

kelimesi, Farsça'da yeni gün demek olup, Afganistan takvimine göre yeni yılın başlangıcına işaret eder. Nevruzda yeni elbiseler giyilir, pikniklere çıkılır ve Nevruz yemekleri yapılır. Nevruz günlerinde herkes mutludur. Katılımcı 51: “Nevruz bayramı ilkbaharda kutlanır. Baharın gelmesiyle mutlu olan insanlar bunu kutlarlar. Bazı mollalar günah olduğunu söylese de insanlar bunu dinlemiyorlar”. Nevruz, Türkmenler ve diğer Orta Asya toplulukları için büyük bir öneme sahip olan geleneksel bir bahar bayramıdır. Genellikle 21 Mart'ta kutlanır ve yeni yılın başlangıcını temsil eder. Nevruz ailelerin bir araya gelip özel yemekler yaptığı, geleneksel giysiler giydiği, müzik çalıp dans ettiği bir bayramdır.

2.14.4. Ölüm ve Cenaze Gelenekleri

Bir kişi öldüğünde ilk önce ailenin yakınları ve komşularına haber verilir. Sonra komşu köylere haber verilip cenaze namazının kılınacağı yer ve vakit anons yaptırılır. Genellikle ölümün gerçekleştiği aynı gün cenaze namazı kılınıp defnedilir. Ölü yıkanıp kefenlendikten sonra tüm köylerden gelen cemaat eşliğinde cenaze namazı kılınır ve aile mezarlıklarında toprağa verilir. Defin işlemi tamamlandıktan sonra iki veya üç kişi mezarın başında oturup Bakara suresini okurlar. Afganistan Türkmenleri cenaze namazı kılınana kadar ölü için Kur'an okumaz ve dua etmezler. Cenaze namazı kılınıp defin işlemleri tamamlandıktan sonra ailenin evinde iki üç gün boyunca taziye merasimi devam eder. Taziye için gelen akrabalar ve tanıdıklar mefta için Kur'an okur ve dua ederler. Ölümden sonra Taziye evinde iki üç gün boyunca yemek yapılmaz, yakın akrabalar ve komşular kendi evlerinde yemek yapıp getirirler. Katılımcı 51: “Bir aileden biri ölürse Türkmenler onun evine yemek götürürler, iki gün boyunca o evde yemek yapılmaz, hep akrabaları ve yakınları getirirler”. Üçüncü günü davetli sayısı ailenin ekonomik durumuna göre değişen bir sadaka yemeği verilir. Türkmenlerde ölümün yedinci günü, kırkıncı günü ve yıl dönümü olmak üzere sadaka yemekleri verilir.

2.15. Giyim Kuşam ve Geleneksel Kıyafetler

Afganistan Türkmenlerinin giyim kuşam tarzları ve geleneksel kıyafetleri nelerdir?

Şekil 11: Giyim Kuşam Tarzı ve Geleneksel Kıyafetler Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar				
	K 7	K 12	K 14	K 16	K 25
Erkek giyimi		x			x
Kadın giyimi			x		
Üst giyim				x	
Ayakkabı	x	x			

Tablo 12: Afganistan Türkmenlerinin Giyim Kuşam Tarzları ve Geleneksel Kıyafetleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkmenlerin geleneksel kıyafetleri kimliklerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkmen halkının geleneksel giyim kuşam tarzı onların kültürel zenginliklerinden biridir. Özellikle Türkmen kadın elbiseleri, başlıkları, takıları, örtüleri ve süs eşyaları çeşitlilik açısından çok zengindir. “Bunlardan başka kadınların en çok hoşlandıkları süs eşyası bilezik, gerdanlık ve küpe yerine kulağa ya da buruna takılan halkalarla göğse iliştirilen hamaylılardır” (Vamberg, 1993: 56). Bazı erkek elbiseleri ve giyim tarzında Afganistan’a

ait yerel kültürlerden etkilenme olsa da hala Türkmen geleneksel giyim kuşam tarzını devam ettiren köyler vardır. Türkmenler eskilerden beri genelde rahat, geniş ve uzun elbiseler giymişler. Katılımcı 12: “Erkekler don (geniş ve uzun cübbe) giyerler, bir yere gittiklerinde, düğün olsun davet olsun, çarşı pazara gittiklerinde giyerler...” Erkekler başlarına sarık sarar ve genellikle ‘don’ denilen uzun cübbeleri tercih ederken kadınlar da topuklarına kadar uzanan geniş entariler giyerler. Katılımcı 25: “Türkmenler genelde bol ve rahat elbise giyerler. Köynek (gömlek) ve iştan (şalvar) her zaman var. Başlarına sell (sarık) sararlar”. Özellikle yaşlı erkekler düğün, davet gibi özel etkinliklere katılacaklarsa “don” giymeyi tercih ederler. Türkmen kadın ve kızları renkli başörtüler, kendine özgü mücevherli takılar takarlar. “Çoluk çocuk sahibi, yaşlı başlı hatunların genç kızların böyle bol, geniş ve topuklarına kadar uzanan giysilerle öte beri salına salına gezmelerine gözüm kolay alışmadı” (Vambery, 1993: 56). Afganistan Türkmenlerinin giyim kuşam tarzları bölgeye ve aşiretlere göre değişebilmektedir.

Türkmen topluluğu arasında özellikle yaşlı insanlar başlarına sarık sararlar. Gençler de ise başlarına takke takmamak ve başı açık dolaşmak daha yeni moda olmuştur. Erkekler, kışın don yerine postin ya da çakmen giyilir. Katılımcı 16: “Afganistan Türkmenleri kışın çakmen, postin, don giyerler. Bunların hepsi kalın üst giyimdir, soğuk havada giyilir...”. Postin kışın giyilen kalın giysi olup astarı kürkten yapılmaktadır. Farsça’da ‘post’ deri/kürk demektir. Bu giysinin adı buradan gelmektedir. Astarı tilki kürkünden olan postinleri ise pahalı olduğu için sadece zenginler giyebilirler. Çakmen de kışın giyilen bir çeşit geleneksel kabandır. Çakmen kumaşı deve yünü eğrilip dokunarak elde edilir. Genelde orta yaşlı ve yaşlı insanların giydiği çakmen son zamanlarda gençler tarafından pek rağbet görmemektedirler. Çoban kabanı diyebileceğimiz bir çeşit kış elbisesi de oyluktur. Oyluk keçeden (yünden) yapılır. Çok kalındır ve kışın giyilir. Türkmen giyim kuşam tarzının korunması açısından geleneksel ayakkabıların önemli bir yeri vardır. Türkmen kunduracıları işlenmiş sığır veya deve derisinden yüksek topuklu suvari çizmesi, çarık, çokay ve “Türkmenkûş” gibi geleneksel pabuçlar dikerek bu geleneğin yaşatılmasında önemli rol oynamışlardır. Katılımcı 7: “Çobanlar da alır bu ayakkabılardan, onlar da Türkmenkûş, çarık, çokay giyerler. Çölde giydikleri için hafif ve rahat bunlar”. Bunlardan özellikle yazın giyilen Türkmenkûş günlük olarak kullanılmaktadır. Türkmenkûş işlenmiş hayvan derisinden yapılır. Katılımcı 7: “Deriden her çeşit aykkabı dikiyoruz. Türkmenkûş yapıyoruz... bunları deri, sığır derisinden

yapıyoruz, deri önce işleniyor, hazırlanıyor sonra dikiyoruz”. Genelde sığır ya da deve derisinden yapılan bu geleneksel ayakkabıyı Türkmen kunduracıları elleriyle dikerler. Tabanlığı keçeden yapılan Türkmenkûşun bir diğer özelliği de sağ ve sol teki ayndır. Yani tekleri sağ sol ayaklara değiştirilerek giyilebilir.

Fotoğraf 6: Deve Derisinden Elle Dikilmiş Türkmenkûş

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkmen kadın elbiseleri arasında yağlık denen renkli başörtüler meşhurdur. Yağlık daha çok daha evlenmemiş kızlar tarafından takılmaktadır. Ayrıca Türkmen kadınları başdangı/ başboğı denilen bir çeşit başlık takarlar. Katılımcı 14: “Türkmen kadınlar uzun elbiseler giyer... başdangı (başlık) takar onun üzerinden de bürencek (örtü) örterler, Erkeklere yüzünü göstermemek için örterler”. Son zamanlarda bu başlık çeşidini takan kadınların sayısı azalmışsa da hala yeni gelinler tarafından bir gelenek olarak takılmaktadır. Başdangının üzerinden de bürencek denen örtü örtülür. Başdangı ya da başboğıya takılan rengi sarı ya da kırmızı olan kumaşa ‘eski’ denilir. Kadınların taktığı başlık kumaşının rengine göre sarı eskili ya da kırmızı eskili diye adlandırılan aşiretler bulunmaktadır.

Günümüzde azınlık toplulukları ve yerel alt kültürleri korumanın gerekliliği konusu herkesçe dillendirilmekteyse de zaman geçtikçe dünyanın her yerinde yerli halkların ve toplulukların giyim kuşam kültürleri solmuş ve unutulmaya yüz tutmuştur. Geleneksel giyim tarzını tehdit eden bir durum da gençlerin yurtdışına gitmeleri ve oralarından etkilenmeleridir. Dünyada özellikle son yıllarda göçün artmasıyla birlikte farklı ülkelerde ve çeşitli büyük şehirlerde yaşamakta olan gençler küresel kültürden etkilenerek giyinme

tarzlarını değiştirmekte ve geleneksel elbiselerini unutmaktadır. Bu durum sosyal medyada paylaşılan ve ailelere gönderilen fotoğraflar aracılığıyla en ücra köylerde yaşayan insanlara da etki etmektedir. Buna rağmen Afganistan Türkmenleri geleneksel giyim kuşam tarzlarını büyük ölçüde korumayı başarmışlardır. Özellikle Türkmen kadınlar eski giyim tarzlarını devam ettirmektedirler.

2.16. Müzik ve Geleneksel Müzik Aletleri

Afganistan Türkmenlerinin geleneksel müzikleri nasıldır ve müzik aletleri nelerdir?

Şekil 12: Müzik ve Geleneksel Müzik Aletleri Kategorisi Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar					
	K 6	K 22	K 28	K 38	K 41	K 50
Müzik geleneği	x	x				
Erkek müzik aletleri				x		x
Kadın müzik aletleri			x		x	

Tablo 13: Afganistan Türkmenlerinin Geleneksel Müzikleri Nasıldır ve Müzik Aletleri Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Türkmen müziği çoğunlukla bir vokal sanattır; repertuarı esas olarak bir erkek şarkıcının (bağşı) dutar (iki telli uzun saplı bir lavta) eşliğinde icra ettiği çok sayıda şarkıdan oluşur. Bazen şarkıcılar ikinci bir dutar ve kuzey, doğu ve batı Türkmenistan'da da gijak (sivri uçlu keman) kullanırlar” (Zeranska-Kominek, 1990: 94). Türkmen kültürünün vazgeçilmez bir parçası olan müzikal etkinliklere ‘saz sohbet’ denir. Etkinliklerde ve özel toplantılarda dutar, gijak, tıyduk ve gopuz gibi geleneksel müzik aletleri kullanılır. “Türkmen müziği başlı başına bir dünyadır. Kullanılan üç temel müzik aleti başka hiçbir etnik grup tarafından paylaşılmıyor” (Slobin, 1976, 96). Türkmen klasik müziği günümüzde başta Türkmenistan olmak üzere Afganistan ve İran Türkmenleri arasında da çalınıp söylenmektedir. Türkmenlerde türkü ya da şarkı söyleme geleneğinin çok eski bir tarihi vardır. Türkmen aşk destanlarında aşıklar duygularını şarkı söyleyerek karşı tarafa aktarmışlardır. Katılımcı 6: “Türkmenler müziği severler, şarkı söylerler, saz çalarlar. Bağşıları herkes dinlemek ister... Sanatçıların teşvik edilmesi önemlidir bu alanda”. Türkmenler deve çekerken, hayvan güderken, zor günlerinde, üzüntülü günlerinde, sevinçli ve mutlu günlerinde yalnız kaldığında hep şarkı söylemişlerdir. Türkmen müziği, bir anlamda halkının algılarını aktarmasında ve duygularını yeniden anlatmasında kullandığı sembolik bir dil olarak değerlendirilebilir. Türkmen klasik müzik üstadlarına ‘bağşı’ denir. Türkçe’de bahşı şeklinde yazılan ve anlamı hususunda çeşitli görüşlerin olduğu bağşı kelimesi Türkmenlerin arasında dutar çalarken aynı anda Türkü söyleyen ve destan anlatan kişilere denir. Bağşılar aynı anda usta çalgıcılardır. Bağşıların yanında sadece dutar çalan kişilere ise ‘sazanda’ denir. Kalpleri ve zihinleri kahramanlık, mertlik ve aşk destanları, hikayeler ve şarkılarla dolu olan bağşılar, hem mutlu hem üzüntülü günlerde halkın yanında olmuş ve onları eğlendirmiş, coşturmuş ve gerektiğinde de teselli etmişlerdir. Onlar, sevinçli günlerde de, hüznü anlarda da halkıyla dertleşmiş ve özel törenlerle halkın sevincine veya üzüntüsüne ortak olmuşlardır. Türkmenler yerleşik hayata geçmeden önce ve Türkmenlerin arasında yazılı kültürün gelişmediği dönemlerde bağşılar Türkmen kültürünü destanlar anlatarak ve şarkılar söyleyerek koruyan en etkili kültürel miras taşıyıcıları olmuşlardır. Bağşılar Türkmen halkının sevinçlerini, coşkularını, hüznlerini, dertlerini ve acılarını dutarlarıyla seslendiren kahramanlardır.

Türkmen halk müziği, sohbetlerde gece geç saatlere kadar oturulup dinlenen bir tür geleneksel müziktir. Kemaleddin Nedimi’nin Türkmen müziği araştırmacısı

Uspinski'den aktardığı şu cümle bu durumu açık bir şekilde göstermektedir: “Doğuyu dolaştım. Onların bütün müziklerini dinledim, halkı eğlendirip sabahlara kadar dinlemelerini sağlayan tek müzik Türkmen müziği idi. Araştırmalarım neticesinde, milletler arasında en hoş sazın Türkmen dutarı olduğu kanaatine vardım”. Türkmen halk müziği, alkış tutarak oynanan bir müzik çeşidi değildir. “Türkmenlerin çalgı kullanımının bir diğer karakteristik özelliği de onların müziğinde davulların ve dansların tamamen yokluğudur” (Zeranska-Kominek, 1990: 94). Bağşı'nın etrafında toplanan dinleyiciler müziğe konsantre olur ve sessiz bir şekilde oturup dinlerler. Türkmenler hikâye, şiir ve atasözleri konusunda zengin bir sözlü geleneğe sahiptirler. Türkmen bağşıları meşhur halk masallarını, hikayeleri sözlü olarak genç nesillere aktarırlar. Türkmen hikaye ve masallarının yapısı şiirlerle karışık bir şekildedir. Hikaye ve masal kahramanları duygularını şiir ve sazla anlatırlar. Bu yüzden Türkmen müzik geleneğinde destan anlatmak ve destanda geçen şiirleri şarkı olarak söylemek yaygındır. Bağşıları dinlemek Türkmenlerin gece toplantılarının özellikle uzun kış gecelerinin bağlıca eğlenceleridir. “Kırsal alanın dışında Türkmenler, uzun kış gecelerinde esas olarak ocağın başında müzikal olarak aktiftirler” (Slobin, 1976, 98).

Müzik, Türkmen kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Türkmenlerin düğünlerine, bayramlarına, etkinliklerine ve hatta birkaç kişi bir araya geldiğinde onlara hep “saz sohbet” dedikleri müzik ve şarkı eşlik etmiştir. Katılımcı 22: “Türkmenler sazsız da şarkı söylerler, ilk başta sazsız söyleyerek öğrenilir. Çobanlar da sazsız şarkı söylerler, bazen tündük (kaval) çalarlar. Düğünlerde bağşılar, sazandalar gelir, şarkı söylerler. Önemli geleneklerimizdendir şarkı söyleme geleneği”. Geleneksel Türkmen bağşılarının şarkı sözleri Mahdumkulu'nun şiirleri, Göroğlu destanında ve diğer Türkmen destanlarında geçen şiirlerdir. “Bağşı denilen şiir okuyucuları okuma sırasında ‘dutare’ adı verilen iki telli bir tür tanbur da çalarlar. Söz konusu şiirlerden bazıları gerçekten güzeldir. Örneğin Mahdumkulu adlı şairin şiirleri, üzerinde durmaya değer güzelliğindedir” (Vambéry, 1993: 56). Müzik ve destanlar, Türkmen halkının duygu, heyecan, düşünce ve bilgilerinin somutlaştırılmasında ve yansıtılmasında büyük rol oynamıştır. Aslında müzik ve ozanlar, bu göçebe halkın kültürel ve manevi ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Türkmen halk müziğinin konusunu temel olarak yiğitlik, cesaret, kahramanlık, cömertlik, insanlara yardım etme, şeref ve şerefi koruma, zorbalığa ve şeytani güçlere karşı mücadele, dürüstlük, ve diğer iyiliği yansıtan insani konular teşkil etmektedir. Atalarımız müziği

kendi kendilerine öğrenmiş ve gelecek nesillere özgün sanatlarından biri olarak miras bırakmışlardır. Eskiden Türkmen müzisyenlerin eserlerini kaydedecek aletleri ve eserleri notaya dökerek imkânları yoktu. Türkmen kültüründe bu eserleri çalıp söyleyerek koruyan ve gelecek nesillere aktaran saz ustaları ve bağşılardan rolü çok büyüktür. Bu yüzden Türkmenler müziğe ve bağşılara her zaman değer vermişlerdir. “Bağşı hem toy’ın (düğünün) hem saz sohbetin temel aktörüdür. Bağşı kelimesi şarkı söyleyen, enstrüman çalan veya masal anlatan kişi anlamına gelir” (Zeranska-Kominek, 1990: 98). Türkmen halkı sevinçli ve mutlu günlerinde olduğu gibi üzüntülü ve sıkıntılı günlerinde de bağşılardan dinlemiş ve onlarla dertleşmişlerdir. Türkmen halk müziğinin toplumdaki yeri ve önemi inkar edilemez. Türkmen geleneksel müziği, sıkıntılı dönemlerinde, zulme maruz kaldıklarında, haksızlıklarla mücadele etmede, halk kitleleri için güçlü bir manevi silah rolü oynamıştır.

2.16.1. Geleneksel Müzik Aletleri

Türkmen temel geleneksel müzik aletleri dutar, gijak, gopuz ve tüydük’ten ibarettir. “En yaygın kullanılan iki profesyonel çalgı aleti, Türkmenlerin en karakteristik çalgısı olarak kabul edilen dutar ve gijaktır” (Zeranska-Kominek, 1990: 94). Katılımcı 38: “Türkmenlerin geleneksel müzik aletleri dutar, gijak ve tüydük gibi aletlerdir. Eskiden bunlarmış, şimdilerde dambura var, dambura Özbeklere ait bir müzik aletidir”.

2.16.1.1. Dutar

Dutar, Farsça’da iki tel demektir. İki telli bir çalgı aleti olan dutarın adı buradan gelmektedir. Dut, erik gibi ağaçlardan yapılır. 70-80 santimetre kadar uzunca bir sapı ve içi oyulmuş bir gövdesi olur. Bu çalgı aleti yüzyıllar öncesinden günümüze kadar gelmiş Türkmenlerin en popüler müzik enstrümanıdır. Dutar Türkmen geleneksel müziğinin en temel unsurudur. Dutar günümüzde de Türkmenistan, Afganistan ve İran Türkmenleri tarafından çalınmaktadır.

2.16.1.2. Gijak

Gijak yay ile çalışan bir çeşit kemançedir. Gijağın gövdesi teneke ya da ağaç, kapağı deri, sapı ağaç ve telleri metalden yapılır. Çok eskilerden beri kullanılmakta olan bu müzik aleti Türkmen halk müziğinde yaygın olarak kullanılır. Katılımcı 50: “Dutar ve gijak Türkmenlerin geleneksel müzik aletidir. Bağşılardan dutar çalar, yanında sazanda gijak

çalar”. Gijak da dutar ile birlikte Türkmen halk müziğinin temel enstrümanlarından biridir.

2.16.1.3. Tüydük

Tüydük denilen çeşitli üflemeli çalgılar geleneksel çalgılar olup günümüzde Afganistan Türkmenleri arasında dutar ve gijak kadar kullanılmamaktadır. Dilli tüydük ve gargı tüydük gibi çeşitleri olan bu çalgı aleti Türkmenlerin eski müzik aletlerindendir. Çobanlar Tüle denilen bir çeşit tüydük (kaval) çalarlar.

2.16.1.4. Gopuz ve Teprek (ağız kopuzu ve def)

Gopuz (ağız kopuzu) ve tepreği (defi) genelde Türkmen kadınlar çalar. “Kuzeyde (Afganistan), kadınların kullandığı mevcut en temel ses üreticileri iki enstrümandır. Bunlar ‘doira’ (def) ve ağız kopuzudur” (Slobin, 1976: 53). Afganistan Türkmenleri arasında erkekler fırsat bulduğu her ortamda saz sohbet düzenlerken kadınların müzikal rolleri ve kullandıkları müzik enstrümanları oldukça sınırlıdır. Günümüzde Türkmen kadınların kullandığı tek müzik aleti ‘teprek’ (def)tir. Katılımcı 41: “Kadınlar düğünlerde teprek çalarlar. Eskilerde ağız kopuzu vardı, şimdi çok azaldı, bazı yerlerde kalmıştır. Teprek çok çalınır, düğünden birkaç gece öncesinden düğün sahibinin evinde toplanıp teprek çalmaya başlarlar”. Kadınlar kendi aralarında ve ev içinde daha çok erkeklerin söylediği şarkıların kayıtlarını dinleyerek eğlenirler. Şarkı söylediklerinde de kullandıkları tek müzik aleti olan teprek eşliğinde söylemektedirler. Katılımcı 28: “Tepreği kadınlar çalar, düğünlerde çalarlar, şarkı olarak noy noy¹¹ söylüyorlar, başka bir müzik aleti kullanmıyor kadınlar”. Eskiden Türkmen kadınlarının çaldığı ağız kopuzuna da günümüzde Afganistan Türkmenleri arasında çok az rastlanmaktadır. “Kadınların müzik aktivitelerini evin, hâlâ Kuzey’de kesin olarak ayrılmış olan kadın bölümleriyle sınırlamaları beklenir. Bu mekansal sıkıştırmaya önemli ölçüde zamansal sınırlama da eklenir. Kadınlar çoğunlukla ev içi şenliklerde, özellikle de düğünlerde ve sünnetlerde performans sergilerler” (Slobin, 1976: 29).

Afganistan Türkmenleri, müzik alanında da ülkedeki diğer etnik gruplara kıyasla kendi gelenek ve kültürlerini en iyi şekilde muhafaza eden grup olmuştur. “Türkmenler, Afganistan’daki ana akım değişimden genel olarak izole oldukları için müziğe yönelik

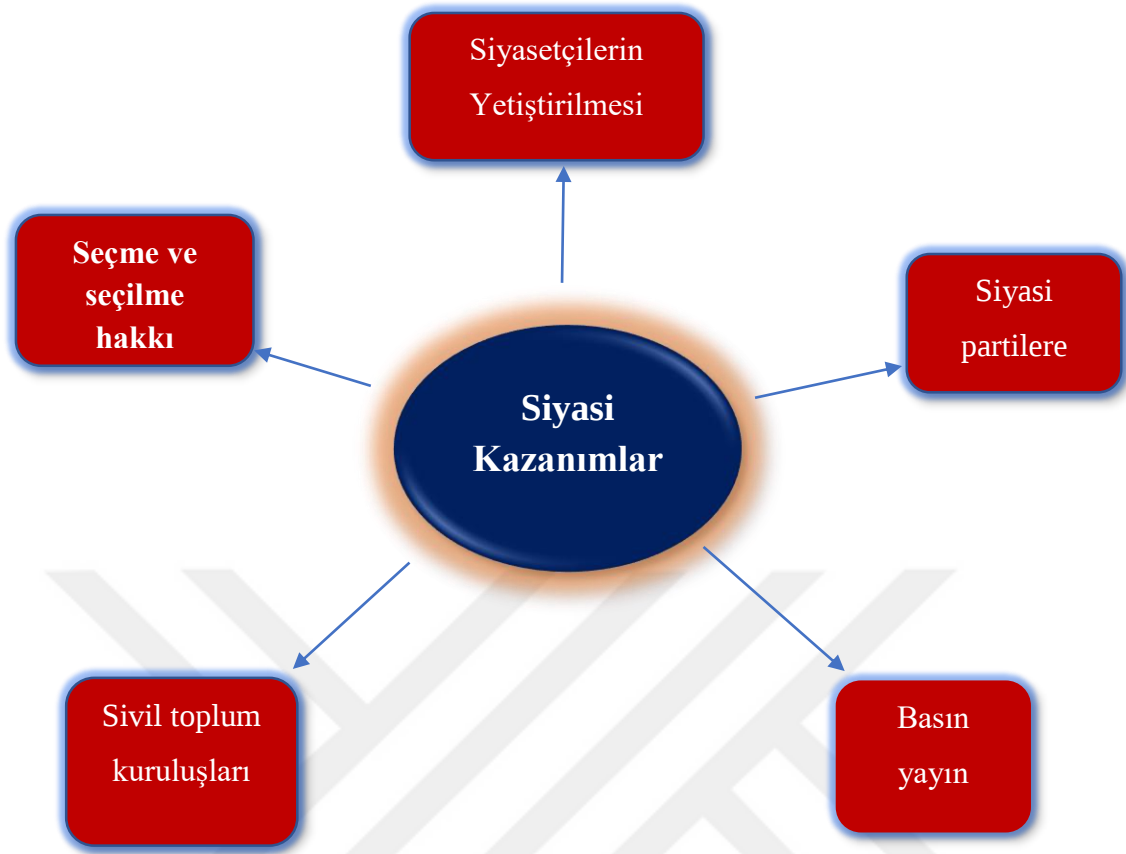
¹¹ Türkmen kadınların söylediği düğün şarkısı

kendi yaklaşımlarını büyük ölçüde korumuşlardır” (Slobin, 1976, 96). Sanat ve güzelliği açısından ayrı bir özelliğe sahip olan Türkmen halk müziği hala orijinal ve kadim yapısını korumaktadır. Türkmen halkının zengin sözlü geleneğinin korunmasında ve genç nesillere aktarılmasında Türkmen geleneksel müziği büyük rol oynamıştır.

2.17. Siyasi Kazanımlar

Afganistan’ın siyasi yapısında Türkmenlerin etno-kültürel kimliklerini korumak adına elde ettiği kazanımlar nelerdir?

Afganistan'da Türkmenler dahil tüm etnik azınlıkların hakları konusunda belirsizlik hakimdir. Etnik azınlıkların temsil edilme hakları uzun süredir çözölemeyen bir sorundur. Siyasi durumun son derece değişken olduğu ve gelişmelerin hızlı gerçekleştiği Afganistan’da her bir etnik grup kendi haklarını koruyabilmek için mücadele vermektedir. Türkmenlerin, nispeten demokratik bir ortamın oluştuğu son 20 yılda elde ettiği siyasi kazanımları kategorisi altında katılımcıların cevapları üzerinden çıkardığımız kodlar aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 13: Siyasi Kazanımlar Kategori Altında Olan Kodlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlar	Katılımcılar					
	K 2	K 6	K 20	K 21	K 39	K 54
Seçme ve seçilme hakkı		x				x
Siyasi partilere katılma		x		x		
Sivil toplum kuruluşları			x			
Basın yayın özürlüğü	x				x	x
Siyasetçilerin yetiştirilmesi		x				x

Tablo 14: Afganistan'ın Siyasi Yapısında Türkmenlerin Etno-Kültürel Kimliklerini Korumak Adına Elde Ettiği Kazanımlar Nelerdir? Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Etnik gruplar yasama organları, hükümet organları ve yerel konseyler de dahil olmak üzere siyasi kurumlarda adil temsil hakkına sahip olmalıdır. Diğer etnik gruplar gibi Türkmenler de Afgan hükümeti içerisinde siyasi temsil arayışındadırlar. Bu temsil hakkı son 20 yılda, parlamentodaki sandalyeler, hükümet atamaları veya yerel yönetim yapılarına katılım dahil olmak üzere çeşitli yollarla elde edilmeye çalışılmıştır. Katılımcı 54: “Taliban gittikten sonra yapılan bazı faaliyetler, siyasi açıdan, milletvekillerin, Türkmenlere böyle bir özgürlüğün tanınmış olması, milletvekillerini çıkardık biz de...”. Katılımcı 6: “Mecliste koltuklar elde etmek, milletvekillerinin seçilmesi gibi kazanımlar elde ettik”. Katılımcı 54 ve katılımcı 6’nın ifadelerinde açıkça belirtildiği gibi Türkmenler Afganistan Meclisinde temsil edilme haklarını elde etmiş ve milletvekilleri çıkarmayı başarmışlardır. Aynı şekilde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yerel yönetim yapılarına da katılarak toplum düzeyinde karar alma süreçlerinde katkıda bulunulduğu aşağıdaki katılımcı ifadeleriye doğrulanmaktadır.

Katılımcı 54: “kaymakamlarımız, komutanlarımız oldu, hatta valilerimiz, senatörlerimiz oldu. Türkmenlerden şu an aklıma gelenler bunlar... Baymurat Hacı gibi, Roz Mohammad Noor gibi vali oldular. Senatör olanlarımız var, Bakan olanlar oldu Jamahir Anwari var Noor Mohammad Qarqın var eğitim bakanı oldu, en yüksek makamdakiler bunlar...”

Katılımcı 6: “Örneğin, kabineden bir koltuk elde etmek, Türkmen halkı için bir koltuk kazanmak için çabalamak... sena meclisine bir senatör atanması için uğraştık ve kazandık”. Aynı şekilde Afganistan Türkmenleri siyasi haklar açısından temel hususlardan biri olan basın yayın özgürlüğü ile ilgili gelişme kaydetmişlerdir. Katılımcı 39: “Türkmenlere böyle bir özgürlüğün tanınmış olması, bu kadar yapabildik, benim bilmediğim de çok şey vardır. Beşir hekimi vardı İnfomasyon ve Kültür Bakanı yardımcısı oldu.” Katılımcı 2: “Türkmence radyo ve televizyonlarda yayın yapıldı. Türkmen genç şairlerin şiir kitapları basıldı, dergiler çıkartılıyor... bunlar Türkmenlerin dilinin geliştiğidir”. Katılımcı 54: “... basın yayın konusunda çok ilerlenildi. Milli televizyonda Türkmence programların yayınlanması, Türkmen gazetecilerin çıkması gibi,,, dergi ve gazeteler basıldı”. Yukarıdaki katılımcıların da belirttiği gibi son dönemde hem devlet hem özel radyo ve televizyon kanallarında Türkmence programlar yayınlanmaya başlanmış ve Türkmence kitap, gazete ve dergiler basılmıştır.

Katılımcı 20: “Türkmen Şura’nın oluşturulmuş olması, il temsilcilikleri var, Mahdumkulu engümeni başka da birçok dernekler açıldı”. Bir ülkede medeni ve siyasi hakların korunması açısından sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması önemlidir. Bu alanda da Türkmenler, katılımcı 20’nin ifadesinde belirtilen ‘Afganistan Türkmenleri İslami Birlik ve Dayanışma Şurası’ gibi etno-kültürel kimliklerini koruyabilmeleri açısından önem arzeden kuruluşlar oluşturmuş ve sivil ve siyasi haklarını korumak adına kurumsallaşmaya çalışmışlardır. Katılımcı 6: “Siyasi partilere katılma oldu. Parti üyelerinden vali oldular. Kaymakam oldular. Türkmenlerin kendileri bir parti kuramadılar ama... gelişmeler oldu eskisine göre.” Katılımcı 21: “Afganistan Türkmenleri de diğer etnik gruplar gibi ilerlediler. Seçime katıldılar, aday oldular, partilere katıldılar, partiden de aday oldular kazandılar da...”. Türkmenlerin aynı şekilde katılımcı 21’in de açıkladığı gibi siyasi partilere katılmış ve hem ülke siyasetinde aktif rol almak hem de etno-politik kimliklerini korumak için ilerlemeler elde etmişlerdir.

Türkmenler yakın zamana kadar göçebe idiler. Tarihsel olarak zengin bir kültürel mirasa sahip olan Türkmenlerin siyasi yapısı, geleneksel yaşam tarzının dinamikleri ve yaşadıkları bölgeler tarafından şekillenmiştir. Türkmenler, aşiret bağlarıyla güçlü bağları olan, merkezi olmayan sosyal örgütlenmeleriyle tanınırlar. Tarihsel olarak çeşitli kabile konfederasyonları halinde örgütlenmişlerdir. 1965-1967 yılları arasında İran Türkmenlerini inceleyen William Irons (1975), göçebeliliğin Türkmenlerin siyasi yapısındaki rolünü vurgular ve onların hiyerarşik kabile sınıflandırmalarını şu şekilde açıklar: Türkmenlerde ‘il’ tanımlanabilir en büyük grup, ‘halk’ daha geniş bir şemsiye terim, ‘taypa’ bir alt bölüm ve taypanın da alt bölümü ‘tire’dir. Göçebe yaşam tarzı, Türkmenler arasında esnek ve uyumlu bir siyasi yapıyı gerektiriyor ve bu siyasi yapı güçlü bir bağımsızlık ve özerklik duygusunu yansıtıyordu. Türkmenler merkezi otoriteye direnir ve siyasi örgütlenmelerini, göçebe yaşamın zorluklarına duyarlı bir adaptasyona izin verecek şekilde karakterize ederlerdi. “Bu halk arasında kaldığım süre boyunca beni en çok şaşırtan şey, aralarında komuta etme arzusu duyan tek bir adamı ya da itaat etmeye meyilli herhangi bir kişiyi keşfedemedim. Türkmenlerin kendileri de ‘Biz bibash halk bolamiz’ (biz başsız halkız) hepimiz eşitiz, bizde herkes kraldır” demeyi severler” (Vambery, 1865: 309-310 aktaran: Liechti-Stucki, 1991: 99). Kabile liderleri nüfuz sahibiyken, kararlar çoğunlukla topluluk duygusunu ve ortak sorumluluğu güçlendiren fikir birliği yoluyla alınıyordu. Siyasi yapıları genellikle kabileler veya klanlar etrafında

döner. Sadakat ve kimlik bu sosyal birimlere derinden bağlıdır ve karar alma genellikle kabile veya klan konseyi içindeki kolektif bir çabadır. ‘Kurultay’ olarak bilinen kabile meclisleri, sorunların tartışılması, toplu kararların alınması ve anlaşmazlıkların çözülmesi için önemli forumlar görevi görüyordu. Liderlerin ve üyelerin önemli konuları tartışmak ve karara bağlamak için bir araya geldiği konseyleri veya meclisleri sıklıkla kullanırlar.

Irons'a (1975: 47 - 48) göre, grup adına dışarıdakilere karşı sözcü olarak hareket eden liderler (muhtarlar), topluluk tarafından seçiliyordu ve yalnızca topluluğun fikir birliğine dayalı olarak hareket etme yetkisine sahipti. Bu şuralar gayri resmi toplantılar olabileceği gibi Türkmenler arasında ‘kurultay’ gibi daha yapılandırılmış kurumlar da olabilir. Tipik olarak yerleşik medeniyetlerde bulunan ayrıntılı resmi kurumlardan yoksundurlar. Bunun yerine yönetim daha gayri resmidir; ortak geleneklere, göreneklere ve topluluk içindeki davranışları yönlendiren yazılı olmayan kurallara dayanır. Irons’ın da belirttiği gibi Türkmenler, otoritenin çeşitli kabile veya klan liderleri arasında dağıtıldığı, merkezi olmayan bir yapıya sahip olma eğilimindedirler. Merkezi bir hükümetin yokluğu, karar alma ve yönetimde esnekliğe duyulan pratik ihtiyacı yansıtıyor. Böyle toplumlar genellikle çeşitli üyelerin katılımına izin veren karar alma süreçleriyle eşitlikçi bir tutum sergiler. Onların arasından liderler ortaya çıksa da, bu liderlerin otoriteleri genellikle fikir birliğine duyulan ihtiyaç ve sosyal uyumu sürdürme arzusu nedeniyle yumuşaktır. Türkmenlerin birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bu siyasi yapısının, aralarında çıkan çatışmaları cezalandırarak çözmekten ziyade, sosyal uyumu sürdürmek için arabuluculuk ve uzlaşmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu siyasi yapı tarihsel olarak Türkmenlerin benzersiz kültürel kimliklerini korurken mobil bir yaşam tarzının zorluklarıyla başa çıkmalarına olanak sağlamıştır. Ancak son zamanlarda Türkmenlerin göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte toplumlarındaki sosyal, ekonomik ve siyasi dinamiklerin değişmesi de kaçınılmaz olmuştur. Artık Türkmenlerin de resmi idari yapılara ve değişen sosyo-ekonomik ve jeopolitik şartlara uyum sağlayabilmek için gereken siyasi mekanizmaları geliştirmeleri gerekiyordu. Bununla birlikte geleneksel siyasi yapılanmanın hala Türkmenlerin arasında etkilerini devam ettirdiği görülmektedir. Günümüzde de bu geleneksel aşiret ve topluluk yapısı Afganistan Türkmenlerinin siyasi örgütlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Genelde aşiret büyüklerinden oluşan Türkmen yaşulları yerel yöneticilerin kararlarını etkileyecek ölçüde güç ve nüfuza sahiptirler.

İsrail'in 1967 yılı Suriye topraklarına saldırması ve Türkmen köylerinin de bulunduğu Golan Tepeleri'ni işgal etmesi sonucu göçebelikten yerleşik şehir hayatına geçen Suriye Türkmenleri'nin tebrübe ettikleri sosyal, ekonomik ve politik değişiklikleri Muhammed Hayr Aid şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu köy halkının Şam şehrine yerleşmesi, devletin, onların çocuklarını eğitime ve okumaya teşvik etmesi gibi yeni boyutları beraberinde getirdi. Bu daha sonra hayatlarının gerekliliklerinden biri haline geldi. Siyonist saldırı sonucu tarım işlerini, hayvancılığı, sahip oldukları her şeyi kaybettiler, akademik nitelikli bir iş yapmaktan başka umutları kalmadı. Bu nedenle, çocuklarının çoğu artık çeşitli bilimsel uzmanlık alanlarında üniversite yeterliliklerine ve tıp, mühendislik, hukuk gibi profesyonel mesleklere ve hatta üniversitelerde öğretim üyeliği derecesine sahip oldular. Bunlardan birçoğu sivil ve askeri görevlere, bazıları da inşaat ve ticaret gibi serbest mesleklere yöneldiler. Eğitimli olanlar, özellikle gençlerin birçoğunun Arap Sosyalist Baas Partisi'nin örgütlerine üye olmasından sonra, bu alanlarda başkalarıyla rekabet edebilmelerini sağlayacak sosyal, politik ve bilimsel kültürler edindiler” (Aid, 2004: 107-108).

Afganistan Türkmenleri de benzer bir süreci yaşamışlardır. Türkmenler ülkenin kuzey vilayetlerine yerleştikten sonra eğitime yönelmiş ve bölgedeki diğer etnik gruplarla etkileşime girmişlerdir. Afganistan'da etnik grupların siyasi hakları konusu hep tarihi ve politik şartlara göre değişiklik göstermiştir. 2001-2021 arası döneme etnik grupların, siyasi hakları ve devlette temsil edilmeleri açısından, en parlak dönemi denilebilir. 2001 yılı Aralık ayında Almanya'nın Bonn şehrinde Birleşmiş Milletler himayesinde düzenlenen uluslararası konferansta Afganistan'da kurulacak yeni devlette etnik grupların temsil edilmesi gerektiği konusu vurgulanmıştır. “BM, Durrani Peştun Hamid Karzai yönetimi altında Afganistan'ın çok etnili olması ve tüm etnik grupların çıkarlarının korunması gerektiğinin altını çizdi. Bununla beraber, 30 üyeli kabinede 11 Peştun, 8 Tacik, 5 Hazara, 3 Özbek ve diğer etnik gruplardan 3 kişinin yer almasına karar verildi” (Ali, 2015: 10). Daha önceki dönemlerde fazla önem verilmeyen etnik grupların 2004 Anayasası'nda dilleri üçüncü resmi dil olarak kabul edilmiş ve 2006 yılında yazılan yeni ulusal marşta ilk defa 14 etnik grubun adı zikredilmiştir. “Afganistan Ulusal Marşı, ülkenin 27 milyon nüfusu arasında 14 etnik grubu tanımaktadır: Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Beluçler, Türkmenler, Nuristaniler, Pamiriler, Araplar, Gujarlar, Brahuiler, Kızılbaşlar, Aimaq ve Pashailer” (Siddique, 2012: 2). Siyasi haklar kavramı,

bir ülkenin siyasi süreçlerine tüm vatandaşların adil ve eşit katılımını sağlamayı amaçlayan bir dizi ilke ve uygulamayı kapsamaktadır. Bunlar eşit vatandaşlık, seçme ve seçilme, yasama, yürütme ve yargı organlarında temsil edilme, kültürel, siyasi ve sivil faaliyetlerde bulunma, yerel yönetim ve konseylerde görev alma, eğitime erişim, anadilde eğitim, ifade özgürlüğü, basın yayın özgürlüğü gibi haklara sahip olma ilkeleridir. Afganistan'da 2001 yılı birinci Taliban döneminin sona ermesiyle başlatılan eğitim seferberliğiyle beraber yoğun olarak Türkmen çocuklar da devlet okullarına kaydolmuşlardır. Son yıllarda eğitilmiş gençlerin, üniversite hocalarının, kültür adamlarının ve iş adamlarının sayısının artmasıyla birlikte Türkmenler de diğer etnik gruplar gibi Afganistan hükümeti içerisinde siyasi temsil hakkı arayışına girmişlerdir. Sonuçta Türkmenler 2001 sonrası dönemde başta Anayasa'da Türkmençe'nin üçüncü resmi dil olarak kabul edilmesi, Türkmenlerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulmak üzere Türkmençe ders kitaplarının basılması, Türkmençe alfabenin kabul ettirilmesi, ulusal televizyon kanalında Türkmençe programların yayınlanması gibi birçok kazanım elde etmişlerdir. Bu dönemde Türkmenler 9 milletvekili, 3 bakan, 5 senatör, 6 vali, 4 general ve daha birçok yerel yönetici çıkarmayı başarmışlardır. Afganistan Türkmenlerinden Abdul Karim Mahdum, Hacı İsmail, Rozi Geldi Oychi, Muallim Chari, Shahmardan Qul, Haji Abdul Wahab, Mohammad Amin Kani, Nazari Türkmen, ve Mohammad Shakir Karimi milletvekilliği, Noor Mohammad Qarqin, Jamahir Anwari ve Faiz Mohammad Osmani da bakanlık yapmıştır. Qurban Ağa, İsmail Munşi, Haji Majid, Abdul Rahim Oraz, Payghamber Qul Doghan, Anwar Bashliq senatörlük ve Mohammad Geldi Derdli, Roz Mohammad Noor, Baymurad Koyunlu, Abdul Kadir Ashina, Abdul Karim Khaddam ve Qurban Murad Murad valilik yapmışlardır. 2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Aşraf Gani hükümetinin düşmesinin ardından Taliban'ın yeniden yönetimi ele geçirmesiyle birlikte ülkede Türkmenler dahil Peştun olmayan tüm etnik grupların siyasi hakları konusundaki belirsizlik devam etmektedir. Yeni Taliban yönetimi azınlıkların haklarını görmezden gelmiş ve bu konuda belli bir görüş belirtmemiştir. Şuanki Taliban yönetiminin hiçbir ülke tarafından tanınmamasının sebeplerinden biri de azınlıkların ve kadınların devlette temsil edilmemesi sorunudur. Bu nedenle bu gidişatın Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlar tarafından yakından takip edilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Dünyada çoğu ülke heterojen bir nüfus yapısına sahip olup birçok etnik/azınlık grubu sınırları içinde barındırmaktadır. Toplumların kimliği de genelde nüfuslarının çeşitliliğine göre şekillenir. Dolayısıyla bir ülkede kapsayıcı ve uyumlu bir toplum inşa etmek, ülke nüfusunu oluşturan tüm etnik/azınlık grupların kimliklerine değer verilmesini ve onların korunmasını gerekli kılar. Etnik/azınlık grupların korunması, kültürel çeşitliliği zenginleştirir ve kültürel çeşitlilik de yenilikçiliğe ve yaratıcılığa katkıda bulunarak bireylerin ve toplulukların refahının artmasını olumlu yönde etkiler. Başka bir deyişle etnik azınlıkların kimliklerine saygı duyulması ve bu kimliklerin korunması toplumda sosyal uyumun sağlanabilmesi için gereklidir. Ya da farklı etnik kökenlerden olan bireylerin, toplumda kabul edildiğini ve kendilerine değer verildiğini hissetmesi, daha kapsayıcı ve uyumlu bir toplumun oluşması açısından önemlidir. Zira bireylerin kimlik ve aidiyet duygusu onların psikolojik durumlarıyla yakından bağlantılıdır. Etnik grupların kimliklerini korumalarına ve kendilerini ifade etmelerine fırsat verildiğinde, bu onların özsaygısını, zihinsel sağlığını ve genel aidiyet duygusunu olumlu yönde etkiler. Bir ülkede bu hususlara dikkat edilmediği takdirde tam anlamıyla toplumsal uyum ve istikrardan söz etmek zordur. Afganistan, çeşitli etnik/kültürel/mezhepsel/bölgesel grupların bir arada yaşadığı çok etnili bir ülkedir. Bu grupların her birinin kendilerine özgü kültürel gelenekleri ve kimlikleri vardır. Afganistan gibi toplumunu çok etnili bir nüfusun oluşturduğu ülkelerde, etnik grupların kimlikleri, çoğunlukla sosyal, politik, ekonomik ve kültürel dinamiklerden kaynaklanan çeşitli faktörler tarafından tehdit edilebilmektedir. Bu grupların asimile olma endişesi ve kültürlerinin, dillerinin ve geleneklerinin zayıflatılması düşüncesi onlarda rahatsızlık yaratabilmektedir. Ülkedeki tüm etnik grupların bu endişelerini ve onların kimliklerine yönelik tehdit algılarını ortadan kaldırmak için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda azınlık toplulukların özgün kültürel özelliklerinin ve kimliklerinin incelenmesi ve doğru anlaşılması ülkede sosyal uyum ve bir arada yaşama açısından önemlidir. Bu yüzden bu çalışmada ülke nüfusunu oluşturan kardeş topluluklardan biri olan Afganistan Türkmenlerinin kimliklerini ve etno-kültürel özelliklerini koruyabilmeleri ve gelecek nesillere aktarabilmeleri açısından önemli olan yerleşim yerleri, boy ve aşiret dağılımı, tabakalaşma açısından yaşullılar ve mollaların toplumdaki rolleri, aile yapısı, dini inanç

ve uygulamaları, dilleri, eğitim biçimleri, ekonomik faaliyetleri, beslenme tarzları, geleneksel spor ve oyunları, kültürel gelenekleri, giyim kuşam tarzları, geleneksel müzikleri ve siyasi kazanımları araştırılmıştır. Bu konular kültürleşme, entegrasyon ve asimilasyon teorileri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Afganistan Türkmenleri, birinci bölümde ele alınan etnisite kuramları açısından etno-sembolcü kurama daha yakın durmaktadırlar. Türkmenler, içinde bulundukları çevre şartları yüzünden etnik sınırları esnek olmayan bir gruptur. Afganistan Türkmenlerinin kökeni, Oğuzların atası olarak kabul edilen efsanevi Oğuzhan'a dayanmaktadır. Türkmen kelimesinin mahiyeti ve ortaya çıkmasıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüş olmakla birlikte sözcüğün, onuncu yüzyıla kadar Oğuzlar olarak adlandırılan topluluğun ismi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Oğuzlara onuncu yüzyıldan sonra Türkmenler denilmeye başlanmıştır. Türkmenler, Orta Asya'daki diğer Türk toplulukları gibi göçebe bir hayat tarzı sürmüşlerdir. Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğu, 1920-30'lı yıllarda bugünkü Türkmenistan topraklarından göç ederek Afganistan'ın kuzey bölgesine yerleşmiş göçmenlerden oluşmaktadır. Türkmenler kendilerine özgü dillerini, kültürlerini ve geleneksel yaşam tarzlarını beraberlerinde getirerek Afganistan'ın kültürel çeşitliliğini zenginleştirmişlerdir. Türkmenler Afganistan'a yerleşmeye başlamalarıyla beraber spor, müzik, sanat, hayvancılık, tarım ve halıcılık gibi faaliyetleriyle ülke kültürünün ve ekonomisinin şekillenmesinde rol almışlardır. Afganistan Türkmenlerinin kabile bağları, boy ve aşiret aidiyetleri oldukça güçlüdür. Türkmenlerin, Afganistan'ın kuzey bölgesinde coğrafi olarak bir arada yaşıyor olmaları etno-kültürel özelliklerinin günümüze kadar korunmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Afganistan Türkmenlerinin boy ve aşiretlerinin mekansal dağılımına baktığımızda Faryab, Cevizcan, Belh, Kunduz, Herat, Badgis ve Bağlan vilayetlerinde eski boy ve aşiretlerin yaşatıldığını görmekteyiz. Bu vilayetlerde Özbeklerle iç içe yaşayan Türkmenlerin toplumsal yaşamda Taciker ve Peştunlar gibi diğer etnik gruplarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin zayıf olması onlarla kültürleşme düzeyinin düşük kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkmenler köylerde kendi aralarında eski boy ve aşiret geleneklerini sürdürmüşlerdir. Türkmenlerin aşiret önderlerinin, din adamlarının ve yaşulluların toplumdaki rolleri açısından da kendilerine özgü gelenekleri bulunmaktadır. Afganistan Türkmenlerinin önde gelenleri olarak yaşullular ve Mollaların toplumdaki rollerine bakıldığında onların danışmanlık ve aracılık rolleri ayrıca Mollaların eğitimdeki rolleri ön plana çıkmaktadır. Toplumun,

yaşulılar ve Mollalarla geliştirdiği bu ilişki ve bütünleşme, Türkmenler arasındaki güçlü sosyal bağların ve kolektif kimliğin oluşmasında ve devam ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. Sonuçta Türkmenler birlik ve beraberlik duygusunu koruyarak geleneklerini nesilden nesile aktarmayı başarmışlardır. Bu da onların eski geleneklerine bağlı kaldıklarını göstermektedir.

Türkmenler genel anlamda ülkeleri Afganistan'a aidiyet hissetseler de onların, aile yapısı açısından, diğer etnik gruplarla entegre olma düzeyleri zayıf kalmıştır. Bunun sebebi de Türkmenlerin köylerde kendi aralarında topluluklar halinde yaşamaları, diğer etnik gruplarla günlük etkileşimlerinin olmaması ve evliliklerini kendi aralarında yapmalarıdır. Sonuçta Afganistan Türkmenlerinin aile türleri, evlilik biçimleri, aile üyelerinin görevleri büyük ölçüde eski geleneklerine bağlı kalmış ve bu durum kültürel özelliklerinin muhafaza edilmesinde büyük rol oynamıştır. Afganistan nüfusunun yaklaşık yüzde 99'u müslüman ve büyük çoğunluğu da hanefi mezhebi mensubudur. İslam'ın tüm grupların üst kimliğini oluşturduğu ülkede dini inanç ve pratikler açısından gruplar arası kültürleşme ve entegrasyon düzeyi yüksektir. Sünni mezhebi mensubu olan Türkmenler her ne kadar Peygamber (yaşı) toyu gibi kendilerine özgü ritüelleri yaşatsalar da genel anlamda ülkede yaşayan diğer gruplarla aynı ya da benzer inanç ve uygulamaları paylaşmaktadırlar. Afganistan Türkmenlerinin bir diğer özelliği de kendi aralarında ana dilleri Türkmence'yi konuşuyor olmalarıdır. Türkmence'nin günümüze kadar korumasında Türkmenlerin büyük şehirlerden uzak, köylerde yaşıyor olmaları önemli etkenlerden biridir. Türkmence'nin Afganistan Anayasası'nda üçüncü resmi dil olarak kabul ettirilmesi ve Türkmence alfabenin oluşturulmuş olması, Türkmence kitap, dergi ve gazete yayınlarının yapıyor olması bu dilin gelecek nesillere aktarılması açısından önemli adımlardır. Dilin muhafaza edilmesinde önemli etkenlerden biri de eğitimidir. Afganistan'da Türkmenler de dahil olmak üzere tüm etnik gruplar eğitime erişim konusunda çeşitli zorluklarla karşı karşıyadırlar. Afganistan Türkmenleri her zaman eğitime önem vermişlerdir. Formal eğitime erişimin zor olduğu dönemlerde Kur'an Kursları ve dini medreseler gibi yaygın eğitim türlerini benimsemişlerdir. Bu yüzden dini medrese eğitimi Afganistan Türkmenleri arasında çok yaygındır. Hemen hemen her Türkmen çocuğu medreseye uğramakta ve din eğitimi almaktadır. Türkmenlerin, her ne kadar son yıllarda dini eğitimin yanı sıra resmi okullara ve yüksek eğitim kurumlarına ilgilerinin arttığı görülse de örgün eğitim açısından diğer etnik gruplar kadar kendilerini

geliştiremedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında resmi eğitim merkezlerinden uzak köylerde yerleşmiş olmaları, gelir kaynaklarının tarım ve hayvancılığa dayalı olması hasebiyle daha çocukken bu alanlarda çalışmaya başlamaları ve eğitime zaman ayıramamaları gibi faktörler gelmektedir.

Türkmenlerin ekonomik faaliyetlerine bakıldığında hayvancılık, tarım, el sanatları, kuyumculuk ve ticaret gibi sektörlerde Afganistan ekonomisine entegre oldukları ve aktif katkıda bulundukları görülmektedir. Türkmenlerin ürettiği el dokuma halılar ve karakul koyun derisi ülkeden ihraç edilen mallar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkmen çiftçiler ve zanaatkârlar geleneksel üretim biçimleriyle eski kültürlerine bağlı kalmakla birlikte ürettikleri ürünlerin Afganistan genelinde tüketilmesi ve ihraç edilmesi açısından ülke ekonomisine entegre olmuş durumdadırlar.

Afganistan Türkmenlerinin günümüze kadar korudukları bir diğer özellikleri de beslenme tarzları ve geleneksel yemekleridir. Türkmenlerin hayvancılıkla uğraşmaları onların beslenme tarzlarına da yansımıştır. Türkmen mutfağında pirinç, et, süt ve süt ürünleri gibi beslenme maddeleri çok tüketilmektedir. Bunların arasında özellikle geleneksel yemekler olan pilav ve işliğin önemli bir yeri vardır. Afganistan Türkmenlerinin yeşil çay ve ekmek çok tüketmeleri eski geleneklerine dayanmaktadır. Geleneksel spor ve oyunlar da Türkmenlerin etno-kültürel özelliklerini korumalarında etkili olan faktörlerden bazılarıdır. Oğlak oyunu ve güreş müsabakası Afganistan Türkmenlerinin spor gelenekleri ve oyun etkinlikleri arasında en meşhur olanlarıdır. Oğlak, at sırtındaki binicilerin bir dana gövdesini hedefe doğru taşımaya çalıştığı geleneksel bir Orta Asya sporudur. Oğlak etkinlikleri sadece spor müsabakaları olarak değil aynı zamanda toplulukları bir araya getiren bir çeşit sosyal ve kültürel etkinlikler olarak da önemlidir. Aynı şekilde güreş müsabakası da Türkmenlerin ve diğer Orta Asya halklarının popüler müsabakalarındandır. Genellikle üstü açık dairesel bir alanda düzenlenen güreş müsabakasının köklü bir tarihi ve kültürel önemi vardır. Güreş hem bir spor yarışı hem de kültürel ifade aracı olarak yapılmaktadır. Güreş ve oğlak gibi geleneksel etkinliklerini yaşatılması Afganistan Türkmenlerinin kültürel kimliklerinin muhafaza edilmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynamamaktadır. Bu iki müsabaka çeşidi, Türkmen kültürel mirasının Afganistan spor kültürüne katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Kültürel gelenekler bağlamında doğum, düğün, Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı, Nevruz bayramı ve ölüm ile ilgili ritüellere bakıldığında Türkmenlerin bir taraftan eski geleneklerine bağlı kaldıklarını gösterirken diğer taraftan da Afganistan'daki değişik etnik gruplarla kültürleşmenin etkilerini yansıtan çeşitli törenleri ve ritüelleri uyguladıkları görülmektedir. Türkmen topluluğunun doğumla ilgili inanç ve uygulamaları, kendi kültürel miraslarının komşu gruplardan gelen etkilerle harmanlanarak farklı geleneklerin oluştuğunu göstermektedir. Ayrıntılı kutlamalarla dikkat çeken Türkmen düğünleri ailelerin bütünleşmesine katkıda bulunmaktadır. Önemli İslami bayramlar olan Ramazan ve Kurban Bayramları, Türkmen geleneklerinin daha geniş dini uygulamalarla etkileşime girdiğinin bir diğer örneğini teşkil etmekte ve diğer gruplarla birlik duygusunu güçlendirmektedir. Benzer şekilde, Orta Asya ülkeleri ve İran gibi ülkelerde de kutlanan Nevruz bayramı Afganistan'da kültürleşme ve entegrasyonun önemli araçlarından biridir. Bu törenler ve ritüeller aracılığıyla Afganistan Türkmenleri bir taraftan özgün kimliklerini korurken diğer taraftan ülkede yaşayan çeşitli etnik gruplarla uyumlu bir şekilde bütünleşerek hassas bir denge kurmuşlardır. Afganistan Türkmenleri bayramlarda, düğünlerde ve matem günlerinde icra ettikleri çeşitli kültürel etkinlikler, evlenme ve aile yapısı gibi özellikleriyle kimliklerinin devamlılığını sağlamışlardır.

Afganistan Türkmenleri giyim kuşam tarzları açısından erkek giyiminde diğer etnik kültürlerden etilenmişlerdir. Ancak kadın giyiminde büyük oranda eski geleneksel kıyafetler korunmaktadır. Üst giyim ve ayakkabı gibi alanlarda geleneksel ayakkabı ve kıyafetler korunmakla birlikte bazı karışımlar da gözlemlenmektedir. Aynı şekilde Müzik konusunda da kültür etkileşiminin izleri görülmektedir. Geleneksel müzik aletleri büyük ölçüde günümüze kadar korunmuş olsa da bu enstrümanlara ilgi gitgide azalmaktadır. Son zamanlarda modern müziğin etkileri görülmeye başlanmış ve Türkmen gençlerin ülkede yaygın olan müzik türünden etkilendikleri ve gün geçtikçe geleneksel müziğe ilgilerinin azaldığı görülmektedir. Afganistan Türkmenleri etno-kültürel kimliklerini koruyabilmek adına birçok siyasi ve kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler neticesinde seçme ve seçilme hakkı, siyasi partilere katılma, sivil toplum kuruluşları ve siyasetçilerin yetiştirilmesi gibi kazanımlar elde edilmiştir. Ancak diğer etnik gruplarla karşılaştırıldığında elde edilen sonuçların yeterli düzeyde olmadığı ortadadır. Asimile olmamak için çabalayan Türkmenler belli bir düzeyde kültürleşmiş olsalar da siyasi ortama yeterli düzeyde entegre olamamışlardır. Siyasi partilere katılarak faaliyet etmeye

alışsalar da kendileri bir siyasi parti kuramamışlardır. Türkmen toplumunun siyasi ilerlemesi daha yavaş olmuş ve siyasi ortamda topluluklarını temsil etme konusunda zorluklarla karşı karşıyadırlar. Siyasal ötekileştirme, kültürel farklılıklar ve eğitime sınırlı erişim gibi faktörler, siyasi bütünleşmelerinin zayıf kalmasına neden olmuştur. Afganistan'daki Türkmen kültürleşmesi, Türkmen halkının dayanıklılığını, uyum sağlama yeteneğini ve Afganistan toplumuna katkılarını yansıtan devam eden bir süreçtir. Bu süreçte karşılaştıkları zorluklara rağmen Türkmenlerin dillerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını koruma konusunda güçlü bir kararlılık sergiledikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullaev, K. (2009). From Xinxian to Khorasan: History of the Central Asian Migration of 20th Century (Dushanbe, Irfon).
- Abdullaev, K. (2018). Emigration Within, Across, and Beyond Central Asia in the Early Soviet Period from a Perspective of Translocality 61-88 in Schröder, Ph. ve
- Adamec, W. Ludwig. (2003). Historical Dictionary of Afghanistan. Maryland: The Scarecrow Press.
- Aid, Muhammed Hayr (2004). Uyunu'z-zaman limen Sakana'l-Jawlan min Aşayer-et-Turkman, Şam.
- Ali, F. (2015). Afghanistan: the rise of ethnic consciousness through history; a comprehensive overview of the origin of the Afghan conflict.. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-438323>.
- Aliyev R. Ve Öğülmüş S. (2016). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kültürleşme Düzeylerinin İncelenmesi, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (1), 89-123.
- Alshenqeeti, H. (2014). Interviewing as a data collection method: a critical review. English Linguistics Research, 3(1), 39.
- Ârız, G. J. (2003). Serhadat ve Taksimatı İdariyi Afganistan: Der Tulı Tarikh, Khatiz Biyaraghawonei İdare, Kabil.
- Arnazarov, S. (2013). Makaleler. (Haz. H. Yıldırım, V. S. Yelok, T. Bayrakdarlar). Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Aykaç, S. A.- Karakaş, M. (2022). Entegrasyon, asimilasyon ve uyum kavramları arasından Türkiye'nin seçimi. İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 419-429.
- Baecker, D. (1997). The Meaning of Culture, Thesis Eleven, 51, 37-51.
- Bahman, A. (2001), Turkmen Görünüşü Tarikhta, Al-Biruni Printing Press, Kabil.
- Barfield, T. (2010). Afghanistan A Cultural and Political History, Princeton University Press Princeton.
- Barrett, D., & Twycross, A. (2018). Data collection in qualitative research. Evidence Based Nursing, 21(3), 63-64
- Barth, F. (1969). Ethnic Groups and Boundaries The Social Organization of Culture Difference, Little Brown and Company, Boston.

- Bashardost A. ve Soygyer A.Y (2020). Afganistan’da Mollaların Toplumsal Konumu ve Fonksiyonları, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 29, 254-278.
- Bayar Murat (2009). “Reconsidering primordialism: an alternative approach to the study of ethnicity”, *Ethnic and Racial Studies*, 32: 9, 1639-1657.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139-168.
- Berghe, Pierre L. Van den. (1987). *The Ethnic Phenomenon*, Westport, Connecticut, London: Praeger.
- Berry, J.W. (2005). Acculturation: Living Successfully in Two Cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 697-712.
- Bilge Zafer, A. (2016). Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak “Kültürleşme” Kavramı, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (30), 75-92.
- Bilgü, İ. (1988). “Afganistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c. 01, s. 401-411.
- Bleuer, C. (2012). State-building, migration and economic development on the frontiers of northern Afghanistan and southern Tajikistan, *Journal of Eurasian Studies*, 3, 69-79.
- Brass, P. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Sage Publications, London.
- Chandra K. (2001). “Cumulative Findings in the Study of Ethnic Politics.” *APSA-CP*, 12 (1): 7-11.
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Colville, R. (1998). "Afghan Refugees: Is International Support Draining Away After Two Decades in Exile?" *Refuge* 17 (4): 6-11.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan’ın Etnik Yapısı, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1), 73-84.
- De Fina, A. (2019). The interview as an interactional event. In P. L. Patrick, M. S. Schmid, & K. Zwaan (Eds.), *Language Analysis for the Determination of Origin: Current perspectives and new directions*. (pp. 21–40). Springer
- De Fina, A., & Perrino, S. (2011). Introduction: Interviews vs. ‘natural’ contexts: A false dilemma. *Language in society*, 40(1), 1-11
- Dupree, N. (2002). Cultural Heritage and National Identity in Afghanistan, *Third World Quarterly*, cilt 23, No 5, 977-989.

- Duranti, A. (2011). Linguistic anthropology: The study of language as a non-neutral medium. In R. Mesthrie (Ed.), *The Cambridge handbook of sociolinguistics*, (pp. 28-46). Cambridge University Press
- Emmrich, M. S. (2018). *Mobilities, Boundaries, and Traveling Ideas: Rethinking Translocality Beyond Central Asia and the Caucasus*, Open Book Publishers, Combridge.
- Ercilasun, A. B. (2008). Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 3/3, 9-25.
- Eriksen, T. H. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, PlutoPress, Londra.
- Eroz, M. (1991). *Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul*.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Glatzer, B. (1998). Is Afghanistan on The Brink of Ethnic and Tribal Disintegration? W. Maley (Ed.), *Fundamentalism Reborn içinde* (s:167-181). London: C. Hurst & Co.
- Giddens, A. (2005). *Sociology*, (4th edition), Cambridge: Polity Press.
- Glazer, N. and Daniel M. (1975). "Introduction", *Ethnicity: Theory and Experiens*, ed. by N. Glazer and D. Moynihan. Cambridge: Harvard University Pres.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History, *The Journal of American History*, Mar., 1983, Vol. 69, No. 4 (Mar., 1983), pp. 910-931.
- Griswold, W. 2004. *Cultures and Societies in a Changing World*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Güler, H. (2020). Göç ve entegrasyon: Türkiye’de “uyum” ama nasıl?. *KAÜİİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 245-268.
- Hancock, B., Windridge, K., & Ockleford, E. (2007). *An introduction to qualitative research*. Sage
- Irons, W. (1975). *The Yomut Turkmen: A Study of Social Organization Among a Central Asian Turkic-speaking Population*, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.
- Itulua-Abumere, F. (2013). *The Christian and Culture*. Dallas: Upublish.info <http://www.upublish.info/Article/The-Christian-and-Culture/816674>.
- Jarring, G. (1939). *On The Distribution of Turk Tribes In Afghanistan*, Lunds Univeritets Arsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 35. Nr 4.
- Kafesoglu, İ. (1958). "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti", *Jean Den armağanından Ayrı Basım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 121-133, Ankara.

- Kalafat, Y. (1994). Kuzey Afganistan Türkleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Kalafat, Y. (2000). Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınlar, Ankara.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 (21), 227-236.
- Kaur, A. M. (2016). The Study Of Components Of Culture: Values, Norms, Material Objects, Language and Culture Change, International Journal of Science Technology and Management, cilt: 5, sayı 12, Aralık, sayfa 140-152.
- Kaya, S. (2020). Etno-Sembolist Kurama Bir Örnek: Fuat Köprülü'nün Etnik Köken Anlatısı, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 12(22), 180-185.
- Khawarnasab A. ve Avcı M. (2023). Afganistan'da Etnik Gruplar ve Siyasal Yapı, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28 (1), 131-139.
- Kocaoğlu, T. (2001). Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924, UZNED, Heemstede.
- Kroeber, A.L. ve Kluckhohn, C. (1952). Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions, Harvard University Printing Office Combrridge, Massachusetts.
- Kuğu, A. R. (2020). Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum için Yeni Bir Yol Haritası, Doktor Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Kutlu, M. (2008). Yaşamın Üç Hali: Doğum-Düğün-Ölüm, Fotoğrafya, sayı 20.
- Lawley, E. (1994). The Sociology of Culture in Computer-Mediated Communication: An Initial Exploration.
- Liechti-Stucki, Anna Elisabeth, The Ersari Turkmen of Afghanistan: Some Aspects of Social and Economic Organization and Change in a Central Asian Turkic Society, Doktora tezi, Australian National University, 1991.
- Livesey, C. and Lawson, T. (2006). AS Socilogy for AQA (2nd edition), Hodder Arnold.
- Michaud, S. ve R. (1983). Bozkırın Cesur Atlıları: Afganistan Türkmenleri, (çev. Yalçın İzbul), Türk Kültürü Dergisi, sayı 241, Mayıs.
- Montagu A. (1942). The Genetical theory of race, and anthropological method. American Anthropologist, 44 (3), 369-375.
- Mousavi, S. A. (1998). The Hazaras Of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic And Political Study” Palgrave Mcmillan Publishing Company, London.

- Nahız, M. H. (1956). *Kamus-i Coğrafiya-i Afganistan, Encüme-i Aryana Dairetülmâarif Yayınları*, cilt 1,2,3.
- Nar, M. Ş. (2019). Kültürel Kimlik Sorunsalı: Görecelik mi Evrenselcilik mi? Yoksa Uzlaş mı?, *Antropoloji*, 37, 72-80.
- Necef, E. N. & Berdiyev, A. A. (2003). *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınevi, İstanbul.
- Nepesova, vd. Çev. Tokatlı, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 17 Yıl: 2004/2 (271-286 s.).
- Oğuz, E. (2001). “Hedef Ülke Afganistan”, Doğan Kitapçılık AŞ, İstanbul.
- Oran, B. (2005). *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İhtihat, Uygulama, İletişim Yay.*, İstanbul.
- Park, R. E. and Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the science of Sociology*, The Univercity of Chicago Press, Illinois.
- Poladi, H. (1989). *The Hazaras*, Mughal Publishing Co., California.
- Pourzand, N. (1999). The Problematic of Female Education, Ethnicity and National Identity in Afghanistan (1920-1999), *The International Journal of Anthropology* cilt 43 No 1, 73-82.
- Rahmonova-Schwarz, D. (2010). Migrations During the Soviet Period and in the Early Years of USSR’s Dissolution: A Focus on Central Asia, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, cilt 26, sayı 3, Aralık, sayfa 9-30.
- Rasekh, M. S. (2002). *Tarikh ve Farhangi Turkmenha, İntişarat-i Mayvand*, Kabil.
- Rasekh, M. S. (2016). *A Study of the Turkmen Dialects of Afghanistan Phonology – Morphology – Lexicon – Sociolinguistic Aspects*, Doktora tezi, Humboldt Üniversitesi.
- Rice, P. L., & Ezzy, D. (1999). *Qualitative research methods: A health focus*. Sage Publications.
- Saray, M. (1987). *Afganistan ve Türkler*, Edebiyat fakültesi basımevi, İstanbul.
- Siddique, A. (2012). *Afghanistan’s Ethnic Divides*, CIDOB Centre for International Affairs and Norwegian Peacebuilding Resource Centre.
- Sliwinski, M. (1989). "Afghanistan: The Decimation of a People" *Orbis: A Journal of World Affairs*, Winter: 39-56.
- Slobin, M. (1976). *Music in the Culture of Northern Afghanistan*, Division I Faculty Publications, Paper 103, Wesleyan University.

- Smith Anthony D. (2002a). Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik, Çev. Derya Kömürçü, Everest Yayınları, İstanbul.
- Smith, D. A. (2002b). Ulusların Etnik Kökeni, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Dost Yayınları, Ankara.
- Soyer, N. (2023). Türkmenlerin Kökeni ve Afganistan’a Yerleşmeleri, Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, 5/9, 72-88.
- Swartz, D. (1997). Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Swidler, A. (1986). Culture in Action: Symbols and Strategies. American Sociological Review, Vol. 51 (2), 273-286.
- Şan, M. K. (2006). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme, Milet ve Nihal, 3 (1-2), 67-117.
- Şan, M. K. (2006). Küreselleşme Çağında Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri, Avrupa Günlüğü, Sayı: 8, 213-250.
- Şan, M. K. ve Akyiğit, H. (2021). “Göç Kimlik ve Aidiyet: Amerika’da Yaşayan Türkler Örneği”, Bilig, sayı 97, 137-175.
- Şan, M. K. ve Haşlak, İ. (2012). Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 29-54.
- Şahin, S. (2014). Ersarı Ağzına Dayalı Afganistan Türkmen Türkçesinin Kısa Grameri, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1, s. 138-152.
- Şahin, S. (2016). Afganistan’daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 5/3 2016 s. 1144-1160.
- Temizyürek F., Barın E. ve Ustabulut M. Y. (2016). Afganistan’ın Dil Politikası ve Afganistan’da Türkçe Eğitimi Tarihi, Türkbilig, 32, 155-168.
- Tajfel, H. (1978). Differentiation between social groups: Studies in intergroup relations. London, England: Academic Press.
- Turner, J. C. (1982). "Towards a cognitive redefinition of the social group". Social identity and intergroup relations. (Der.) H. Tajfel. London: Harvester VVheat Sheaf. 2-48.
- Türkmen, F. (1996). Mahdumkulu ve Tassavuf Anlayışı, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 1 (1), 9-23.
- Tylor, Edward B. (1871). Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom. London: John Murray.

- Uçar, F. (2010). Türk Dünyası, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Uludag, S. (1997). “Halife”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, c. 15, s. 299-300.
- Vambéry, A. (1993). Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (hazırlayan Özalp, N. Ahmet), Ses Yayınları, İstanbul.
- Vatandaş, S. (2020). Bireysel ve Toplumsal Gerçeklikten, Sosyal Medyanın Sanallığına: Bireysel ve Kolektif Kimlik, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt 21 sayı 2, s 220-249.
- Vignoles, V. L., Schwartz, S. J., & Luyckx, K. (2011). Introduction: Toward an integrative view of identity. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.), Handbook of identity theory and research (pp. 1-27). New York, NY: Springer.
- Wilber, D. N. (1962). Afghanistan, its people, its society, its cultur, Hraf Press, New Haven, Connecticut.
- Yang, Q. F. (2000). Ethnic Studies: Issues and Approaches, State University of New York Press, New York.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, C. (2004). Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü, Doruk Yayınları, Ankara.
- Yinger, M. J. (1994). Ethnicity: Source of Strenght? Source of Conflict?, Albany: State University of New York Press.
- Zeranska-Kominek, S. (1990). The Classification of Repertoire in Turkmen Traditional Music Asian Music, 21 (2), 90-109.

EK

Ek 1: Etik Kurul Kararı

Evrak Tarih ve Sayısı: 05.11.2021-77642

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu

Sayı : E-61923333-050.99-77642
Konu : 39/01 Noor Yaghdı ILSOYER

05.11.2021

Sayın Noor Yaghdı ILSOYER

İlgi : Noor Yaghdı ILSOYER 05.10.2021 tarihli ve 0 sayılı yazı

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 03.11.2021 tarihli ve 39 sayılı toplantısında alınan "01" nolu karar ile Noor Yaghdı ILSOYER'in başvurusu **uygun** görülmüş ve karar örneği ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı V.

Ek: Karar Yazısı (1 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Doğrulama Kodu :BS95A4SF70 Pin Kodu :07832 Belge Takip Adresi : https://turkiye.gov.tr/ebd?eK_5783&eD_BS95A4SF70&eS_77642
Adres:Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan SAKARYA / KEP Adresi: Bilgi için: Hanıf Babacan
sakaryauniversitesi@hs01.kep.tr Unvanı: Birim Evrak Sorumlusu
Telefon No:0264 295 50 00 Faks No:0264 295 50 31
e-Posta:ozelkalem@sakarya.edu.tr Elektronik Ağ:www.sakarya.edu.tr

KARAR

1. Noor Yaghdı ILSOYER'in " Afganistan Türkmenlerinin Etno-Kültürel Özelliklerinin İncelenmesi " başlıklı çalışması görüşmeye açıldı.

Yapılan görüşmeler sonunda; Noor Yaghdı ILSOYER'in " Afganistan Türkmenlerinin Etno-Kültürel Özelliklerinin İncelenmesi " başlıklı çalışmasının Etik açıdan **uygun** olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Ek 2: Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu

T.C. Sakarya Üniversitesi

Etik Kurulu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Nuryağdı SOYER tarafından yürütülen “Afganistan Türkmenlerinin Etno-kültürel Özelliklerinin İncelenmesi.” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı Afganistan Türkmenlerinin etno-kültürel özelliklerini ve toplum yapısını tespit etmek ve tanıtmaktır. Araştırmada sizden tahminen 2 saat (süreyi saat veya dakika olarak belirtebilirsiniz) ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 50-60 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece izninize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya ... e-posta adresi ve ... numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının

Adı-

Soyadı:.....

İmzası: İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını; ☐ Kabul ediyorum ☐ Kabul etmiyorum
(lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Velayet veya Vesayet Altında Bulunanlar İçin;

Veli veya Vasisinin

Adı-

Soyadı:.....

İmzası:

Araştırmacının

Adı-Soyadı:

İmzası:

Şahidin:3

Adı-

Soyadı:.....

İmzası:

Ek 3: Görüşme Formu Soruları

Tez başlığı: Afganistan Türkmenlerinin Etno-kültürel Özelliklerinin İncelenmesi

Afganistan Türkmenlerinin Etno-Kültürel özellikleri Konulu Araştırma için Görüşme Formu

Görüşme Tarihi ve Saati:

Görüşme Süresi:

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Adı Soyadı:

Yaş:

Cinsiyet:

Meslek:

Eğitim:

Aylık Gelir:

Sorular:

- 1- Türkmenlerin hangi boy ve aşiretleri Afganistan'ın nerelerinde/ hangi il/ ilçe ve köylerinde yaşarlar?
- 2- Afganistan Türkmenleri arasında yaşulların ve Mollaların toplumdaki rolleri nelerdir?
- 3- Afganistan Türkmenlerinin aile yapısı nasıldır?
- 4- Afganistan Türkmenlerinin dini inanç ve pratikleri nasıldır?
- 5- Afganistan Türkmenleri etno-kültürel kimliklerinin öneml bir unsuru olan dillerini korumak için neler yapmışlardır?
- 6- Afganistan Türkmenlerinin eğitim biçimleri nasıldır?
- 7- Afganistan Türkmenlerinin ekonomik faaliyetleri nelerdir?
- 8- Afganistan Türkmenlerinin beslenme tarzları ve geleneksel yemekleri nelerdir?
- 9- Afganistan Türkmenlerinin geleneksel spor ve oyun etkinlikleri nelerdir?
- 10- Afganistan Türkmenlerinin kültürel gelenekleri nelerdir?
- 11- Afganistan Türkmenlerinin giyim kuşam tarzları ve geleneksel kıyafetleri nelerdir?
- 12- Afganistan Türkmenlerinin geleneksel müzikleri nasıldır ve müzik aletleri nelerdir?
- 13- Afganistan'ın siyasi yapısında Türkmenlerin etno-kültürel kimliklerini korumak adına elde ettiği kazanımlar nelerdir?

ÖZ GEÇMİŞ

Ad soyadı: Nuryağdı SOYER	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Necmettin Erbakan üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	Erciyes Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Din Sosyolojisi
Makaleler	
1. Soyer, N. (2023). “Türkmenlerinin Kökeni ve Afganistan’a Yerleşmeleri”, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, 5 (9), s. 72-88.	
2. Soyer, N. (2023). “Kuzey Afganistan’da Tipik Bir Türk Yerleşim Yeri Olan Andkhoy’da Ziyaret Dindarlığı”, Premium e-journal of Social Science, 7 (28), s. 254-270. Doi Number: http://dx.doi.org/10.37242/pejoss.4370	